

Tartalom

XLVI. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

1992. MÁJUS

MARSALL LÁSZLÓ: Feljegyzés az ötvenes évekből; Találós mese mesélőknek	3
UTASSY JÓZSEF: Egy kancsó bor tüzenél	5
SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Kövek csak; Ne költözz el	6
TANDORI DEZSŐ: Madárzsoké.....	7
MÁRTON LÁSZLÓ: A Kövér Tetű kiugró tehetsége	14
KRAUSZ TIVADAR: Közönséges gyöngyök és csodálatos disznók; A vadság mint szépmesterségbeli önérték; Korpusz a korpa között; Zombie	18
KÁNTOR ZSOLT: Utolsó vers Kierkegaard úrnak; Vagyvagy (Kierkegaard-metszetek); Kierkegaard-liturgiák; Kierkegaard-rezignációk	21
SZŰCS CSABA: Kisfröccs-uralkodók	23
PETRI CSATHÓ FERENC: Einstein kudarca; Színes dia; Háttér; Kötél	26
RENCZ ANTAL: Egy Weöres-balettvázlat története	28
WEÖRES SÁNDOR: Hanyistók (fakszimile)	30
GUELMINO SÁNDOR: Magánapokalipszisok (Szemelvények egy hosszabb poémából)	32
BOZSIK PÉTER: Találós hai-kukák	38
JUHÁSZ ERZSÉBET: Esti följegyzések: A gyűlöletről	39

TANULMÁNY

SZIGETI LAJOS SÁNDOR: Úton Nakonxipánba	43
SZÉLES KLÁRA: Regény Csiki-módra (Kései levél Csiki Lászlónak a „Titkos fegyverek” ügyében)	53

NÉZŐ

SZONDI GYÖRGY: Két bolgár költő: Borisz Hrisztov és Hriszto Fotev versei (Kiss Benedek, Utassy József és Szondi György fordításai)	61
---	-----------

KRITIKA

TÜSKÉS TIBOR: A gyakorlati cselekvés esszéi (Csoóri Sándor: Nappali hold)	78
FÜZI LÁSZLÓ: Márai Sándor: Föld, föld!	83
BOD TAMÁS: Márai Sándor: Béke Ithakában; Csutora ..	85
SZINCSOK GYÖRGY: Hévízi Ottó—Csuha István: Szilénosz-gyakorlatok	88

MŰVÉSZET

KURDY FEHÉR JÁNOS: Kamillába mártott vatta (Beke László Erdély Miklósról).....	90
---	-----------

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

VÁRNAI LÁSZLÓ fotográfikái a 4., 20. és a 42. oldalon.
TARDI SÁNDOR metszetei a 13. és a 60. oldalon.
MOLNÁR DÉNES metszete a belső borítón.

Feljegyzés az ötvenes évekről

Több a panasz errefelé, barátom, mint mondjuk egy szerdán a paprikáskrumpli valamennyi listában kijelölt háztartásban. De legalább eggyel több a lehetőség elkapni egy ki tudja honnan alácsüngő gyulai kolbászt, s megkapaszkodva benne lódulni tájak és tetők fölött, át egyenest a Kölni Dóm tetejére, s transzponálni jajongást holmi derűsebb belcantoba.

„Akkorát szippantottam a Dóm tetején az itteni levegőből — hazudta a tatus —, hogy odalent föl pattant az autók teknőfedele is! Sőt a Herrek és a Gnedíge Frauk belső zsebéből a tárca és ridikül mind kiröpült ide, föl a kezembe — benne temérdek DM, csak úgy libegett a márka, a csekkfüzet, gyönyörű galambok!”

Van idő mostanság írni haza a kiskolbászú palimadaraknak — túrnak-fúrnak, eleméztik a túró-túrót, aki meg őket nyomorítja, de az agyukba beleszivódott a Jozsifianus Rettegtető-Művek — a RETTMŰ — a „kipúcsaja-magúcsaja” panaceája, ragtapasszal rögzül a homlokukon —, kocsmai verekedőknek, sérült ökölvívóknak nézheted őket: imádják a dumákat, s hogy jövőkbe vetett bizodalmat recseg a trombitaszóló!

Csapatukban akad két nagyfülű, aki kék overallról álmod, keble alatt recsegő rádió: „John Brown body lies...” vagy rockos flitteres görli rikoltoz, s másik fülükben brummogása a Volga motornak. Valami Stotckhausennek volt ez az effekt a kevére való. Sőt!

„Éljen a RETTMŰ” — Végre agyukban terjeng a Szép Fekete Szabadság, meg a készség — ó gyönyörű múlt idők — fölmászni oda, a Mama vagy a Grószmutter padlására, de szép is volt kukorékolni szénapadlás létráján pisztolyosan, háttérben árnyéka jó tovarisnak.

Túl sokat is mondhatnék a Kölni Dóm tetején illeget Tatusokról, barátom, s hogy szabályos koponyákban faltól falig verődött a kopasz fej. (ma is verődik, zanzásítva öreges szklerózis multiplex óvja).

Én bizony konfiskáltam a matézissel képletek alá búvó ürge, nem volt RETTMŰ tapaszom, kitagadták az agyamból, és nem gurult a kopasz a koponyámban — jó a szerencse, a hülye gyanúsítás is, hogy Machiavellivel a találkám, hogy az Il Principe, s „a divide et impera” elemi szózat. (ha van egyáltalán elemi szózat) — Ave! szép jajongás

Kölni Dóm tetején, szippantott DM, tárca-ridikül, mamák padlása, kétfülűek John Brownja, végtelenített kolbász, mint lehetőség. Maradok Chauchy konvergencia kritériuma és vesszor „versben bujdosó haramia” — ha még adatik élnem.

Találós mese mesélőknek

*Hol volt a mese eleje
ha már itt a vége?
De sejtjük-e, a mesélő
vajon mesét mesél-e?*

*Hol volt a Farkas eleje,
ha volt csak Hófehérke?
Sejtjük-e a mesélő
versnyi mesét mesél-e?*

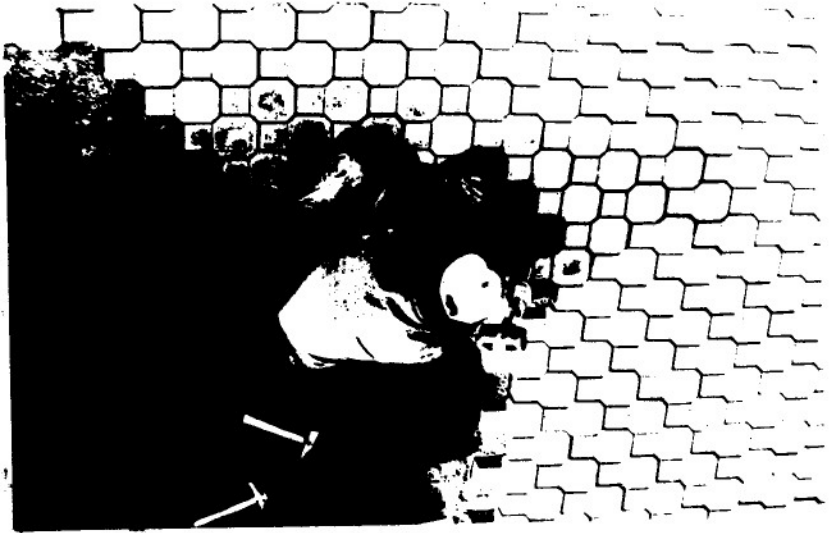
*Ha itt van már a „vége van”,
a vége éppen hol van?
De sejtjük-e a mesélő
elevenen vagy holtan*

*Farkas-fog csattogtatta
Piroska s Hófehérke,
elevenen vagy holtan
vajon mesét mesél-e?*

*Hol volt Piroska feneké,
kerekded Hófehérke?
megmarcangoltan hol van?
Farkas mellényzsebében?*

*Hol volt a Farkas eleje?
mellényzsebe? mesében?
Piroska, ő mesélgetett
mesét másik mesében?*

*Másik mesében Farkas úr
saját mellényzsebében?
Maradt Piroska, Hófehérke?
Egy vers vajon mesél-e,
ha nincs eleje csak vége?*

VÁRNAI LÁSZLÓ FOTOGRAFIKÁJA

Egy kancsó bor tüzenél

*Egy kancsó bor tüze mellett melegszem,
vagyok ama kártyabéli Makk Ász,
akinek tíz ujját nyaldossák a lángok,
mert kutyája is a tűz,
viháncoló ebe.*

*Egy kancsó bor tüze hevíti arcom,
pillangókat pillogok magam elé,
tavaszt,
hisz úgy kell a kikelet,
akár e pohár bor,
miként e pohár bor a mennyezet alatt.*

*Szél,
ne jajgattasd kint a huzalokat!*

*Jajong úgyis az Isten,
őrjöng,
templomában derékig ér a hó,
belenémult a ledöndült harang is,
öblös torkán akadt a búcsúszó.*

*Egy kancsó bor tüze mellett didergek,
hullákat hizlal a Hold,
téli csendet,
gyöngy veri ki homlokomat,
magas láz,*

*jaj,
a tüzet,
zsarátnokát hitemnek:*

*örizd,
gerjeszd,
s húzódj arrább,
Te Makk Ász!*

Kövek csak

*Kövek csak Térdek
Föl hegyoldalon
Járok én lépek
Kimagasodom*

*Virrasztó fennlét
Szenvedőn tiszta
Előttem fecskék
Fekete csíkja*

*S olvadna hó most
Fut le fénypatak
Mély árnyékot mos
Kő s bokor alatt*

*Kezemben ingem
Összegyűrt tükre
Jövéssem Isten
Szemét ne üsse*

*Kövek csak Térdek
Föl hegyoldalon
Járok én lépek
Kimagasodom*

*Hegy mögött az ég
Szorosan ott áll
Fényrelé pörög
Felgyorsult naptár*

*S hallik mögöttem
Körutak malma
Történelmekben
Kerék hatalma*

*Lisztje csontomban
Lisztje kenyérben
Magammal oltsam
Olthassam éhem*

*Kövek csak Térdek
Föl hegyoldalon
Járok én lépek
Kimagasodom*

*Nyelvemen nincs szó
Fúródik égbe
Feketerigó
Vaslövedéke*

*Időm még bennem
Villámló óra
Árnyékom s testem
Két mutatója*

*Ki várhat engem
Már közeledvén
Nincs pogány bennem
S nincs már keresztény*

*Kövek csak Térdek
Föl hegyoldalon
Járok én lépek
Kimagasodom*

*Boldog stáció
Minden botlásom
Körülnyalható
Szomjúság számon*

*Hegy mögött az ég
Szorosan ott áll
Lombrelé pörög
Felgyorsult naptár*

*Napfény szálkái
Sebzik vállamat
Hagyom hát fájni
Keresztje alatt*

*Kövek csak Térdek
Föl hegyoldalon
Járok én lépek
Kimagasodom*

*Nyelvemen nincs szó
Csapódik égbe
Két sárgarigó
Rézlövedéke*

Ne költözz el

*Ne költözz el tőlem tiszta ének
Ne hagyd még kihűlni nyári fészked
Helyedre ne hulljon hó
Bár megöszült már életem lombja
Vagyok magát szétszóró bolond fa
Talán varjúnak való*

*Bár táncolni végül Lear királlyal
Jobb volna dobálni magam sárral
És végleg megbomolni
Tépeti lelkem asszony-ármány
Udvaron lepedőt tép az ártány
Országom rongyos holmi*

*Mikor volt éjszaka mikor nappal
Ördög állt mögöttem vagy arkangyal
Hiába hátralesni
Cserélgette helyét Nap a Holddal
Mikor szólt királyi vagy bolond dal
Nem figyelt arra senki*

*Amim volt nagy kár volt szőrnöm könnyen
S örömben hullajtanom könnyem
Szár az most sírásom is
Homlokomon hideg ősz ül s gőzöl
Úr sarjad a vágott rózsatőről
Világgá bokrosodik*

Madárzsoké

I. Bizonyos (bizonytalan) bevezetés

„...sous les ordres” —! Majd írom ezt, ha írom — de mit jelent? Rendelkezés alatt, a lovak — a lovasok — kifutnak, laza rendben elindulnak a rajthelyhez, gesztenyefák alatt, kis csoportok, ülök padomon, nézem, akár egy másik világból, akár itt ez a bevezető egy másik világ, semmi cél, semmit sem akarok elmondani, majd el akarok, most bevezetőül én vagyok, ez inkább vagyok én, nem akarok emlékezni, nem akarok közölni, nem akarok semmit meghamisítani magam által, vagyok, rendelkezés alatt, ez a rendelkezés, rajtra készen, mintha ez volna akkor majd a rajt, most ott körözzük, a mezőny, a mezőnyben én, ki ez az „én”, ló és lovasa, a lovon szemellenző, talán, mint csuklya, aki először látja, irtam másutt, elborzad, vagy nevet, talán. Tavasz közeledik, a Vérmezőn megyek majd, madárholmiért, nincs többé N. N. Á, nincs többé Vak Pipi Néni, nincs többé, egyelőre, hogy

kalitkát hoznék haza madárnak, a halottak kalitkái sorakoznak csak, de ahogy őket viszontlátom odakint, tavaszon a fák alá laza csoportokba kijönni, Saint-Cloud, egy pad, egy fa, egy torony, távolabb egy domb — erőd —, aztán a Défense toronyházai, ahogy viszontlátom e vadidegeneket, ugyanígy isteni rendelkezés alatt van, hogy akik meghaltak „nekem”, viszontláthatom őket, talán, most is látom őket, az én képzeletem az örökkévalóság? ennyi lenne csak? de nem, visszatérnek, más alakba öltözöttek, sokára, Uram, nagyon sokára: Szpéró után egy veréb, majd, öregem a kezemen nézem, ahogy elindul, elkezd az életét, egy meggyvágó, majd, egy zódi rütyü harangocská madár, azt megéjlem... Már ha semmi semmire nem felel, hang, akkor is. Nemhogy szimmetria.

II. Poe Hollója, Hó Rollója

Természetesen: Poe-nak

Emlékszem a Kék golyó utcára. Ott egy ilyen saroklakásban, s talán a Vérmezőre is látni lehetett az egyik ablakon, ott lakott a tanárom, az irodalomtanárom, költő és műfordító, ahogy ezt lexikálisan mondják, és aztán volt sok minden ilyen társasjáték, hogy Csacsi Pacsi, ó, Istenem, mind szent dolgok, kicsit keszonbéli beszéd, kicsit emberek hangja a keszonnal szemben — utoljára említem „a tenger alatti termet”! —, szóval, olyan jóízű levegőző fuldoklás, fuldoklásból kilevegőzés. Nekem, hát az ember egyszer él — mondhatná ezt is a lexikon, nem? —, az úgy volt természetes, ahogy volt, és úgy volt másmilyen, ahogy minden más is: nagyon természetes tud lenni, de hát hogyan is vagyok én itt? Ezt érezzük, igen ritka pillanatokot kivéve, és ezek a ritka pillanatok mik?

Most egy bekezdést kezdek kedvtelve külön — „én viszonylag”, mondja Hamlet valahogy így —, és azt mondom: az ember a Nagy Elfogultságainak pillanataiban nem érzi, hogy otthon is van nagyon, meg kültag is. Például, ha az ember olyanra ébred, mondom így, hogy „Istenem, eleget adtál, eleget elvettél, ne zavarj tovább barátsággal, szerelemmel, hagyj végre örökre békén”, és ez olyan poszt-és-közép-keszon 1976-os időben hangzik, mint a Teddynek vagy eyebeknek „a hangok”, de akkor más hangok is hallatszanak: csipogások... a poros, forró szombat délelőtt üres járdájáról, három emelet mélységből, és ez egy veréb, és innen lesz az, hogy a Szpéró, és megint lesz, hogyan lenni vagy tizenvalahány éven át, és még ma is... és a tanárod versében fölfedezed, hogy ahogy bejött, az a veréb... és hogy mennyi madár volt, mennyi tér, mintha egy szív madár-szilánkra akarna szét-pattanni, szétrepülni... meg a Poe hollója is az eszedbe jut, és nem csak az Auteuil tava mellett megismert holló miatt... szóval, hol is tartottam: vannak azért olyan pillanatok, mikor nincs nagy megalizálás, amikor ti. valami valahogy tényleg *van*.

Ebben vagyunk, kezdem úgy látni, úgy valamennyien a legteljesebben szétszakítva.

Boldog állapot, azoknak, akik játsszák, ha a Hondo Mondót játsszák, a Culture Vulture-t. (Nem jópofa név? Kiszúrtam már a Kék golyó utcából, madárbolttól, évtizedekre rá haza igyekezvén, napilapot tíz forint körül vásárolván, angliai lófutamokat *Times*-ban így ingyen, a borraalóért megnézővén, a Culture Vulture-t; nem diadala a műfordítás műfajának, ha *Kultúrkeselyűt* csinállok belőle, bár hát ez erre a Kárpát tér, a medencébb jellegnek ez a változata, hogy Culture Vulture „nem jön át”, Kultúrkeselyű inkább érdekes szó.) Szóval, játsszák a Csacsi Pacsit, és itten ugyanúgy árnyalatok vannak, ahogy egy 1200 méteres futam a Hosszú Koporsóban nem egy 1800-as a Gumibetonban, és a Sieyev itt tuti nem jön be, öt közé, alig, és itt a Positanót és a Mot de France-t kell nézni, nemcsak a sampion, a Dominique Boeuf miatt, aki a Positanót hozza, de mert ezek sprintlovak... hát a Csacsi Pacsinál is megvolt nyilván ez, én egy effélére emlékszem, volt egy nagyon szép lelemény, a Poe Hollója, de nem tökéletesen csapott le rá a Hó Rollója — kétszeresen

is kis hibával. Most már mindegy, hogy én itt *A Poe Hollója* (vagy Apó Hollója) — *Hó Apollója* változatot hozom. A futam befutott, a Hosszú Koporsó fűvét dér borítja, elsöpör onnét mindenki, fájón. Szóval, boldog állapot lehetett az, minden boldogtalanság mellett. Keszonom.

Én meg megörökölttem — dadogom — a Vérmezőt. És játszottam, minimum tétellel, Longchamp mezején a Culture Vulture-t, és a tanárom és társasága jutott az eszembe, vagyis Nemes Nagy Ágnes és más nagyok, és a gesztenyefa alatti padon, a magaslesszerű ellenőrző torony közelében a gesztenyefa alatt ücsörögve, esélyt latolgatva az is beugrott, hogy a Szpéróék most nem tudnak kijönni a versenyre, csillaghajókáznak, meg Isten a tudója, miféle dolguk van Odaát... ott a Poszi is, a poszátánk, aki miatt a Positanóra olyan érző lettem... nem látnak a szemüktől, mondta volna Maury, ha ott van, hát a Sieyev egy drabál középtáv, a Positano nagy sprinter... Igen, hát a Poszi, amikor kicsi madár volt, a tűhegyes, hosszú szürke csőrével majdnem kiütötte a szemem, belerepült, nem a tárt szobába, mint N. N. Á.-nál a veréb, hanem a szemembe... de nem haragudtam rá, napokig kötéssel jártam... most elnézem a lovak szemellenzőit, de szépek! De jó lenne, ha a Poszi jönne, rászállna a szemellenzőmre, meg egy madaramat elnevezném Kis Kultúrkeselyűnek — egy angol ló, egyébként, a Culture Vulture, s ha jól tudom, kanca —, ez a madaram, akár a Szpéró, rászállna az írógépemre, sőt, boldogan — kutyamód elégedetten — üdvözlőlné a gépet, ahogy hazaérkezett a szereldéből... és a Samu is a vállamra szállna, nemcsak Gelsen-Horstban kéne a Halottak Napján rendezett futamokon, vagy bármi öszön, azt gondolni, hogy...

... én már nyugodtan itt lehetek, akár itt is. Dehogy lehetek, otthon kell nekem lennem, magyarázom Maurynak; a Vérmezőn. Aha, mondja, és az hol van? Megjátszod Kensington Gardens-t?, kérdi. Az eszed!

De hát mit mondjak Mauryra? Nem mesélem el neki: „írjál ilyen szép lóneveket, olyan szépek...” Ilyen, olyan, szép stb. Hát írok, azért az ne legyen, hogy nem.

Az ne.

Viszonylagos bűnök: nekem abszolút bűn lett volna, bár kísértés volt, hogy Szpéró mellől a „Kensington Gardens” világába, nahát ja, mondjuk, elmenjek. Hanem ma, hogy Nincs Nagy Európp Művészlét, nekem, van csak galopp, mondjuk így, van francia ügető, meg gelseni, meg akadály — lásd Agatha Christie Kisváros, Wolverhampton, Cheltenham —, van csak, hogy az idén Ikertölgyek, a Twin Oaks megnyeri-e a liverpooli (anfieldi) Nemzeti Nagydíjat, és látom-e Longchamp tévémonitorjain, és a Maury milyen hülyeségeket mesél majd csimpánz csempészekről, és a St. Mondain hol füvesített angliai pályát, és az az öregasszony, aki a nagymamámra hasonlít, ott ül-e megint a Montmartre alján, éjente egy fodrászbolt beugrójában, a kutyájával, vak, és viszek neki Mackó sajtot, viszek-e? Nem egy kis Kalinka vodkát akarna inkább? Ki tudja, ki ki. Viszonylagos becsület, akkor már, a jelszó. A Carrefourban elem teszik a sört. És Graham Greene némely figurái ilyenek... a Hamlet ilyen... a Mairret... Milyen legyenek? Bár lehetnék, mint ők. De hát Graham Greene-ről is N. N. Á.-nál hallottam először, a kalózképmű üriembertől, Ottliktól, és akkor Ottlik Gyöngyi a galoppra járt, és...

Semmi, semmi, Maury. Csak a kredenc röpköd egy Max Ernst-képen. Nézzük a hollót.

Hull a hó, az a rollós. Megy az a kazetta, melyen ez a hóhullás-zene van. Auteuil, a hollós akadálypálya, mikor a Monet-kistó partján először ültem, jégcsapos ugyan nem lett a foltos kordnadrágom, mert az európp havazás egy héttel előbb volt, azt én már csak az auteuil-i monitorokon láttam. Az egy héttel azelőtti futamokat. Marquis de Coq, Partagas nagy győzelmeit. Minden új volt. Egy részeg marokkói segédmunkás meg akarta vásárolni a kalapom, olyan magányosan állodogáltam a nagy, már napsütötte parkban. Minden örök emlék maradt. Mint a Vérmező.

(Mintha futnék még a fumei vonat után.)

Hallgatom a hóhullós kazettát, nézegetem a *Paris Turföket*, a Partagas-t, a Marquis-t. Aztán hirtelen eltelik... nem három évtized, mint Poe Hollója óta, bizony, csakhogy már nem otthon vagyok... és itt együtt fut Partagas és Marquis de Coq, hát tessék, valljak ám színt — „ne udvariaskodjék, mint némely kritikáiban, miközben a metanyelv érdemeit akarná magáéiul”, sic! —, ne gatyázzunk, legyünk rastignac-iak... a legcsekélyebb megtehető összeggel.

Ülök, hazamenet onnét, a hollós padon, és N. N. Á. verse jut az eszembe, hogy egy madár ül a vállamon, együtt született velem — kis túlzás, mégis! —, és ha elszállna egy napon, most már eldőlnék nélküle. Hát nem ilyen ez... és az sincs, hogy tényleg nézegetnék, az esztétikai értékén túl, egy kis fanyelűt egy Bang- és Olufssen-bolt közelében, hogy „bang”, és akkor — lásd Karinthy — „olufssen”... de ezt bevezetjük, jóbarátokkal: bang...! és akkor olufssen! Vége. Főbe azért nem lövöm magam, mint szeretett nótám mondja.

Csak... hát mi lesz? Mi az emberélet útjának második fele? Fordítom a Klimt-könyvet. A Mester épp most hal meg. Akkor mi? Éliás hajnalban még langyos testtel feküdt a kalitka alján, klasszikus madárhálál, de ő klasszikus madár is volt. Emlékét őrzi Eli des Mottes, Téfelie... Vagy Szpéró: fejjel lefelé lógott egy rúdon éjszaka, és — én diagnosztizáltam! — urémiától vakarózott. Most akkor: Star de Lande, Topstern, Star Lady... Vagy: Vacarme? Ülök a padon. Hát a Vak Pipi? Santa Ippit látom-e még úgy, hogy „vállamon” felködlik hályogszemű alakja?

Hessegetem a képzeteket. El, Poe Hollója. Sose ültél te a vállamon. Nekem, már ilyen viccelődős a természetem, a kezemen van egy fél hollótojásnyi dudor. Ha szépen fejlődik, mi marad? Fél év, egy év: és diktálhatok. Például ilyeneket: „akkor ikerbefutóra Téfelie és Star de Lande...” Vagy: „...ééés rajt...” De ezt már mondtam.

A dudort egyelőre befáslizom. Nem luxuskodom, orvoshoz ember ilyenekkel nem megy. Szerintem nem. Amíg...

És akkor: marad még ez: nézni a világot.

A Hó Rollóján át. Kinézek... hova is?

De hát N. N. Á.-nál volt ez a Visszajáró is. Mint egy Beckett-figura. Most széklábak között lakom, minden tárgynak térdéig érek. És alacsony léghuzat, az utcán húzódok... nem vagyok.

A széklábak közt? Ott Poszi rohangált, Szpéró falatozott a szőnyegről. Nem megy ez. Inkább nekilátok, és másolok a könyvembe tizenöt oldalt. Erkölcsei ólomsúlynak a hajó aljába, lásd Ottlik. Lemásolom mind a lovakat, két hetem összes futamából. Ezerkétszáz név, vagy mennyi. Ezen a rolón át nézek. Boldog leszek lassan, holtfáradt. Már nem a hollótojásnyi dudor fáj igazán. Nem is a fejem.

Boldogítóan valami más.

Mintha a lovak áthajtanák a fejem valahova. Vagy az ő fejük lenne a vállamon.

Szóval: ennyit akkor mára arról, hogy nem kell lehúzni talán soha „a rollót”.

Persze, ami nem húzódik, azért nem is halasztódik.

Ütemekről nincsenek tapasztalathiányaink.

...nézem kint a villamost, már egy éve nem veszek bérletet. Szóval, mégse vagyok olyan reménytelen; Hondo-Mondo, akárki meglássa.

De majd a gesztenyefák... kimondhatatlan tetteik... és eljön a tavasz, és a tulipáncso-kor, és hogy a szív azért néha csak madár-szilánkra akar szétpattanni. Gyere, Holló, induljunk el, te meg én.

Legyen az ember — „a rolló maga”.

Ha már a kezén az a fél-tojás-dudor se kakukktojás.

III. Egy vulkán, egy új tenger, egy homokvihar

Talán szabad. Talán Antoine de Saint-Exupéry megengedi. Hogy akkor idézőjel nélkül. Ez — igen, részben ez az egész. Ez az „is”. Hogy ez is. Ne legyen ismételve ok nélkül ugyanaz a szó aszimmetrikus sörvégeken, a ragok, képzők egymás unalmát ne fokozzák, inkább fosszák... stb. Effélétet a mesterétől tanul meg az ember. Megtanulja, hogy mi egy tulipán-csokor. Meg, mi az, hogy hazavinni a munkát a verejtékes honi partokra. S hogy egy élet kevés ahhoz, hogy legyen is abból valami mű. Megtanul az ember egy sor dolgot. Akkor ez „is” a dolog, „a” dolog. Meg még egyebek. Az, hogy elásol valamit, mert egyszer talán magányos leszél és szomorú — változatai vannak! —, szép idézet lehet, de egy kalap bármennyied részét is csak akkor éri, ha te jutsz el odáig stb. Ha te ászod el. Ha már eláshatatlan, netán. Akkor mégis elásod. Nemcsak súly, súly, súly lehet a szó, szó, szó — lehet az némaság is immár. Ahogy az „immár” szót használod... ne legyen „smár” a s már. Ne dadogj, hogy „én meg megint”. Ezeket is megtanulod a mesterektől. Akkor még semmit se tudsz. Olvasol is. Van, amit felhasználsz — minek, persze, „felhasználni”? nem elég, hogy csak olvasol, aztán hétfőre kedd jön? de hát érződik talán, hogy nem irodalmi szakkérdésekről akarok én itt írni, hanem egy kis gyűjtés előszavát firkálom. Lásd partok, lásd — Rilke nevű — „az ellentét alapja”, és hogy „a perc rajzához, fáradságosan”. A fátadás nagyjából kiküszöbölhetetlen. Igaz, erre sincsenek arany szabályok. Szóval, azért mégis van, akinek föl kell használnia — íráshoz —, amit olvas, és van, aki — ebben — boldog, mert neki nem kell.

Ez így akkor pontosan a kör alakú négyszög, a görbe egyenes.

Nem is olyan különös, hogy Jékely Zoltánnál — Jékely nevű, akkor már —, igen, ott történt velem az első efféle „történet”. Nem dadogok. Tizennyolc éves múltam, Nemes Nagy Ágneshez s Lengyel Balázshoz jártam néhány társammal, külön etc., és megismerhettem Ottlik Gézá, Mészöly Miklóst; Mándy Iván, Kálnoky László is felbukkant, örömkre és csodálatunkra, párszor; Pilinszky Jánost és családját is hamarosan látogathattam kis ideig... ezek a dolgok voltak, alakultak... mindig meg tudtam és akartam vonni a személyesség határait — excesszusokat csak egymagamban bírok elviselni, ez más kérdés —, nem is gondoltam rá, hogy nekem „még többeket” kéne ismernem. Se magam nem tehetek erről, se senkit — dadogás! — el nem „kerültem”. Jékelyhez egyetemista társaim vittek el.

Mondom, korántsem véletlen, hogy Jékely, akitől aztán úgynyi — így! — tanulságom adódott, mint Ottliktól, Nemes Nagy Ágnesztől, Pilinszkytól, igen, hogy Jékely épp a természet szeretetének fontosságát kötötte a lelkemre, s hogy épp nála történt az első ilyen „történetem”, melynek fajtájáról nem sejtettem, hogy életműfajom lesz... gondolok itt arra a zsánerra, amit már oly sokszor meséltem — egy arany szabály: ha azt akarom, hogy valamimről ne tudjanak, írjam meg... olvasása úgyis abbamarad... míg ha elmondom, élőben azért gondom van rá, hogy ne maradjon abba a hallgatás, meghallgatás —, gondolok arra, hogy pár éve még lezserül odavághatott olyat az ember, hogy „én nem vagyok idevalósi”, pl. e Földre, és akkor ha Kölnben megkérdezték tőle, hány óra, ne értse a kérdést, s ezt az „alien”-séget, közröhejre, akaratlan, mondja; mert hogy azt hiszi, egy utcára kérdeztek rá nála; ám ha ez pár évre akkor — mostan — ismétlődik („na látja, fiacskám, ez a hangalak egész túrhető, a mostan és az ismét”; nem mintha erről lett volna szó ott és akkor), hát ha pl. egy úrlovás megkérdi a Maisons-Laffitte „Hosszú Koporsó”-nak elnevezett pályájától a novemberi Párizs-környék őszében vasúthoz baktató utast és lovazót, hány óra, a kis kínai vekker, melynek cellul-szalaggal van felragasztva a lejáró hátlapja, az utazó szabadkozásai közben kizuhan a nyirkos árokba, utána ömlik a szütyőből minden, jegy, fotó, ceruza és toll, olló és cellulx, vadgesztenye és levélmorzsalék, dobókocka és kártya, s a vekker is három részre hull... minekutána a természet e szép ölen, a lovat vezetgetve, az úrlovás is baktatólagosan, elmentek a legközelebbi kocsmába, café, brasserie, sörözőtök

egyed a „hány óra is van?” emlékére. Jékelynek tetszett volna. Jékelynek tetszett-e az az én első ilyen históriám, ahogy a félhomályos szobában a kávéhoz a cukrot papírzacsokban tálták „és” én tétováztam, s ő azt mondta, a költő: „Mássz csak bele...” — erre én, írónál már otthonos, kézzel belenyúltam, erre a költő: „Ne kézzel, kanállal...” S ott volt tényleg a kanál. Ez az első ilyen történetem, de a hely kevés, gyűjtemény itt nem lesz már, de ilyen, mondom, hogy a kölni múzeumban — impresszionisták! Táj-a-fényben kiállítás, sok ember, kevés levegő, mindjárt megfulladok, elzuhanok... nagyot reggeliztem?... ki innen... el, ott a főpályaudvar, át Krefeldbe, ott is múzeum, na végre, nyugalom, tágasság, szellősség... nem fogok elvágódni. De erre: valami fekete tárgy a földön, az utolsó teremben, hosszan elnyúló: mi ez? „Nem óhajt lefeküdni?”, kérdi a teremőr néni a teljes magányban és csendben. Szóval ez egy ilyen műtárgy. Bernhard Leitner priccse. Fekete, mint a Lukács régi ágyai a napozón, afféle. Csak fekete, mondom. Ráfeküdjek? Ráfekszem, szorítom cókókomat, minden kincsem, pénzem-papírom. S akkor hangokat is hallok: bii-búú... bóó-böö... mint Schubert Vonósötöse. Hát ez? A műtárgy címe „Zengő pricc”, s az asszonyosság a hang bekapcsolására is engedélyt kért tőlem, azt se tudtam, mire mondok igent. Az egyik múzeumban — Kölnben — attól féltem, gyengeség okán kerülök vízszintes helyzetbe a földre, most Krefeldben a dolgok rendje terített ki egy múzeumi teremben. (El is szunyókáltam kicsit.)

Más volt utána a világ. A „természet” további rend-fokozata mutatkozott meg ezzel a horizontális-vertikálissal; ahogy, igen, a ma is azért oly elhanyagolt Korniss Dezső piktor úrnak, „Titusz”-nak rajzolgattam: VORIZONTÁLIS-HERTIKÁLIS, így, igen, kereszt alakban e képtelent, a konstruktivista örökséget; mentem tovább Krefeldben, s bár csillapíthatatlan tudásvágygal még múzeumba, de ez egy Bauhaus-épület volt a kertvárosban, s közben többször — Jékely! — „könny hályoga fogá be a szemem”, eszembe jutván Szpéró, Csucus, Poszi, Éliás és társaik... akik nem jönnek soha többé, akik úgy alusznak — hogy egy kis költészetet is lopjunk megint ide, Jékelytől pl. — emlékestül a porban, mint egy keleti város... de ahogy a Napfürdő a temetőben c. vers fölkerdi, kinek szívéből nőtt e satnya fű, én a pompás krefeldi füveket is ekképp hajtogattam ujjaim közt egy kertvárosi árokparton: ó, Isten, tizenegy éven át Európa-járás helyett efféléket szedtem örült-józanként nevezetteknek, ld. „holmi verebek”, „ez még mindig a verebeit mondja” etc. Nem baj, én még mindig Jékelyt mondom, mikor azt, hogy ki merészelné e fűszálakat megmarkolni s kirántani tövestül? Jékely is megbocsát, ha az idézőjelet elhagyom. S hogy olyan egy-egy fű, mint egy német kezdőbetű. Hát Krefeldben azért csak nem megy oda az ember, ennyire tudományosnak nem kell lenni, senkihez, hogy tessék mondani, ez a fű olyan tényleg, mint egy kezdőbetű? Attól, hogy valaki erről vagy amarról azt vagy emezt gondolja, még az a dolog merő egyéb is lehet. Hogy végül fájo arcból vigyorgó arca fordultam, majd bordótéglás-templomnézés során a pályaudvarra visszaértem, megvolt Szpérók emlékére az a Jékely-idézés is, hogy: „Találkozást Vele most hol keressek, / hol s merre jársz, miféle csillagon? / Utánad micsoda létrát eresszek, / hol induljak meg, micsoda nyomon, / hogy fájdalomban mindjárt meg ne vesszek?”, ez megvolt, meg hogy vigyázz magadra s ne törődj velem, üzenik vissza ők, vagy nevükben a Királynő, Szpéró. Hát ezek után csak a *Sport Welt* c. galoppújság tanulmányozása következhetett, s gondoltam is amaz érdeklődőkre, akik — de nem cikkezek én ki senkit, hogy így mondjam!, magam végképp nem szeretem, gascogne-i mód, ezt, ime visszahúzódottságom oka is, nem akarnék próbaképp se meghalni párbajtőrözésben! —, szóval, akik ilyen lónevek iránt érdeklődnek, s ezt Természeti Szépnek tartják. (Az is, azért.) Na, egy templom előtt, dobozos sört szipókázva, ezeket a neveket láttam: Alashan, Ilario, Fortunio, Fosca, Dark Sybil, Wenzesslaw — mégis, erre valósiak vagyunk! —, Los Micos, Racy Ebana, Apostel Paulus — én nem tehetek róla! meg ne forduljon! —, Habaro, Bramante, Emmanuelle — ah! —, El Perefá, Don Lucian, Gwendula, Miami Girl, hát én nem tudom, tetszik-e ez így, szeretem Soco nevűnket, meg a Surexiát, az Espartacót, a Lady Du nevűt, de az bécsi ügetlő. My Pride, Milena —

Kafka! —, Maradona — egyáltalán! —, Kojac etc. szintén. Hát én egész életemben így igyekeztem: bon giorno, bon giorno, de csak nem történt csoda Milánóban. Apropos, felesémet, társnémet, ki járt ott, el akar zavarni Milánóba, ott van világbajnoki-féle ügetőfutami s, és van pálya galoppnak: Ippodromo del Galoppo S. Siro. Miért, ha a focis San Sirót „mindenki” ismeri? De nem vagyok gyűjteményeskedő.

Megyek majd inkább, addigra tovább-kopó szerelésben, Krefeld ki-tudja-milyen kezdőbetűjű pályájára, és gondolatban Samu ott ül a vállamon. Képzeltbeli írógépen... belesandít a Saint-Exupéry könyvbe, mikor ilyeneket olvasok egy fa tövében hűtve magam: „A sivatag eleinte: csönd és üresség; nem nyílik meg mindjárt az első napon szerelmesének...” Hát Szpéro és Samu első napjai is Te-Kis-Rázósak voltak (lónév Cheltenhamből). „Ha nem mondasz le érte az egész világról, ha nem fogadod el hagyományait, szokásait, versengéseit” — ó! ó! meddig terjed a Természet, a dicső! —, „soha nem fogod megismerni mint hazát, otthont, amelyet mások szeretnek...” És: „Elfogadtuk a játék szabályait” — hát nem fogadtuk el?! —, „és a játék a maga képére formált minket...” Majd erről, meg Exupéryről is: legközelebb. De: „A Szahara bennünk mutatkozik meg. Hogy közelébe jussunk, nem elég meglátogatnunk az oázisokat, az kell hozzá, hogy egy forrás — a vallásunk legyen.” Mondom, majd folytatom ezt ott, ahol az van, hogy „még ki sem hűlt lánván” élünk, és hogy „fölköttünk a jövő sivatag meg a hó fenyegetése”, hát honnét vesszük „az öröklétnek... ízét”? Ki-ki ahonnét. Annyi talán igaz, hogy „törékeny aranyozás, letörli egy vulkán, egy új tenger, egy homokvihár...” Hanem hát ezt Szép Ernő harminc évvel azelőtt megmondta: „Elrongyolja a szél, az eső barnára mossa...” Állok ott Krefeldben, és nem zárom ki emlékeimből a vízszintest, a függőlegesest. Csak a kezdőbetűk alakultak át.

Nem is akartam, hogy ez így összejjön. A „Szahara”, úgy látszik, bennem volt. S van. Persze, csak evőszközre hangszerelve.

TARDI SÁNDOR METSZETE

A Kövér Tetű kiugró tehetsége

Itt van előttünk Muzicsky, a tehetség, méghozzá kiugró tehetség; hamarosan kiugrik a padlásablakon, Vigántpeténdy gróf Hídvám utcai háza padlásának ablakán. A Hídvám utca görbe, mint a törökök vereségének öröme sötét kifli, görbülete mögött a városfal húzódik, a városfal mögött a világűr, a világűr mögött kocsmárosok és rendezett úrbéri viszonyok. Vigántpeténdy gróftól gazdagfűrtű vendéghajánál fogva magas polcra emelte a Végzet, sőt állítólag személyesen Apolló: a Helytartótanács iktatási bizottmányának főkommisszára volt, holott alantasai aranyköpése szerint nála komiszabb száraz is nőttek már a földből. Erről most elég annyit mondani, hogy anyajegy volt a fülcimpáján, fekete babszem; és egyész cseléségének, úgymint inasok, szobalány, szakácsnő, kocsis, lovász, juhász, kertész, kályhafűtő, mosónő fülcimpáján hasonló fekete babszem volt mindegyiküknek. Szerették is egymást, mint az édes testvérek, és ha civakodtak, legalább annyi szeretettel, mint Káin és Ábel. Muzicskyt az apollótlán és véletlen vakeset a fülénél fogva cibálta Vigántpeténdy házába. Egy matróz, aki néha Velencéből, máskor Dalmáciából akarta magát vetődve tudni a Kövér Tetű nevű csillapító- és ajzóhelyre, Muzicsky fülcimpáját egy intrakután konkskripcióval (barbáruul szólva: tetoválással), amely hosszúkás, fekete kagylót ábrázolt, látta jónak ékesíteni; mikor pedig a nyertő Muzicsky, mintegy a fájdalom sarkantyújának ösztökélésére, kivágtatott a Kövér Tetűből, tüstént megragadta lángoló fülét egy címeres gyaloghintóból kinyúló, hűvös kéz. A gróf mint elbitangolt és végre megtérő természetes fiát üdvözölte Muzicskyt, és jelentéktelen írni feladatokat bízott rá.

De ne csörtessünk a dolgok nyomában, ha már elébük nem vághatunk! A dolgok céltalanul keringenek az elbeszélés körül; gyönyörködni valónk a céltalanság. Kénytelenek leszünk úgy tenni, mintha Vigántpeténdy gróf és Muzicsky létező személyek volnának, s mintha létező helyszínt választana e még létezőbb helyszínektől a városfal külön; kénytelenek leszünk úgy tenni.

Csak hogy mi, tehetetlenek, miképpen is tehetnénk úgy — vagy bár nem egészen úgy?

Szent Vitális éjszakáján elvitték a Fegyverkovácsok utcájából Cicatrixot és a Csillagvizsgálók utcájából Timár Bódogot, az utóbbinak súlyos adósságai voltak a Kövér Tetűben, amelynek vendégei represszióról suttoztak, és nem voltak hajlandók leülni a sarokasztalhoz Malignus Vilmos mellé, akire pedig inkább a falra szögezett vaddisznófejnek, mint a gyanúnak árnyéka vetült.

Ó, hajnalhasadás! Amikor odafönt láthatatlan kezek huzigálják szét a sötét függönyöket, majd színre lép a kék ruhába öltözött, milliószor megbámult kövér színész, akit egyre izzóbb kelkeséssel világít meg a fölfelé szálló fénykorong!

Ó, délutánok! Síkok és görbületek hullámváza! Tejszínes felhők, gondatlan bőséggel áradó fény! Franciaországi változások, matematikai képletek a levegőben, szigorú és elvont léglökések, fekete papírból kivágott házfalak, gyapjából sodrott füstoszlopocskák az estében, amelyet fött rák gyanánt és helyett szolgál föl egy hipotétikus kéz a választékos izlésű kopolóknak.

Ó, Hetz-Teátrum, amely, minthogy kívül vagy a városfalon, alapjaidban véve már a nihilbe nyújtózkodol; csak a Duna vizéről verődik vissza rád a napsütés; csak a lórés keskenységű nyílásokon látszik a városfal egy szegmentuma, rajta háromarasznyi hasadék, látszanak némely házak, látszik a túlparton a túlparti város, a németek megrögzött macacssággal Kemencének neveznek, és aki valóságos város benyomását kelti, honnét a vár legalábbis nem hiányzik, holott megbízható, túlpartról átevickélt szemtanúk beszámolója

szerint a házak tömött, bár kissé morzsalékos látszata délibábos káprázat, a Római Birodalomból visszamaradt, avitt illúzió.

Bizony nehéz átjutni a Birodalom keresztül-kasul civilizált hegy-völgyeiből a barbár síkságra, szarmaták, jazigok, vizigótok szemetes homokbuckái közé; hát még vissza mily nehéz! Csak egészen kivételes egyéniségeknek sikerül, s még nekik sem tökéletesen. Egy helyütt a parton, a vízivághóhid alatt, ahol a halászcéh tagjai húsvét előtt a legnagyobb és legharapósabb csukákat meregetik, ott van egy ladik, abban ül egy révész, aki három garasért bárkit vállalkozik átvinni a szarmata valótlanságból a pannon valótlanságba, s hírlik, hogy a száműzött fejedelem rebellis régi rézpénzeit is elfogadja. Hírlik az is, hogy a csukák az átkelni vágyók lelkei, míg mások szerint az átkelni vágyó testekből építkeznek.

Mármint a Helytartótanács, amelynek üléseit Vigántpetény gróf oly gyakran gazdagítja jelenlétével, a túlparton van! — a Kövér Tetüben ezt a hiedelmet nem erősítette meg, hivatalos helyen pedig nem cáfolta senki, így az is hihető volt, hogy a Helytartótanács kapuboltozatában ki vannak függesztve Toldi Miklós csontjai.

A Kövér Tetüben biléta váltandó; „Szabadság” feliratú rézpénzek nem fogadtatnak el. Nagy, kövér hurkatöltő Luft Rézi kezei közt, Luft Rézi körbejár a vaddisznófejtől a kicsorbult pallosig és vissza, s aki leakasztotta volt a falról az ott függő bádgedények egyikét vagy másikat, az elé odalövell másfél itce jó forró levest. „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” feliratú jelvények viselése hivatalból üldözendő. Aki pedig a bilétát nem tudja fölmutatni, annak horpadt edényéből a hurkatöltő visszazippantandja a híg, de tápláló főzeményt.

Tekintélyesebb embernek számító lévén, Timár Bódog vizsgázott bél- és madárjós volt az egyetlen, aki hitelbe kapott levest a Kövér Tetüben, s annak is ki lett kárvallottja, ha nem Luft Rézi és két izmos karja, akik Timár Bódog levesének hűlt helyére némelykor még sört is fecskendeztek egy kisebb hurkatöltőből, szintén hitelbe?!

Vigántpetény gróf potenciális férfiassága még mindig eléggé gyakran átcsap aktualitásba. Éjszakánként zötykölődik, dülöngél és hörög a napközben oly csendes, oly tömörnek és mozdíthatatlannak rémlő Hidvám utcai ház. Ilyenkor Muzicsky forgolódik, verejtékezik, házassági tervekét hánytorgat, és kesereg a jó szerencsét máskülönben hol csurrantó, hol cseppentő sorson.

Szintén a Csillagvizsgálók utcájában lakik az elhurcolt emlékezetű Timár Bódog szomszédjának immár aligha nevezhető Poetaster, polgári nevén Schwartzkünstler Jakab. Hat láb és két hüvelyk magas, rózsás bőrű, pufók, erősen rövidlátó csecsemő. Vállig érő, fekete hajából apró fekete tollak peregnek; orra és felső ajka között háromujnyi távolság áhítozik bajuszra, amely az állcsúcs hiányát bizvást eltakarná. Kásás hangon beszél. Kedvelt szavajárásai: „Belsőmeggyőződéses nyelv- és királpárti vagyok”, valamint, „Erről megoszlanak és uralkodnak a vélemények”. Írt egy verset, amely a király születésnapján jelent volna meg, de a király születésnapja előtt meghalt.

Muzicskyról nehéz eldönteni, milyen a külleme. Muzicsky leírhatatlan.

Egy ízben, inkább vérenek sós, mintsem szívdobogásának édes mivoltától hajtva, megpróbált kikezdeni az úgynevezett Előszobalánnyal, akinek erélyesen fölcsavart kontya látni engedte kecses fülcimpáján a familiára jellemző fekete babszemet; mire az Elősz.-lány, sűrű fülhuzigálásokat közbeiktatva, figyelmeztette Muzicskyt, hogy vérfertőzők és egyéb fajtalanok nyakukba kötött levágott jobb karjuk himbálása közepette kísértetnek a Tavaszmezőre, ahol a fejevétel foganatosítottak. Ezt követően, hogy a gerjedelem éhezés által csillapodjék, Muzicskynak le kellett mondanania szokásosnak mondható Hidvám utcai ebédjéről; a Kövér Tetüben pedig, ahol hetek, sőt hónapok óta most jelent meg első ízben, a hurkatöltő könnyörtelenül visszazippantotta levesét. Így jár a szerelem, ha céltalan nemeség és nemtelen célratörés között lebeg, Mohamed koporsójaként.

Tetézi mindezt a családi jellegű félreértés. Elvégre Muzicskynak nem is Vigántpeténdy gróf az apja, legalábbis vér és velő szerint nem!

Hát akkor kicsoda?

Muzicskya a négy őselem hozta létre. A vizivágóhíd mögött, ahol a helybeli történelem és az önmagukat meghíúsító lehetőségek módjára rossz lelkiismeretű zombékok párolognak és öntudatos nádszálak hajladoznak, meleg vízű forrás tör föl a talajból. Habjaiban apróska, piros halak úszkálnak, amelyek azonban annyira szét vannak főve, hogy mihelyt megfogják őket, szétmállanak. A sűrű, záptojás szagú, langymeleg iszap egyszer egy helyütt erjedni, fortyogni kezdett — szél támadt, és a levegővel összezsúkolódzott a föld, gőzölgő hullám loccsant, és e pillanatban tüzes hullócsillag zuhant a héviz kellős közepébe. Talán ez idő tájt zajlott a kis piros halak ívása is — Muzicsky megszületett, vagy legalábbis világra jött.

Beharapni a Hídvám utca kifligörbületébe! Gerezdekre szelni a lámpaburák sötétben világító gyümölcseit! Lenyalni a házak oldaláról a cukorporos habarcsot! Belekortyolni a meszeléshez készülő asszonyok habos tejébe! Nagyot húzni a kelmefestők vörös, kék és fekete borából!

Ó, éjszakák! Amikor a világot beborító fekete kelméből Vigántpeténdy gróf kiszakít egy zsebkendőnyi foltot, és azt óvszer gyanánt magára húzza! És a szakadáson világító, sápadt arcával kikandikál az ördög, összehúzott szemmel figyelvén, amint a boszorkányok felröppennek Szent Gellért hegyéről, suhogva szállnak az imaginárius Tabán és Rácváros fölött, hogy valahol a régi római színház környékén lebucskázzanak, ahol röpke seprűnyél- és kuvikórán fognak vele szub- és inkubálni. És az ördög belekapaszkodik az égi kelme hasadékába — jöhetnek az éji felhők! —, és magával rántja az egész hóbelevancot valahol északon, a Krempl-malomnál; onnét az amfiteátrum csak egy bakmacskaugrás. Jókat álmatlankodhatnak a molnár.

Ó, nappalok! Amikor sárgára festett acélsőrével valódi füvet legel a zörgő, kelepelő géplibá, amely füvekből a gépgyomor és a gépzúza — kis tartályokból óvatosan adagolt emésztőnedvek segélyével — valódi libafost képes csinálni, miközben az ily módon felszabaduló hő nemcsak fűti, de mozgatja is a géplibát! Ó, nappalok!

Poetaster a padláson lakik, jó barátságban van az egerekkel. Pici szájukban hoznak neki diógerezdet, sajtot, szalonnát, mikor mit lohatnak az egérfogóból. Van ott a padláson egy szétrongyolt szalmaszák: egyik oldala konyha és ruhatár, másik oldala társalgó és éléskamra, harmadik oldala bibliotéka, negyedik oldala, ahol a szél befűt, zeneterem.

Árnyék hull a horpadt bádgedényre, amelyből a vastag, szívtelen hurkatöltő nemcsak visszaszippantotta, de mintegy meg nem történtté is tette a levest. Árnyék hull, ellentmondást és földobást nem tűrően. Nagy fajsúlyú, kecsetlen árnyék: ha vízbe vetődne vagy vetné magát, rögtön elsüllyedne, mint ama sötét ereszű, délszaki nemesfa tuskók, amelyeket nem lehet a folyókon leúsztatni.

Itt az angyalok nyelvén sem volna beszélgetni célirányos!

Az agyaras disznófej alatt Malignus Vilmos üldögél, tőle telhető spontaneitással. A fehér levest már megette, bilétája még fityeg, hátravan a fekete leves. Jegyzeteket nem készít, ellenben a biléta, amely megvastagodott köröm gyanánt biggyed az egyik ujj végén, annyira ki van fényesítve, mintha tükörnek volna szánva — és tényleg, Malignus Vilmos kukucskál bele!

Luft Rézi megközelíthetetlen. Egyszer egy vendégnek mondott egyén a szoknyája alá nyúlt az árnyékszék előtt; soha többé nem látta senki sem az alányúlót, sem az alányúlható szoknyát, sem az árnyékszéket.

Poetaster — vagy ahogy őt a Hetz-Teátrum szolgálai nevezik, Schwartzkünstler művész úr —, csodák csodája, grátisz beléphet, sőt magával vihet még egy személyt. A szolgálak sokatmondóan legyintenek, amikor megpillantják Muzicsky fülcimpáját. Haját Muzicsky szeretné, de hiába szeretné megnöveszteni.

Legfőbb ideje leszögezünk: Muzicsky tehetséges. Hogy miben tehetséges, az nem egészen világos; ám annál nyilvánvalóbb a tény, hogy tehetséges. Aki csak egyszer beszélt Muzicskyval, aki csak egyszer látta őt elszuhanni az utcasarkon, az máris meg van győződve róla, hogy Muzicsky tehetséges. Ellenben — ó, balsors! — akik napról napra látják és hallják, akik egy fedél alatt élnek vele, azoknak sejtelmük sincs — ó, balsors! — az ő tenni nem vágyó tehetségéről. Sajnos, e nem sejtők egyike maga Vigántpeténdy gróf.

Nagyközönség hujjogásának hullámverésében a Transszilván Vérmedve püföli a Bohém Örvöst; később a Gömöri Mézlátó is bekapcsolódik. Fáradt, elhasznált állatok, nem tesz jót nekik a mindennapos küzdelem; sűrű gondok barázdálják mindhármójuk homlokát. A Gömöri büntudatos arccal motyogja: „Hodie tibi, cras mihi”. Előadás végeztével a manézs mögött rákönyökölnek egy ládából és uszadékfából eszkábált asztalra, mindegyikük előtt egy-egy korsó sör. Minden rundot más-más medve fizet; éjfélig is elbúslakodnak így.

Bizonyos iratokat és névsorokat, amelyek az iktatási bizottmány kebléről származnak, nagyon sürgösen és még titkosabban le kell másolni, — Poetaster nem tűr ellentmondást. Hajából oly tömegben hullanak a fekete tollacsok, mintha egy egész várost emésztett volna meg a tűzvész.

Végül, hogy a nagyközönség türelmetlenebb részének is legyen cuppognivalója, folyhat némi vér. Behoznak három szelindeket, és megengedik nekik, hogy széttépjenek egy rókát. Csakhogy a róka nem s nem akar kijönni a ketrecből, hiába tárva-nyitva, s hiába biztatják a szolgálk, hogy szabad, mint a madár. Mikor minden egyéb ráhatás hiábavalónak bizonyul, szurkos vásznat kötnek a farkára és meggyújtják; bezzeg most már szalad ész nélkül! A három szelindek gyönyörűséggel üldözi,

Ezt már Muzicsky nem látja, neki napszállat után rendelkezésre kell állnia. Áll. Este van, gyertya fényköre. Muzicsky végzi a szokásos, ám annáldezzúttal terjedelmesebb irnoki munkát. Ül. Hajnalig is elpiszmoghat. Az éhség lázas mámorá dacossá tesz és vakmerővé. Vigántpeténdy kilép a helyiségből, Muzicsky rögtön kihúzza egy bezárni feledett fiókot, iratokat emel ki. Idegei Copia istennőtől és a kopirozás furorjától igazgatják. S a Hídvám utcai zezugokban kezdődhet a minden éjjeli sikongatás-viháncolás; de most Muzicsky mintha meg sem hallaná!

Majd pedig — ne szaporítsuk a szót — lassan szürkülni kezd az ég. Virrad a kijózanodások napja. Vigántpeténdy gróf szobáról szobára, kiszögellésről beszögellésre kivont karddal üldözi Muzicskyt, aki az ímént ama vészjós kérdésre, miszerint járt-e valaki rajta kívül az éjszaka folyamán a skriblerkuckóban, őszintén és balgán azt válaszolta, hogy nem. Vigántpeténdy torka szakadtából ordít (és ez a szerencse, mert a kitóduló hangok bősége némileg fékezi kardos rohanását):

Eltűntek a gyanúsak! Eltávoztak a republikánusok!

Muzicsky beugrik a kandallóba, magával sodorva néhány, szinte még testi langyos pendelyt és pruszlikot, és megtáltosodásról tanúskodó kürtömázzással közeledik a kémény teteje felé, ahol azonban, akár óriási potroh végén óriási fullánk, fényes és hegyes vaskó bököd. Muzicsky végigrohan a padláson, ahol nem lakik semmiféle poeta, még kevésbé Poetaster, és az egereket rég fölfalták a Vigántpeténdy szolgálatában álló kandúrok; menekülése közben oly fekete, mint egy kis darab, ittfeledett fúrge éjszaka a hajnalhasadás közepette.

Mivelhogy hasad a hajnal. Magyar!, hajnal hasad!

Csakhogy ezt már Muzicsky nem veheti figyelembe. Ő, mint már esett róla szó, tehetség lévén és léteire kiugrik a padlásablakon.

Ugrik. Most.

Ám a rózsás ujjú Hajnal, aki mindig figyeli a rá nem figyelőt, gyorsan lenyújtja legkisebbik rózsás ujját; Muzicsky belekapaszkodik. Ott lóg rajta.

Meglógott a gézengúz!

Közönséges gyöngyök és csodálatos disznók

Micsoda szerep játszik a szellemmel! Kínosan hosszúra nyúló végenincs világvégpillanatot. Világválság? A szellemi piramis csúcán, mint minden időkben, ma is eleven a termőerő. A válság látszatát a külsődleges hatalomhoz jutott közepesség kelti. A demokrácia, mint válságtársadalom. A szürke tömegetől elütő zseni és bűnöző egyként antidemokrata. A jó és a rossz vannak túl egymáson, s nem mi a túlzásokon. Sok van mi csodálatos. Semmi sem csodálatosabb a gyöngyöket csodáló disznóknál.

A vadság mint szépmesterségbeli önérték

A szépmesterség céllya: hogy a szíveket hathatósan megillessen — szívtelen kort élünk; ez az igazság a körülállás felől — egyedül az akaratébresztő vadság hathatós. A vadság minőségét az adja, hogy végső és legközelebbi való. Finis ultimus et finis proximus.

Az ész érzékeny módokkal meg nem világosítható az igazság felől. A szív nemesíthetetlen jónak rossztól elválaszthatatlansága és az általános túlság miattján.

A szokás és a szépség egymás gyilkosai. A teljes személyiségű szabadot szolgáló helyett a szabadság csorbíthatatlanságának igénye vezérli; méltósága a szokatlanságé, s nem alantas polgári gőg.

Csak a halott költő a jó indián azok számára, akik még berúgni, imádkozni se tudnak teljes odaadással.

Minden tudhatót tudhatsz, lehetsz doktor angelicus; a szépmester nem észbogár, nem tudati csoda, nem is a nemzet csicskása, s nem a műélvezők köcsöge. Isten és állat. Humanizálhatatlan. Társadalmasíthatatlan. Domesztikálhatatlan. Élesen él. Helyetted is. Vagy a végtelenségbe gyöngül el, vagy ágyban párnák közt pázrik a halállal. Vagy vért iszik, vagy örökös böjtre fogja magát. Kéjeid és kínjaid kisebbek az övénél. Ezért örülj, hogy meglesheted őt. Örülj, hogy befizethetsz néhány vad dologra.

Énistenemjóistenem, lecsukódikmára . . .
és közben míg alszol, általállítja a világot.
A közben, örökös, csak a lendület győzi; izgatóművészet. Bocsásd meg a szépmesternek, hogy nem szepeg, nem selypeg. Például azt mondja: fing. Hangsúlyozom, csak mondja. Hisz gyerekes bolondság az erőlködés. Nem ez a szellet fenyeget, hanem hogy minden megbocsáttatik, csak a szabadság feladása, mely a lélek elleni káromlás, nem bocsáttatik meg soha.

Az oroszlán, a sas, a kígyó vadak, de miért nem gondol senki az őz vadállatságára?

A kétségbe vont kétség — ez a vadság szent titka — ez az Egy-hez vezető út.

Korpusz a korpá között

Az ember mindenevő. A korpatablettát, s a disznóhúst egyazon élvággal eszem. Bizonyos esedelektől való tartózkodás a totemállat meggy vissza. A totemállatot tabu elfogyasztani. A humanisták totemállata az ember. Nekem semmi sem tabu. Akik erkölcsileg arra kötelezik magukat, hogy ellenségeiket is szeressék, például a keresztények, saját sorukat nehezítik. Nekem könnyű, de még így is túl nehéz. Szart, döögöt és embert nem eszem. Most nem kívánom. Am nem tartom ki-zártnak, hogy izlést változtatok.

Zombie

Egyre kevesebb az ember. Egyre több a zombie. Hullavegetáció. Halhatatlan testek. Ahol lehet, hol nem lehet, piszkítanak, rontanak, hangoztatván a viszonylagosságot, mit korlátolt tudatuktól tesznek függővé. Az embereknek esküdt ellenségei. Akinek arca borzalmas, tükrét összetöri. Öngazolásokat tákolnak. Gondoljunk az eredendő bűnről szóló hamis tanításra, mely hozzájárul a világ folyamatos megromlásához.

VÁRNAI LÁSZLÓ FOTOGRAFIKÁJA

Utolsó vers Kierkegaard úrnak

Nem nyílnak egymásba ingoványok. Túlzott érzelmeket nem használhatunk építetlenül. A morál bor; elég zavaros és ihatatlan. Csak végső esetben iszom. Két boldogság közé mindig jut egy ingovány. Egy-egy tragikus tévedés. Csalás. Ha egymás mellé is kerülnek „süllyedt” szobák a csendben, a szomszédság még nem jelent egymásba nyílást. LEGYEN EGY NYÍLÁS AZ ÉLETEDEN! Horhos.

Abrahám példája, mint egy éremszerű dombormű, ott lapul mindenki zsebében. Húzza le a zakót a súlya, ettől lehet „folyamatosan” észben tartani. A zakó és az agy összefüggései innen adódnak. Ellehetetlenül ettől minden ruha és maszk.

A szülői „attitűd” szétbomlik a zuhanás szemcsés levegőjében, mint egy ernyő. Alatta megkötözve a „mentés” zsinórhozával: Izsák. Ki képezte át a hevedert? A transzcendens burok szétrobban, és valaki sikolt.

Betűi egy sziklába a fejét. A haj véres lesz, de a seb kicsi. Hamar megalvad a sorsod megkötözve. Nem látsz kibúvót. A megmentőben már nem hiszel. Hittelenül megnyugszol. Ez egy óriási üresség, amibe beelölg az öröklét. Aztán, mire teljes a kétségbeesés, megérkezik az igazi áldozat HELYEDRE. Övé a trón. Ez nem lesz mindig így. A végén majd nem jön senki. Akkor és azáltal nyered el az üdvösséget.

Vagy-vagy

KIERKEGAARD-METSZETEK

„Tudatlansága végtelen rezignáció. A hit egyrészt a legmagasabb rendű egoizmus kifejezése (a félelmetest önmaga kedvéért teszi)...”

1. *A baj órájában öllelek át. (Egy párt az ég szétválaszt.)
A szenvedély egy boldogtalan szereltem története.
Paradoxonok: szótöveken jársz.*
2. *A hit egy mondat.
Érzed, egy betű begyűrődött a járomcsont alá.
Mire ébredsz, Isten kiszedi a varratokat beszédeedből.
Egy tisztára csiszolt szóval alszol el.*
3. *Az agyamban hordozom a még nem létező gondolatokat is.
Mint egymásba font milliárd szúr és rózsabimbó, az elme.
A meg nem tudott ESZMÉK, ideák meddő rügyek; most is fáj,
ahogy kibomlik egy bimbó lassan, néhány vékony ér megpattan*

az „elképzelés” közelében, a szírmok kitágulnak, a levegő bepréselődik a szétszúzó bársonyok közé. Fáj, de örülök. Élvezem, hogy gondolkodom. Bár szomorú, amire rájövök.

4. Egy női fej.

Ahogy megszólal, a haja megmoccan. Apró eltérés az arcán, ahogy behull a fürt, még gyönyörűbbé bűvöli őt. Ráadásul azt suttogja:! meg fogok halni, szerelmem. Hamarabb halok meg, mint gondolnád. Elmegeyek az ősszel.

5. Organikus szöveg jelenik meg álomban. Egy színes képernyőn spirál alakban meggörbített szívárványra rávetítve.

A szöveg első szava egy felkiáltójel. Megijedek a vastag, fekete jeltől, becsuknám az üvegfedelű könyvet, de durván megszorítja valaki a csuklóm. A felkiáltójel számomra a fenyegetés legegyszerűbb kifejeződése azóta. Egy sötét vászonzsák, megkötve alul. Ebben a zsákban az én hullám van. Hullám van.

Kierkegaard-liturgiák

1. Rideg, terméketlen a számonkérés. Idegen nyelven szól. Minél halkabb, annál fenyegetőbb. A gyűlölet egy női száj. A sötét pálcák lángra gyúlnak, hiába fekszel az ima érintőire. „Erotikus rejtőzés” a beképzelt szoba. Mint egy túlérlett rezignáció, kipukkan az ígért menny. A gyász megkeményedik. Megköt a beszéd a papok között. Gyűrött kezeggel törli le az iszapot az epileptikus démon. A számokban szeretet. „Táncoló pár” a jeligés parton: a „gyors” és a „sok”. Semmi nem marad töretlenül. MegtörtÉNIK minden. A törtek egybemosódnak. Korom az alázat. Lomb helyett jeges négyzettrács suhog. Minden kockában madár, radar. Durva föltérképezés az esti hűvös.

2. „Bár csodálatos módon szülte Mária a Gyermeket, a szülést mégis úgy élte át, ahogy minden nő, az pedig a félelem, a szükség és a paradoxon órája.”

Az angyal, mint a Hivatal. Belelapoz az illatokba. Ha képviseled, megfertőz. Kiválaszt, megáld, de ki is sajátít. A gyengék a hűek. A hit a legmélyebb bűnökben van. Eltékozolt életek vagyunk.

3. Szomorú tény, hogy létezel. Valamivel elfoglalod magad, közben mindig a halálra pillantasz, mehet még egy kicsit előre a sorsom? Néha szép a halál. Ágakat varrsz a húsodhoz, mint egy növény.

Kierkegaard-rezignációk

*Egy haldokló vigasztal engem, éledezőt.
Álarcok árnyai hajlonganak a mélyben.
Egy kagylóban szeretkezem a királynővel,
Isten úszó maszkokat szedeget
az országnyi szóvízből, s kiteríti a partra
a paradoxonokat.*

*Az éj halszáj. Tátong ránk a sötét,
erdők borulnak a tengerbe könnyedén.
Üres minden pillanat, mint a szél,
mint a Létezők széle.*

*Szent Borzaddály söpör végig,
egy hajszálnyi már a kötődés.
A kétkedés belseje fájdalom.*

*Ablakokon zörög, benéz az örület.
Fényhúrokra hasal, idegeket melegít.
„... ha mindennek alján egy tátongó,
betelni soha nem képes üresség rejtőzne,
mi más lenne akkor az élet,
mint kétségbeesés?”*

Kisfröccs-uralkodók

Egy rövid

A sokszor emlegetett, bölcsnek híresztelt I. Ferenc József, mint ismeretes, mindig hadsegédei, cölöpverői, terepmérők és egyéb fullajtárjai kíséretében jelent meg a nép között. Tizennyolc éves kora után nem volt szép ember. Valószínű, hogy szerelmi kirándulásaira (melyeket az udvarban csak vadászatnak hívtak) is elkísérte valamelyik fő- vagy alvetkőztetője, mert nem bizonyos, hogy felöltözni és levetkőzni egyedül is tudott volna.

A történelem nem jegyzett fel egyetlen olyan esetet sem, hogy egyedül látogatott volna meg egy várost vagy egy falut, akárcsak egy bécsi utcát is (erről majd még érdemes lesz írni). Egy alkalommal mégis egyedül maradt, mégpedig nem a hálószobájában, hanem: egy faluban.

Kérem szépen, a következő történet:

Egy vadászat, amely olyan, mint a többi. Csakhogy: császári értelemben véve, eltévedt a császár a saját vadászatán. Ez pontosan annyit jelent, hogy valamiképpen elszakadt kíséretétől. Általában példátlan egy ilyen eltévedés, most mégis megtörtént. Ófelsége — miután meggyőződött róla, hogy sem főhadsegéde, sem főkomornyikja, sem a személye körüli miniszter, sem más nincs a közelében — megindult az orra után, vagyis arra, amerre az út vitt. Egy pillanatig sem aggódott biztonsága miatt, mert tudta, hogy ő a legszeretettebb király és császár a világon. Útközben belemerült a gondolatáiba. No nem a hatalmas oszt-

rák—magyar birodalom problémáin, nem is sokszínű népeinek sorsán; hanem csupán azon töprengett, hogy melyik udvarhölgyét tüntesse ki aznap éjszaka látogatásával és kegyeivel. A barnát, aki ugyan idősebb volt, mint a szőke, de nagyon értette a szakmáját; vagy inkább a szőkét, aki fiatalabb volt, és éppen ezért kissé járatlan a szerelemben. Majdnem olyan nehezen tudott választani közöttük, mint az a bizonyos számár, amelyik éhen halt a két szénaboglya között, mert nem tudta eldönteni, hogy melyikkel kezdje meg az evést.

Őfelsége már benne járt a korban, ezért inkább a barna felé hajlott, mert az idősebb férfiak általában megbecsülik a szerelmi tudást.

Ebben a nagy filozofálásban nem vette észre, hogy hirtelen beborul, majd nagy cseppekben esni kezd az eső. Lassan ballagott a falu főutcáján a kastélya felé, melynek tornya messze kiemelkedett a házak és a fák fölé. A víz végigfolyt a kalapján, majd behatolt császárkék színű dolmányának gallérján, s végigcsordogált a nyakán és a hátán. „Ereszcsatornát szántott a nyár.”

Őfelségét mindez felette kellemetlenül érintette. Megállt, és csodálkozva tapogatta végig magát. Nézegette vízfoltos dolmányát.

— Hm, hm — motyogta —, hiszen ez vizes.

A közelében levő falusi szatócsbolt előrehajló eresze alatt éppen akkor jó néhányan ottrekedtek és szorogtak a szó valódi és átvitt értelmében is, mert a felséges úr közeledtével még mozdulni sem mert senki. Végül a bolt tulajdonosa erőt vett félelmén, kilépett az esőbe, és odasietett a császár elé.

— Felséges urunk, zuhog az eső. Még megázik.

— Igen — bólintott a felség. — Úgy látszik. De mit csináljunk? — tehetetlenül nézett körül.

— Fáradjon be, felséges uram, ide a fedél alá — s Ferenc József rövid tünődés után követte a boltost. Odabent egy ideig magába mélyedt, aztán kegyes mosolyt hintett a gazdára.

— No né! — ámult el. — Itt nem esik.

Egy hosszú

Hatvankét évvel azelőtt, hogy Csicsó, a bulvársajtó „Husikája” csókot nyomott Ivan Alekszandrov Szergejevics Korotkov marsall-kapitány-egyszerű közlegény homlokára, a köhögő BMP-k előtt és az olasz parlamenti esztétikum mögött, nos, azelőtt pontosan ez történt:

1927-ben furcsa társaság verődött össze az ezred kertészetében. Királyi-katonai szempontból sőpredék voltunk: hasznavehetetlenek, akiken csak lógott az egyenruha. És akikre a tiszték és az őrmesterek utálkozva néztek, ami azonban kölcsönös volt.

Amikor kertészeket kerestek az ezred kertészetébe, valamennyien önként jelentkeztünk, hogy megszabaduljunk tőlük. Bár volt köztünk egy török, egy görög, egy német, két orosz (!), néhány bolgár és magyar, gyorsan megértettük egymást. A munkát is teljes egyetértéssel szerveztük meg. Így — katonaság ide, katonaság oda — szigorúan betartottuk a napi nyolcórás munkaidőt, a maradék időben pedig szórakoztattuk egymást a legkülönbébb történetekkel. Egy este azonban az történt, hogy valamennyiünk egy témáról mesélte el a maga történetét. Talán összefüggésben van a görögdinnye érési időszakával, mert ezen az estén éppen egy görögdinnyét ültünk körül, amikor megszólalt Stefan. Aznap reggel érkezett vissza szabadságáról, s oly természetességgel mesélt, mint ahogyan a dinnyemagvakat köpkölte: talál-e?

— A múlt hónapban a bátyámat felpofozta a király...

— Ne hazudj! — mordultunk rá (talált).

— Nem hazudok, igaz!

— Hogy történt?

Stefan bekapott egy hatalmas dinnyedarabot, megforgatta a szájában, lenyelte, s csak ekkor kezdett bele elbeszélésébe.

— A bátyám a testőrségnél szolgál. Hát a király — szokása szerint — szemlét tartott a felsorakozott szakaszok felett... Emlékeztek, hogy a múlt hónapban milyen hűvös idők jártak? A bátyám meghűlt, no nem annyira, hogy emiatt maródíra kellett volna jelentkeznie. Tudjátok, nem akarta feleslegesen megköpölyöztetni magát. Mit ad, mit nem ad isten, a király éppen őelőtte állt meg. A bátyám teljesen nyugodt volt, hisz rendben volt mindene. De eltűszentette magát... Ez nem is lett volna nagy baj, de az éppen a király csizmájára pottyant... — Stefan álnokul elhallgatott.

— Szegény feje — sóhajtott Leonid.

— Amikor a király meglátta a foltot a makulátlan csizmán, irgalmatlan dühbe gurult, és akkora pofont kevert le a bátyámnak, mint egy péklapát, majd ráförmedt, hogy azonnal törölje le a mocskot. De erre már alig volt szükség, mert őfelsége hatalmasul fenéken is rúgta.

— Elég simán megúsza — jegyeztük meg egyhangúlag.

— Az én apám is beszélt egy ilyen esetről — szólalt meg Rudolf —, II. Vilmos, az utolsó német császár nagyon szeretett szemlét tartani a katonák felett, mert ilyenkor betelhetetlenül gyönyörködhetett a begyakorlott mozdulatok pontosságán, cizelláltságán — egyszóval mindabban, amire csak azt mondhatjuk: katonás. Olykor megtapogatta a katonák karján az izmokat, vagy élvezettel belebökdösött a gyomrukba, miközben azt leste, hogy megmozdulnak-e. Egy alkalommal ugyanaz történt, mint a Te bátyáddal, Stefan. Ez is a csizmán kötött ki, s ez a felség is ugyanúgy reagált, mint a tiéd, nem csoda, hiszen szemtől szembe történt a felségsértés. A kísérete ugyanígy... A sok tábornok, ezredes, őrnagy, meg minden... Nemsokára megtört az iszonyat bénultsága, és egyszerre két tábornok, három ezredes, ugyanannyi őrnagy, meg a század parancsnoka egyszerre ugrott előre, hogy letöröljék... A császár mozdulatlanul állt, és csak akkor szólalt meg újra, amikor ismét mindene teljes fényében tündökölt. „Azonnal akasszák fel!” — vetette oda komoran, és hátat fordított a századnak. „De... felség...” — dadogta a század parancsnoka. „Mi az?” — fakadt ki megütődve Vilmos. „Felségsértés, vagy talán nem?”, már fenyegető volt a hangja. „De az — motyogta a parancsnok. — Hanem...” Nem merete befejezni. „Hát persze! Igaza van! — derült fel a császár. — Katonáról van szó... Akkor hát lőjék agyon. Jelentést kérek!”

Hosszú csend után szólalt meg Musztafa.

— Bizony, az uralkodók előtt semmi ember élete. Az egyik nagybátyám még Abdul Hamid alatt szolgált. Ugye, nem hallottatok róla? Kevesen véres szultánnak nevezték, és sokan imádták, mert a próféta utódjának és a világ mohamedánjai legfőbb urának tartották. De Hamid mindenkitől félt. Bezárkózva élt az Ildiz Kioszkban, a császári palotában, de még ott is állandóan fegyvert hordott magánál. Egyszer, szeretkezés közben egyik háremhölgye meglefedkezett magáról, és hirtelen mozdulattal átölelte. Abdul Hamid azonnal szíven szúrta. Máskor meg egy katona ugyanúgy járt a szemlén, mint ahogyan ti is elmeséltétek. A szultán nem vette észre, hogy mi történt a cipellőjével, de a testőrség parancsnoka igen. Előrántotta a zsebkendőjét, és a szultán lábához hajolt. Őt meg nyomban lepuffantotta.

— És a katonával mi történt? — kérdezte Petrov.

— Annak semmi baja sem esett.

— Akkor rendben van minden.

— No, magyar, te még semmit sem meséltél nekünk, van valami a tarsolyodban? Jakab elmosolyodott.

— Minden ugyanúgy történt, ha jól emlékszem, Debrecenben is, amikor Ferenc József odalátogatott. Észre sem vette, hogy mi történt a cügos cipőjével, de az nem kerülte el a figyelmét, hogy a katona meg van hűlve. Ezt meg is tudakolta tőle, mire a katona persze igennel felelt. Ferenc József egy pillanatig elgondolkodott, majd kiadta a parancsot. „Adjanak neki ricinusolajat” — mondta főhadsegédének, majd ránézett a mereven álló katonára. „Meg fogsz gyógyulni, derék katona” — mondotta neki, és figyelmesen végignézett az egész szakaszon. A többiek alig tudták visszatartani mosolyukat. Az uralkodó aznap a szokásosnál is figyelmesebb volt, észrevette a rángatózó arcokat. „Mind meg vannak hűlve ezek a derék katonák! Mindegyiknek adjanak ricinust, nem kell takarékoskodni vele!”

— No, ezek kevésbé voltak szerencsések, akárcsak Leonid katonái — állapítottuk meg egyhangúlag. Igen — így ő —, rosszabbul is járhattak volna. Miklós cár Odesszában először le akarta puffantani a tetteit, aztán mégis meggondolta a dolgot, és végül mindössze ezer botot javasolt végrehajtani. „De felség... Nem bírja ki — mondta a mellette álló tábornok. „Hm, akkor a maradékot osszák ki a többieknek, okuljanak belőle.”

És ugyanez történt... és ugyanez... és... egy ezred kertészetében.

PETRI CSATHÓ FERENC

Einstein kudarca

*A szerelem a hit maga (ez egy
táncdalszöveg) én gondoltam
ki néhány perce ám a perc nem én
vagyok már*

*Az asztalon
virágcserepben törpefa
lehetett volna óriás
de bonsai*

*beszélgetünk
azt kérdezi tud-e a mag a fáról
azt kérdezem hogy ő tud-e magáról
azt kérdezi tudok-e arról a
nőről aki az én
bonsaiságom csinálta*

*nem tudhatok
szerelmünk álharmónia az igazit
Einstein porfesszor (Freud íráshibája)
sem találta*

*két hete
eltört a lábam lelkem is törött
meggyógyulok hiszem
a hit hite haláltudat (talán)
egy fa-létén töprengő gyémánt
megmentett emlékezete
ákkombákom az éjszaka falán*

Színes dia

*vérzik az ég alatta nő
ül egy padon körötte tér
és alkonyat mit semmi sem
határol ám a nő fehér
kalapja még reménykedik
parázsol mint erőszakos
halál előtt a vér*

Háttér

*A nov7tér alatt mint háttér
mindvégig volt egy Oktogon
fedőnevű titkos megálló
ott mondta bátyám, Rácz Öcsi:
megyünk anyámhoz föld alatt van
volt hároméves és az anyja három éve holt*

Kötél

*Elképzem az artista halálát
(a képzelet félmúltba helyezett
jövő idő)
a templom kettős tornya közt
kötélen állva billeg: vacsorázik
a magasság (alulról nézve)
szédítő
Az artista magányos és rezervo
olvashatatlan arca van
nevet (a kötél magasából nézve)
a nézői bábész parányok
És látom hull alá az álégből a fickó
:kettős halál: mert azt hiszi
törpék közé zuhan*

Egy Weöres-balettvázlat története

1966-ban bölcsész diplomával a győri színház dramaturgjaként kezdtem pályafutásomat. Az időben sokat utaztam az országban a Népművelési Intézet megbízásából: amatőr színjátszók munkáját segítettem.

Igy jutottam el Kapuvár nyári vásári forgatagába is. Egy színházszerető néprajzos, Németh Imre vezetésével előbb a község kis taván, majd a művelődési házban óriási érdeklődés közepette játszották el a vidék legnevezetesebb figurájának, a legendás Hany Istóknak történetét. Ekkor döbbsentem rá, hogy a népi hagyományok milyen élő, közönségteremtő erővel hatnak napjainkban is. Tudatos gyűjtésbe kezdtem. Könyvtárakból és utaim során megismertem több vidék meséit, hiedelmeit, imáit, dramatikus játékeit, boszorkányperek anyagait stb. Végigböngésztem a magyar és európai drámairodalom és színháztörténet e körbe tartozó műveit. Érzékelttem azt a közismert tényt, hogy míg a magyar zenében, lírában és epikában Kodály, Bartók, Petőfi, Arany, Illyés, Nagy László, Móricz, Tamási művei milyen meghatározó szerepet játszanak, addig a dráma terén a meg-megújuló, hasonló szellemű törekvések elszigetelt kísérletek maradnak. És ebben a mindenkori színházak a ludasok.

A táncművészeti mozgalom terjedésével párhuzamosan — inspirációra is — amatőr televíziós vetélkedő zajlott „Szóljatok játszó, regőlők!” jellegével, valamint több fiatal színész falujáró turnékon a vásári komédiák világát elevenítette fel.

Segítettem szabolcsi faluk apraját-nagyját, hogy felelevenítsék és színpadra vigyék dramatikus emlékeiket. Rendeztem nyári népi vásárokat, fesztiválokat, televíziós vetélkedőre honismereti, egy megye néprajzi kincseit bemutató filmet stb., stb. Olyan művészeket kapcsoltam be színházi munkáimba, mint Schéner Mihály, Csutoros Sándor képzőművészek, Kocsár Miklós zeneszerző. E kodályi hangvételben írt nekünk mesét Csukás István és népi komédiát Békés József.

A téma érdekessége (gondolhat Lorcára is az olvasó) és az ügy jelentősége folytán az elmúlt 25 évben sokszor próbálkoztam a folklóriztikus témák színpadi feldolgozásával. Főiskolásként — 1974-ben — bemutattam a pécsi színházban Tarbay Ede Profán misztériumát, melyet (a lengyel Dejmek rendezéseinek hatására) a Székely fonó mintájára, betlehemes játékok felhasználásával írt.

Kapuvári élményeim után, mint említettem, lázas érdeklődéssel fordultam a magyar folklór színházi feldolgozásra alkalmas motívumai felé. Közben könyvek lapjain elem tárult Justh Zsigmond szenttornyai parasztszínházának évszázaddal ezelőtti példája. Egy majorsági épületben a falusi tanító segédletével görög tragédiákat, Molière-t játszottak a korabeli népszínművek társaságában. Párizsból több barát, művész, kritikus látta és csodálattal méltatta e magyar paraszti „antoiné-i színházat” (Antoine naturalista színházi forradalmáról tanulunk a főiskolán!), mint ahányan „leutaztak” e távoli békési birtokra a hazai színházi körökből.

Mi, magyarok csak irigykedve szemlélhetjük a színpadi irodalomnak és a színháznak azt a megszakítatlan, egymást megtermékenyítő áramlatát, mely naggyá tette a francia színházat. A középkori vásári játékok, a farce, majd a reneszánsz commedia dell'arte Molière-ben emelkedik világirodalmi rangra, és az abszurd drámák fénytörésében jut el a XX. századig. A magyar faluból Párizsba eljutó Illyés Gyula a Tüvétevek és a Bolhabál komédiái megírásakor ugyanarra akart vállalkozni a Déryné Színházzal, amiről tapasztalatai nyomán ír Jacques Copeau, századunk egyik legjelentősebb francia színházi szakembere „A színház megújodása” című könyvében: „Milyen magasságokat hódíthatna meg ez az egyetértő közönség olyan vidékeken, ahol a lírai témák a múlt és a népi lélek mélységeiből fakadnak, és a költőnek nincs más dolga, mint hogy egyszerűen összegyűjtse és formába öntse őket?”

Ez a copeau-i kérdés és vágy munkált bennem is, amikor Illyésnél, Örkénynél és Weöres-

nél más-más ötlettel és témával jelentkeztem. Illyés Gyulát — műveivel kapcsolatos rendezői elképzeléseim megbeszélésére — több alkalommal is felkerestem. Békéscsabai főrendzségem programadó, nyitó darabjának a Bolhabált szemeltem ki. Gyula bácsi nem értette, miért éppen ezt a „jelentéktelen” művet választottam. Úgy tűnt, a hajdani kísérletétől többet várt, és elkedvetlenedett, sőt elfordult parasztszínházi illúzióitól. Én megkockáztattam azt az ellenvetést, hogy nem mindig az a legértékesebb mű, amit az alkotó annak tart. E komédiában csodálatos vitalitás, életerős és szárnyaló fantázia van (még ha dramaturgiailag egyenletlennek is vélhető):

A közönség rá is érzett erre az ősi, életvidám, természetes hangra. Nem mondtam le ezért arról, hogy újra kedvre derítsem Illyés Gyulát álmának megvalósítására. Egy sárréti kópé, egy életvidám szélhámos garabonciás: Csuba Ferkó történeteivel ostromoltam a már legyengült egészségű író. Úgy láttam, vagy tár¹ csak véltem látni, hogy szemében ismét megcsillan az érdeklődés. Átvette az anyagot, és a következő szavak kíséretében lépett íróasztalához: „Beleteszem ebbe a francia táskába, és idekészítem az asztalomra.” Sajnos, gesztusa már csak szimbolikus értékű maradt. Mindketten megpihentek... Azóta nem volt lelkem másnak felajánlani a témát.

Weöres Sándornál 1969-ben a kapuvári mesével kopogtam. Az ajtót Károlyi Amy nyitotta ki: nekünk, földi halandóknak esteli órában, nekik kora reggel. A küszöbön nem jutottam túl, mert családtagnak kijáró közvetlenséggel megkért, sétáljak még egy kicsit, amíg felöltöznek fogadásomra. És ha már úgylis ráérek, hozzam el a hentesről a nekik félretett húst! Ekkor láttuk egymást először. Körülbelül fél órai séta után nemcsak megnőtt izgalommal, de a kezemben szorongatott csomagtól felbátorodva újra csengettem. A házigazdánál sem kellett sokat magyarázkodnom. Alig kezdtem bele „világmegváltó terveimbe” és Hany Istók csodálatos történetébe, kiderült, Sanyi bácsi gyermekkorá óta ismeri a mesét — még Szombathelyről. Percek alatt döntött: megírja a kért színdarabot, melyet nyáron Kapuváron már meg is rendezhetek.

Később elmondta legendó műve alap gondolatát is. Elrugaszkodva az eredeti témától, nála Hany Istók már civilizált ember, valami tudósféle. Az a kötelessége, hogy a Hanság mocsaraiból előbukkanó újabb és újabb vadembereket — „átnevelő intézetében” — a társadalom elvárásaihoz idomítsa. Csakhogy e civilizált — ma úgy mondanánk: átprogramozott — Hany Istók fellázad feladata ellen. Őt ugyan kiforgatták személyiségéből, de arra már nem vállalkozik, hogy mással ugyanezt megtegye. E keserűen gunyoros, satirikus rousseau-i gondolat (ő említette így) azért is megtetszett neki, mert — mint mondta — sok bíráló ér, hogy nem ír „társadalomkritikai” műveket.

— Gyere vissza egy hónap múlva, és már viheted az első részt! — ezzel búcsúztunk.

Nem éreztem a földet a lábam alatt, amint a Törökvész utcából távoztam. Szép, tiszta, holdvilágos éjszaka volt...

Másodszori találkozásunkkor azonban Sanyi bácsi szabadkozva fogadott. Nem tudta megírni a művet. Úgy vélte, hogy az első ötlete nem tetszik majd a kapuváriaknak, mert annyira elkanyarodott az eredeti mesétől. (Legfőbb szándékunk az volt, hogy „visszavigyük” a témát oda, ahonnan származik.) A történet hű feldolgozása esetén pedig az a gond, hogy a főszerplő nem beszél... Igazából operának való a téma. Valóban, magam is olvastam, hogy Pongrácz Zoltán zeneszerző hajdanán foglalkozott az anyaggal.

Döbbenetemben és szégyenemben a föld alá akartam süllyedni, hogy — fiatal dramaturg létemre — színpadi feldolgozásra alkalmatlan témát ajánlottam. Sanyi bácsi azonban ekkor a világ legtermészetesebb modorában így fordult hozzám:

— Írok neked, kárbótlásul, egy másik darabot.

Ijedtemben valami ilyesmit motyoghattam:

— Köszönöm szépen, de ezt... nem fogadhatom el...

Máig sem tudom felfogni, hogyan bénított meg a tisztelet és a büntudat, hogy méltatlannak éreztem magam egy önként ajánlott WEÖRES-MŰ elfogadására.

Nem emlékszem, hogyan jutottam haza.

Legközelebb csak 1981 telén — békéscsabai kinevezésem első évében — merészkedtem Weöres Sándor szemei elé. Ekkor már igen gyengén érezte magát. Szindarab írására nem lehetett rábírní. Azt is megemlítette, hogy amíg a meglévőket nem mutatják be, nem ír újat.

Csengery Adrienne társaságában beszélgettünk erről-arról. Egyszer — nyilvánvalóan sosem sértődött meg hajdani zöldfülűségemen — nagy szeretettel elővette egy olasz fesztivál műsorfüzetét. Nekem dedikálta, és a szokott természetes kedvességével elmesélte: mégis lett valami a Hany Istókból. Egy balett, amit Olaszországban Bartók-zenével elő is adtak.

Kedves olvasó! Ezt a szöveget nyújtom át, mint a mű első magyar kiadását.

Adná Isten, hogy a Csodálatos mandarin és a Fából faragott királyfi mellé kerülhessen ez a Weöres-balett is, táncművészetünk örökös repertoárjába!

Bár hazaérne...

RENCZ ANTAL

*Van egy népmóda, a történetiség és a mese határán, mely elejétől végéig groteszk kontraszt: a Hanyistók. Alkítólag az 1700-as évek elején történt, hogy Esterházy Pál herceg jobbrágyai a Hanság mocsarából kifogtak egy ember-hal-béka csodálényt, s a herceg kastélyába, Esterházára vitték. Még csecsemő-korában egy fiút a mocsárba ejtettek (vagy fattyú volt és a lány-anya bedobta) s a fiú nem halt meg, hanem teste a vízi élethez alkalmazkodott, uszonyai, pikkelyei nőttek, fején és hátán tarajosgöte-szerű kanyarúccal keletkezett. Hát ezt a csodaszörnyet fogták ki a Hanságból és a hercegnek ajándékozták. Akkor 20-25 éves lehetett, az emberi életől teljesen idegen volt, jární se tudott, úsznival innál inkább, és nyers hallal, békával, csigával, vízinyóvnyekkel táplálkozott. Valamennyire rá tudták szoktatni az emberi életmódra. De mégis, a vízbe vissza-
szökött, és másodszor nem sikerült ráakadni.*

A balett bevezető-képe: A szörnyet hálóval kifogják a vízből, tehetetlenül vergődik a parton. A kastélyba viszik, ahol az udvarnép meglámulja, maga Esterházy Pál herceg is, és lánya a szép Krisztina hercegnisasszony.

2. jelenet: Kriszta kíváncsian, irtózáttal vegyes szeretettel, jární tanítja a szörnyet, s ez eleinte billáve követi, aztán mindinkább sikerül a lábön ugrabugválás.

3. jelenet: Papot hívnak, aki nagy könyvből nevet keres a szörnyetegnek. István nappján fogták ki a jegeshavas Hanságból, hát legyen Hany Istók. A pap megkereszteli; Hanyistók kevesli a csöpp keresztvizet, az egész keresztelőmedencét magára súdítja.

4. jelenet: Kriszta már olvasni-írni tanítja Hanyistókat. Karját, kezét hajlítva betűket mutatgat. Hanyistók olykor okosan követi a tanítást, máskor butának mutatkozik.

5. jelenet: Pál herceg és az udvarnép elismeréssel adózik a tanítónői eredménynek. Hanyistók büszke.

6. jelenet: A szörny döllyfötte változik, mert azt hiszi, Kriszta hercegnő szerelemes öbélé. Ellopja Pál herceg palástját, és abban illeg-billeg a lány előtt. Béka-forma teste kilátszik, Krisztina visszahoz.

7. jelenet: Az udvarnép betódul, a kakaskodó Hanyistókat el akarja fogni, de Kriszta nem engedi, még bízik benne.

8. jelenet: A mérték betelik: Hanyistók állati szerelemmel megtámadja Krisztinát. Pál herceg menti meg, visszakeríti palástját a szörnyetegtől.

9. jelenet: Hanyistók kegyvesztett let, a lány is cserbenhagyja. Befogják konyhai munkába. De a halat nyersen megrabolja, s elkergetik.

Befejező kép: A munkába-fogott Hanyistók egyre nagyobb csőbröket-kádakat cipel. Dühbe gurul, az égerzet odavágja, visszamerékül a mocsárba. Krisztina sít utána, s arra vigasztalja.

Hát eddig tart a Hanyistók balett. A civilizált emberek és a vad szörnyeteg közötti állandó kontraszt. Gondolatmenete, mint a „Cantata Profana”-é: a kényelmes rabságnál többet ér a szilaj szabadság.

Magánapokalipszisok

SZEMELVÉNYEK EGY HOSSZABB POÉMÁBÓL

... a költőnek

átka valójában glóriát fon de minima calculo
az esetek többségében hamar kilyukad
és mint lakmúszpapír idővel ellentétes színbe
csalatkozik át
méliatlanok jutnak meg nem
szolgált jutalmaikhoz — így többes számban — mert a
világon egy lidércnyomás kergíti meg
a jámborokat s kiváltképp a hiszékenyeket
akik egy-egy peremfigura névhasonlato-
ságából messzemenő következtetéseket
vonnak le minduntalan generalizálva
most
hajadon lánykák és megtévedt generálisok egyaránt
buzgón lapozgatnak
jövendölések százait faggatják
miközben azok
akik a feladványokat megoldhatnák
egyszerűen és szokás szerint lesöprik őket
az asztalról
meglehet éppen a rébuszok félreérthető
hatására
de az sincs teljesen kizárva
éppenséggel szembehelyezkednek a kiolvasott sorssal
mert nincsen nagyobb ostora az emberi léleknek a
nagyravágyó hiúságnál és a hatalom megbabonázza
még
a szenteket is
álszentek ők
vagy azzá lettek
holmi fehér mágia
lázás készülődés a mindennapok theurgikus gyakorlatára
egyszóval a szűznek vélt világ
felhúzza szoknyáját s kitétszik alóla a rég
elvesztett lányág
mert ki száján termékenyül menyéthez hasonlóan
fülén keresztül szül
jó volna egyszer már tanulmányozni a kappanok
életfilozófiáját
de mi csak a versekben élünk
összegabalyodva mint a méhben alakuló magzat
bödönfejűen és apró hártványzott kis lábacskákkal

idétlen kócsagok
ezért hát a művészetre esküdni miként azt Kassák
öntudatlanul elárulta — annyi mint víz alatt énekelni
ő nem részletezte szerencséjére mitöbb más helyütt már
nem is utalt arra
hányan fulladtak így önnön balgatagságuk miatt
viszont ha elfogadjuk a kétféle nemzés lehetőségét
úgy mint seminatívot és korruptívot
ez utóbbi alapján
lóból legyek az emberből tetvek lehetnek
csodálkozásunknak egykönnyen vége szakad
mennyi fondorlattal juttatnak dilettáns prófeciákat
ki nem érdemelt babérokhoz
viszont megértem én lennie kell valahol egy kősziklának
ámde imígyen megintcsak számárfületek
mutatunk az értelemnek — miérthogy piedesztálra
állíthassák — oly sokat gürcöltek megnemesedett elmék
s ki nem állhatom amikor egyesek sajnos tömegével
inadekvát képletekben gondolkodnak persze tudhatnám
legtöbbjét a szerény képességek nem jogosítják föl
egyébre a
szellemi növényevésnél
ámde társául szegődnek minden új Krisztusnak
aki egyszer végre nyíltan vállalja már
nem burkolja szókba példabeszédeit
egyáltalán —
kiiktatná a fecsegést
borongó ködökkel
málházott megváltást
csak mirőlunk szólna
mert elegendem van a rejtélyekből és a rejtvényekből
alkalmasint már a tojóstyúk is enigmatikusak
mondtam egy tudós elmének — fűzfasípon játszunk
zenekari szvitet s szerenáád lesz könnyen jeremiádokból
giccses és esztelen — mire szétmutatott
nem hallod a
bús bizánci
hegyek visszahangzó
fojtott dübörgését
s valóban a szívem körül meglazult ereszték
himbálózni kezdett
hurkoló kötelek hurkolt harangkötél
lógtak a szemünkből nedves kötőfékek
és már szemünk se volt
közlekedtünk
morzsolódó röghegyek
megvakított sárkányok és gyámoltalan ludak
süketen és elveszetten
utak szélén az aranybugyogású szellemekkel
ó mert csak a legkézenfekvőbbeket nem vesszük észre

amik előttünk hevernek
amik mi vagyunk
s botladoztunk folyton saját árnyékunkban
pedig már alkonyult
s a nyugat ránk borította óriási kalpagját mint aki egeret fog
nem lehet úgy jó életet élni ha naponta
rosszul alakítjuk azt
és nincsen visszataszítóbb a mást zsaroló siránkozásnál
a másokat vádoló tehetetlenségél
ekkorra már elvtársaink is flamingóként forgatták fejüket
és rózsaszínűek lettek mindahányan
röhöghetnékem támadt a tétovaságuktól de az
általános szellemszorulásban
többet sóhajtoztunk mint amennyi elviselhető lett volna
az egy főre eső kilátástalanságból
akik jelszavakkal és meztelenül futkároztak
végig az utcán
lelkendezve és a karácsonyfák csillagszóróival hajukban
mostanra megfeketültek
mint a héjában süített krumpli
sötét zugokba húzódtak az
éberség fölszentelt pribékjei elől
hervatag vitáztak és elméleteket gyártottak a föltámadásról
amúhoz előbb ki kellett nekik pécézni közülünk a júdasokat
s noha jelentkezőjük önkéntes nem volt a szerepre
harminc ezüst pénzért mindig lehetett
találni balekot
pedig a keresztrefeszítés
akárhogyan nézzük
sokkal húsbavágóbb
igehirdetők
viszont akadtak szép számban
sose fogom elfelejteni azokat a szövétnek-arcú gyerekeket
akiket a nemzetiségük föllobbantott
s bíztak benne járnak fognak mitöbb
körtáncokat velük
zúgó vizek fölött
ámde a politikát mégha dilettánsok is
véletlenül se patkoló kovácsok gyártják
bizony hogy erről van itten nagy-ba-szó szerelmes brátim
játszottak velünk pókert szakadatlan kétségbeesésben
ahol cserepekből ragasztott jövőnk volt a tétjük
meddig bírja s kibírja-e a kötőanyag
hát igen a székek mindig megtalálják a maguk seggét
csak a székeket próbálják unos-untalan mások
alá dugni
holdkórosok lettünk valamennyien
századokon át rojtolóztak szét a kacagányok
és nem voltunk se Ázsiában se Európában
mértéktelenség a mi mércénk

latinul nem tudunk és magyarul elfelejtünk de
ez még csak a kisebbik hiba
holt nyelvek között egy halódó
s végtelen türelmű a történelem — kivár
oda fogunk járulni elébe
tudja jól
mint a mészáros
lucskos kötényben és hátratett kézzel
hogya a kicsalogatott ne lássa
mi készül
a vonatok pedig rohannak bennünk és zakatolnak
állandósult körpályákon
ahogy mi is zakatolunk fapadosan sistergő
gőzőket eresztve
miközben ösztöneink e talpfákon ugráló pionirok
dobálnak elénk hevenyészve kalimpáló sinpárokat
így épülnek utaink az égbe
minimum a messzekéklő ég felé miközben
a tudat elfelejti
hová
dúcolja a cölöpöket

— — —

nézzünk szét savanyú és kopasz a föld
savanyú csillagok
vézna fényében áznak és rothadnak el a pelenkáink
szottyadt zászlai az etnogenezisnek
liliomok
és tűzbe taposott őszirózsák
egyre nagyobb hányada a kevésnek
falak közé zárva születéstől — ez a mi
leépülésünk
folytonosan szegyenkezve
folytonosan verve a mellünket
így menetelünk
fenntartás nélkül már csak
boldogtalan párzásokban hiszünk
parafaszájú lányokkal és tomporukat illesztgető
szépasszonyokkal meg az óvszerekben amik megkímélnék
a felelősségtől a fölnőtté válástól a kivacogtatott jövődőtől
szikkadt vénemberek a padkán
üldögélnek a lélek peremén
sütkéreznek semmittevésben hunyorognak
igen
igen
holnap már turkálni fogunk a supermarketokban
kiülünk a Szajna-partra és fölvet a pénz vagy a
Temzén hajókázunk s nézzük a ködöt
oltári jó csajok jönnek ringó csípővel

talán

*egyenesen a Playboy hasábjairól és dugni
akarnak és ők ajánlkoznak mert még fölismerek
mert még tudják mert még
egyszóval mi a virtus*

az ám

*de most még istentelenül le vagyunk simlisedve
rájöttél faszikám nem ide köllött volna
születnünk itt csak frankón be lehet piálni
azon kívül hogy klozet az egész
higgyél nekem haver mászkálsz dumálsz csövezel
és semmi — legfeljebb a szarról írhat sz balladát
bedobsz egy kurvának letudod
jó volt nem volt ki emlékszik
megette az infláció a tavalyi tarifát
de ha holnap kivetnek a frontra
cifra akol barmai
megsiratnak-e az erdők
jön-e utánad valaki
legalább hogy ingyen hazahozzon
és a lépted nyomán cuppan-e a sár
aszongya a főhadnagy
majd átnevelnek
hát tudod hogy kit fognak őt átnevelni
engem az anyám kidobott az utcára mert
viszketett neki
engem kölcsönbe adtak
engem szakadatlanul vertek
engem impotens gyámokhoz helyeztek
engem lopni tanítottak
engem még arra se
apám részeges volt anyám hektikás
fateromnak szétbomlott a mája
muteromnak levágták a mellét
zsírszódát ivott egy szövőnő miattam
szép vastag combja volt s talán szürke szeme
arra nem emlékszem sohase figyeltem
most már nincs hogy szője
arcomra melleit
koccintsunk rá haver Isten nyugosztalja
nekem bezzeg akkor kiverték a fogam
nekem meg a koponyámat
aljasul betörték
nekem még azt se
kuss ha szerelemről beszélek
talán jobb mert hazarázzák
nekem sirni volna kedvem
van egy anyaországunk de nincs anyánk
éjjelente sikált poszájú
angyalokkal álmodom s bizom abban hogy eljönnek*

hozzám
meglátogatnak a kontinens felcserei
és fejüket ingatják
ólomöntés közben kimerevedik
a sorsunk
szörnyszülőttek vagyunk amorfok és mégse antropomorfok
pendülő víz
mosogatólében
úszó szilveszter
mondjátok gyerekek tényleg újesztendő
kérdézem tőled mit bámulsz
e kalarábészagú
céklavérbe áztatott országunk
felbőfög bennem újra és újra
micsoda hajnali hányadék
napról napra beletenyersz
vagy ő beléd
duhajok rettegő duhajok
ne szipákolj öreg búza se
kenyér se csak árpa teremjen
no meg főleg dohány egy slukkért
a nővéremet is eladnám
mert mi már megtetvesedtünk
a saját feszültségeinktől
mit kezdjen a világ ilyen főzelékkel
és holnap
holnap letolom a gatyám
holnap az már ma van
holnap savanyúbb lesz minden jövőképünk
megbuggyant spenót
kasztráltak és bűdösek és makogók és vének
ámde mirőlünk Nostradamus sohasem beszélt
Jézusnak
is
sírhathétkja támad
mi vagyunk a kereszténység zabigyerekei
szívünk körül hetedizig faforgácsok nőnek
kivirágzó faforgácsok enyvesek kormosak

Találós hai-kukák*

1.

*A menny bálterem
Nem Kocsmá Gyűlik benne
életem mocska*

2.

- a) *Kínunk fokozza
kínrím A költő — mi más —
szavakat fingik*
- b) *Szavakat fingik
a költő Így lett ő — mi más —
levegőt töltő*

3.

*Cipőmre nézek
benne fűző Mi lett ez
is Unaloműző*

4.

*Sirállysikolyt hoz
a szél Hallom Otthonunk
rommá lőtt bástya*

1990—1991. november

* Az öt hai-kuka négy szerzőt takar. Aki kitalálja, kiket is fednek a sorok, az jutalomban részesül. A jutalom módjáról annak a lapnak a szerkesztői fognak dönteni, ahol a versek megjelennek.

A gyűlöletről

I.

Hónapok óta rakosgatom könyvespolcomon ide-oda a kolozsvári *Korunk* című folyóirat egyik tavalyi számát, amely egészét a gyűlölet tematikájának szentelte. Jó néhányszor kezembe vettem már e számot, elolvastam belőle egy-egy írást, és visszaraktam a polcra. Mindig úgy éreztem, a gyűlöletközön irtózatossá pusztítása közepette, amely évek óta gyűmlett itt körülöttünk, hogy aztán nyílt leszámolásba, brutális öldöklésbe csapjon át — egyszerűen nincs erőm még olvasni is róla. Hisz hány hónapja, sőt éve következtethetjük ki nap mint nap hamis és egymás ellen uszító hírek özönéből azt, hogy e térségben a kommunizmus eszméjének teljes devalválódása, és a vele együtt galoppozó gazdasági válság nyilvánvaló morális és materiális csődjének elfedésére a hatalmon levők a nemzeti öntudatot manipulálták be az elveszett értékek helyébe, irányadó eszme és a rohamosan fogyatkozó mindennapi kenyér helyett azt szuggerálják, sőt harsogják a médiákon keresztül lankadatlanul, hogy a nemzeti identitás került végveszélybe. Ezt ellensúlyozandó szították a nemzeti büszkeséget a drasztikus kizárólagossáig, a másik nemzet létjogosultságának tagadásáig. Ma a megtévesztésnek annyi eszmerendszere működik eleven pusztítóerőként ebben a térségben, ahány önző érdek érvényt tudott szerezni magának. Mert érdekütközésekről van itt szó mindenkinek felett, nem pedig nemzetek közötti valós tűrhetetlenségről. Még ha ez utóbbit szítják is mindeddig elképzelhetetlen ocsmánysággal az egymásnak feszülő hatalmak szócsövei.

Mi valójában e térség mai kontextusában a gyűlölet? Ezen kezdtem gondolkodni a *Korunk* említett számát olvasva, s hagytam abba újra meg újra, nem bírván tovább a számvetés súlyát. Mert annyi kétségtelen, hogy súlyos megtévesztettségből ered, az ön- és helyzetismeret hiányából. S az sem kétséges, hogy veszélyhelyzet szülte. Ez viszont már bonyolultabb, hisz nemcsak azok ellenségeskednek, intrikálnak, támadnak, kínoznak és ölnek, akik élet-halálra menő veszélyben vannak; nekik jószérével nincs is erre módjuk; nem a megalázottak tehát, hanem a megalázók, nem a kisebbség, hanem a többség. S akkor meg, ha úgylis ők az erősebbek, miért? Az effajta érvelés, ha mégoly jogos és helyénvaló is, könnyen vezet tévútra, s az ember azon veszi magát észre, hogy mártírként kezdi hangoztatni ártatlanságát. Olyannyira, hogy az már öntetszolgó fitogtatásnak minősül. Nem hiszem el, hogy bárki is tökéletesen védve van a gyűlölettől. Azt sem hiszem ugyanakkor, hogy csak körülményeken múlik minden. S hogy mindenki egyaránt képes lenne a gyűlölt ellenség lelovására, sőt összekaszabolására, ha körülményei történetesen úgy hoznák. Bármennyire borzasztó is azonban, a gyűlölködés potenciálisan minden egyes emberben benne rejlik. Pontosan annyira, ahogyan *Nádas Péter* ír erről a *Korunk* említett számában: „Biztosan gyűlölte, gyűlölnék, gyűlölni fognak. Ez eddig legfeljebb abból a szempontból érdekelt, hogy igyekeztem elkerülni azokat a gesztusokat, tetteket és alkalmakat, amelyekkel lehetőséget adhattam volna másoknak erre az indulatra. Amivel persze nem állíthatom, hogy sikerült volna elkerülnöm. A gyűlölet, mondom, rejtegetve jár bennem, másokban is. Aki kíváncsi rá, annak titkos tapétaajtókat kell kinyitnia, homályos mellékfolyosókon kell botorkálnia, alagutakban, csatornáknak kell hétrét görnyedve előremásznia, s még innen is vezetnek lefelé aknák és kanálisok. Ez ő maga. A másikét az látja, aki látta a magáét. Mindenki másé csak hasonlata ennek.”

Az elmúlt hónapok során az a felismerés érlelődött meg bennem, hogy a gyűlöletről gondolkodnom ön- és helyzetismeretem tartozéka. Nem dughatom struccként homokba a

fejemet. Bárhogy áhítanám is olykor, nem lehetek „holdbéli csónakos”, itt élek és itt félek nap mint nap a gyűlölethullámtól, mely bármikor elérhet engem is, s itt élem át nap mint nap, hogy kerülhetek olyan helyzetbe, amikor bennem is fellobban a gyűlölet. Jobb nem áltatni magamat, tehetetlenségtudatomat kompenzáló — a feltétlen ártatlanság mezében tetszelegve. Az e térségben pusztító gyűlölet természetrajzának jobb megismeréséhez is igen tanulságos *B. Gáspár Judit* tanulmánya a Korunk említett számából, aki pszichoanalitikusi szemmel világítja meg e jelenséget: „Az emberi hatalomvágy és destruktivitás kimeríthetetleniségét L. von Bertalanffy nyomán a szimbolizációs képesség kialakulásával magyarázzák. E képesség révén kibontakozik a fantáziaműködés időbeli és térbeli szabadsága, mely lehetővé teszi, hogy az ember önmagáról alkotott képe a valóságtól teljesen elrugaszkodjon, s hogy kialakíthasson magáról egy megalomán, omnipotens képet, hogy önképét az egész világegyetem teréig és idejéig felnagyítsa, vágyait isteninek képzelt adottságaihoz mérje. Ugyanez a fantázia teszi lehetővé az ellenség képének határtalan eltorzítását is. (...) S ez a képesség teszi lehetővé, hogy a személyes énnel vagy csoport-énnel, nemzet-énnel kapcsolatos identitásrendszerek és ideológiák tébolyoszerűvé alakuljanak: a grandiózus én- vagy csoportidentitás kielégülése útjában álló személyekkel vagy csoportokkal szemben mintegy végtelen az irracionális destruktív szándék. E tudatos és tudattalan fantáziák függetlenek a rivalitásgresszió valódi okaitól, és folyamatosan működnek a hideg rombolás kimeríthetetlen erőiként.”

Van-e mindebből kiút? A csoportosan fellépő gyűlölet tudvalevően nem pusztíthat örökké. De egy-egy csoport mégiscsak egyedekből tevődik össze. Az egyéni gyűlöletek lángja viszont kiolthatatlannak látszik, amióta világ a világ. Ha egyszer valamikor véget ér majd ez a tömeges gyűlöletet felcsíhó gyilkos háború itt, az egyéni gyűlöletek megannyi forrása akkor sem fog sem parancsszóra, sem rábeszélésre kiapadni. Továbbra is lehet az agresszió kiélése helyett például a szégyenérzet és vereségtudat kompenzációja. „A pszichoanalitikus terápiák tapasztalata — írja *B. Gáspár Judit* —, hogy az elfojtás, a bűntudat és öngyűlölet nem oldja meg az intrapszichés konfliktusokat. Nem ajánlhatom tehát sem magamnak, sem másoknak, hogy szembesülve az emberi önismeretnek ezzel a végső pontjával, önmarcangolás segítségével kísérelje meg kiűzni magából. Terápiánkban mindenkor a megértő elfogadás az, ami segíti pácienseinket önmaguk megértésében és elfogadásában. Annak megértése, hogy nagyon nehéz lemondani erős vágyaink véges-végtelenített teljesüléséről. Nagyon nehéz világmegváltó eszmék, mindenhatósági meggyőződés nélkül továbbra is tevékeny, aktív felnőtt életet élni, hinni valamiféle egyéni és kollektív küldetésben, s a biztos hatékonyság vagy közvetlen siker érzetéről lemondva továbbra is önfeláldozóan cselekedni. Megértő elnézéssel és tudomásulvétellel kell kezelnünk a tényt, hogy mindnyájunkban minduntalan felüti a fejét hol a depresszió, a passzivitás, hol a narcisztikus, omnipotens hatékonyság vagy ennek vágya, és a frusztrációjukból adódó düh.

Mit tegyünk? Talán mégsem olyan nehéz megérteni ezt a szegény kicsi emberiséget, ha arra gondolunk, hogy az emberi egzisztencia (teremtettség) szinte lehetetlenül nagy, ellentmondásos, szorongató és fenyegető feladataihoz, a létbevetettség és saját természete kétségbeejtő paradoxonaihoz így — önmaga végtelen felpuffasztásával próbál minduntalan felnőni.”

Ám így viszonyulni a körünkben pusztító gyűlölethez, talán csak nagy-nagy belső érettség fokán lehetséges. Csak akkor, ha úgy tekintünk rá, ahogyan *Balla Zsófia* fogalmaz erről: „De az igazi esélye annak van, ha nem a *mások* gyűlöletét akarjuk megszüntetni, hanem a *bennünk* bogosodóra figyelünk, azt irtogatjuk szünet nélkül. Mert gyűlölni: mélyen megalázó állapot.”

Magyar Szó, Kilitó, 1992. jan. 11.

II.

Önmagammal szemben feltámadó kételyeim során gyakran eszembe jut Sartre Undor című regényének egyik alakja: az Autodidakta, akinek „arca úgy sugárzik, akár a hajnal”. Mert megtalálta az élet célját, mely az ő szemében nem kevesebb, mint maga az emberiség. „Nekem minden ember a barátom — vallja. — Amikor reggel elindulok az irodába, előttem, mögöttem, mindenütt munkába siető emberek. Látom őket, ha merszem volna hozzá, rájuk mosolyognék; azt gondolom magamban, hogy szocialista vagyok, hogy ők adják életem értelmét, minden erőfeszitésemnek ők a célja, s hogy erről egyelőre fogalmuk sincs. Valóságos ünnep ez számomra, Roquentin úr!” Számomra az idők során Sartre Autodidaktája lett mindannak gyűjtőfogalmává, amilyen nem akarok lenni. Ahogyan nem akarok viszonyulni másokhoz és a világhoz. Mindannak, ahogyan nem szeretnék mindenek fölé emelkedett, könnyes szemű széplélek lenni, akinek valóságos emberek, arcok, jelenségek meglátása helyett mindezekről elvonatkoztatott, pusztá jelképeket van csak mersze tudomásul venni a világból. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy magammal szemben feltámadó kételyeim során épp az Autodidakta alakja jut eszembe. Nyilván énem sötét lehetőségeként kísért. De hagyva másra a pszichológiát, csak azt tudom mondani: még mindig jobb, mint ha egy diktátor alakja kísértene.

Az a bizonyos kétely most legutóbbi, gyűlöletről szóló följegyzésem okán kísért. Nem az alapállásomat illetően. Az világos és egyértelmű: Isten óvjon mindenkit a gyűlölettől. A gyűlöletről töprengő följegyzéseimhez azonban az is hozzátartozik, hogy néven nevezem: magyar kisebbségiként élem át e térség népeinek egymásnak feszülő gyűlöletét, aki tisztában van azzal, hogy a véres háborúzássá fajult szerb—horvát ellentét után bármikor azzá fajulhat nemcsak a szerb—albán, de a szerb—magyar ellentét is. Aki a saját bőrén érzi, hogy a Kalasnyikov-botrány óta robbanásra kész gyűlölet izzik a levegőben a magyarok iránt. Mert erről bizony nemcsak olvastam, hanem az én szívem dobog a torkomban, amikor a városi buszban a két mellettem kapaszkodó utas — kezünk csaknem összeér — épp a magyarokat pocskondiázza, mint ahogy öblös hangon az a két idős úriember is, amint épp mellettem haladnak el az utcán. A napi hírek magyarokkal kapcsolatos híreire és kommentárjaira ki sem kell térnem, az idegrendszeremben érzem az ellenünk nap nap után megfogadó gyűlölet lángvetéseit. A mi utódaink anyanyelvű oktatása került veszélybe, a mi nemzeti önazonosságunk fenntartása, folyamatossága és gazdagítása. De ami most mindennél elevenbe vágóbb: az én hozzátartozóimat, barátaimat, ismerőseimet fenyegeti a gyilkos háborúba kényszerítés, vagy ha sikerült elmenekülniük: a hontalanná válás átka. Tegyük hozzá: mindazokkal a szerbekkel, horvátokkal együtt, akik nem tudták eszméletüket vesztteni az évek óta tartó egymásnak uszítás ellenére sem.

A gyűlölet vak és csak skatulyákban tud látni. Minden magyar ellenség, vagy minden szerb, vagy minden horvát. Ezekről a skatulyáktól tán még jobban irtózom, mint a gyűlölettől. S nincs megvetendőbb restség, mint az, amely abból következik, hogy nem veszem magamnak a fáradságot, hogy megismerjem a magam vagy mások történelmét és jelenlegi helyzetét, hanem gyűlöletem tárgyaként beskatulyázom egy szoba, egy címkébe, mely nem több, mint a nemzeti hovatartozás megnevezése. Azt, hogy szerb, magyar vagy horvát — valódi tartalommal feltölteni az ismeretszerzés fáradságával, „strapájával” járna.

Ha bizonyos értelemben be is vagyok tizedik emeleti lakásom „hétornyába” zárva, pontosan tudom, mitől félek. Mindenekfelett a gyűlölettől. Kétszeresen is: hogy lesújt rám, s úgy is, hogy föltámad bennem. Mert mi tagadás, igen távol állok attól, hogy az Autodidakta módjára, minden embert a barátomnak érezzek. Mert nem szeretek mindenkit. Sőt, mélységesen megvetek minden barbárt, aki a nemzeti hovatartozásán alapuló önfelpuffasztást gyakorolja. Legyen az szerb, horvát vagy akármilyen más nemzet tagja. Kétségkívül fogékonyabb vagyok a magyarok gondjai, problémái, sérelmei iránt, lévén, hogy

magam is magyar vagyok, s ismereteim e tekintetben messzemenően a leggazdagabbak. Ezen felül a hagyományok, a nemzeti-nyelvi hovatartozás eltéphetetlen gyökerei. Még érzékenyebb vagyok a magyar kisebbségek gondjait és sérelmeit illetően. Azonban a rokonsors ellenére is mélységesen idegen tőlem annak a magyar kisebbségnek a gyűlöletszemlélete, aki a kolozsvári Korunkban így fogalmaz erről: „A többség által megsemmisülésre ítélt kisebbség védekező gyűlölete jogos és természetes. Aki az igazságos és természetes gyűlöletre már nem képes, azt nem jószágos lelkűnek nevezném. Annak ugyanis már nincs lelke. Aki a kiszolgáltatottságot már annyira természetes állapotnak tartja, hogy nem gyűlöli az ő megsemmisítésére fegyverrel közeledőt sem, az a gyűlöletnél ezerszer megbocsát-hatatlanabb bünt követett el: meggyilkolta saját lelkét.”

Lehetséges, hogy csak fáziskülönbségről van szó, s elhatárolódásom csak széplelkű fennhéjzás az Autodidakta modorában? Tiszta szívből remélem, hogy mégsem.

Lehet, hogy a mostani fenyegetettség közepette széplelkű álmodozásnak, gyávaságnak vagy egyenesen: kisebbségi beidegzettségeken alapuló meghunyászkodásnak tetszik, de sorsközösséget, nemzeti hovatartozásuktól függetlenül, csak azokkal tudok érezni, akik minden erejükkel azon vannak, hogy megtartóztassák magukat a gyűlölettől. Akik mélységesen megvetik a gyűlöletet. Az önigazolásnak és gátlástalan önérvényesítésnek ezt az olcsó és végtelenül alacsonyrendű formáját.

JUHÁSZ ERZSÉBET

Magyar Szó, Kilátó, 1992. jan. 18.

VÁRNAI LÁSZLÓ FOTOGRAFIKÁJA

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

Úton Nakonxipánba

MOTÍVUM ÉS KÖLTŐI MAGATARTÁSFORMA

Édesapámnak, a mozdonyvezetőnek!

Képzjük el, hogy 1907. május 11-ét írunk, s Pesten vagyunk egy tárlaton, Gauguin kiállításán. Ha a képek között sétálunk, egy költő-festővel — Juhász Gyulával — és egy festő-költővel — Gulácsy Lajossal — találkozunk, kik elragadtatással szemlélik a festményeket, melyek valamiképpen vágyott saját világukat, művészi-esztétikai elképzeléseiket látszanak megvalósítani, mintha — úgy érezhetik — önmagukkal, vágyott önmagukkal, eddig ilyen módon igazán meg nem fogalmazott, mégis hasonlóan megformált énjükkel találják szembe magukat, mintha „találkoznának”, hiszen találkoznak is: nem véletlen ugyanis, hogy a 19. század közepi Európából, a civilizációból való elvagyódásra emlékeztető érzés egyként jellemzi őket ekkor, nem véletlen, hogy megérinti mindkettejüket az az „új világ”, melyet épp Gauguin képein fedeznek fel: Tahiti a menekülés, az elvagyódás szimbólumává lett. Példa lehet erre Juhász *Primitívája*: „Már jártan e rőt avaron, / Oly ismerős e buja vadon, / Álmosan, szabadon. // És rokonom e barna csapat, / Mely álmatagon tova-halad / A lesült fák alatt. // És testvérem e nagy feledés, / Elpihenés, elheveredés, / Elcsön-desedés // Ó táj, Tahiti, Citere, // Álmatlan álmom szigete, // Ó vágyam ligete: // Szent televény, velem rokon. / Be jó volna, túl gondokon / Heverni e homokon!” A vers alcíme nem más, mint *Egy Gauguin-kép alá*. Hogy Juhászt is ennyire megérintette Gauguin, arra Csepű álnéven, a *Máramarosi Szemlében* május 24-én megjelent méltató kritikája is bizonyíték.¹ A költő is a „Gesamtkunstwerk” képviselőjének — jellegzetes szecessziós gondolkodás! — érzi magát, bizonyítja ezt *Anch'io* című műve: „Művész vagyok. Kifáradt, keskeny ujjam / Egy lant idegén álmodozva babrál, / Úgy simogatom a szép és új igéket, / Mint perzsaszőnyegét a kalmár. / Szerelmes vagyok rejtelmes szavakba, / Melyek nagy órák lázában fogantak / És pirosan és égőn és ragyogva / Új színeket lopnak az alkonyatnak. / Nem látom én az utcák szürkességét / S a közönyös arcok nekem nem élnek. / Testvéreim a csillagokba néző / Nagy álmodók, a szomorú merészek. / Művész vagyok. Mélységek és magasság / Gyopáros ösvényén kúszom magamban. / Keresek egy virágot, új virágot, / Hogy érte életemet adjam!”

A költő szívesen emlékezik vissza a napra, mikor először találkozott a festővel: tanári vizsgája miatt utazik Pestre, s este a Vígszínházban Reinhardt rendezésében Wedekind drámáját, a *Tavaszbredését* nézik meg együtt — az immáron baráttal — Gulácsy Lajossal. A Nemzeti Szalonban látott tárlat tehát egy — ha tetszik — poétikai hagyománnyá, motívummá lett e pillanatban, melyet együtt éltünk meg. Ez a magyarázata annak, hogy a híreshírhető „újságíró” — nem egyszerűen csak az volt! —, Magyar László a költőt ötvenéves születésnapja után felkeresi a Szegedi Kálvária sugárúti „otthonában”: azaz az idegklinika kertjében, s interjút kér tőle (Juhász nem nyilatkozott senkinek), a háromrészes beszélgetésben jelentős szerepet kap ez az első találkozás: „Gulácsyt szerettem a legjobban... sohasem felejttem el azt a színházi estét, amit együtt töltöttünk. Nevezetes este volt. Wedekind darab-

ját, a Tavasz ébredését játszották a Vígyszínházban. Azért mentem akkor Pestre, hogy letegyem a pedagógiavizsgát. 1909-ben. Május volt. Ott szorongtunk, lelkesedtünk a karzaton, Gulácsyval, Kosztolányival, Babitscsal, és tüntettünk azok ellen, akik a rosszul értelmezett erkölcs nevében tüntettek a darab és az irodalom ellen, és a rendőrök akkor azokat a tüntetőket vezették ki a színházból, amely akkor még templom volt. Különösen a magyar színház. Menedéket adott a német Wedekindnek, akit a császári tilalom száműzött a német színpadról. Ő maga is játszott a budapesti előadásokon. Felejthetetlen este volt. *Akkor forrt össze a szívem Gulácsy szívével.*²

Talán nem véletlen, hogy ekkor — 1908-ban — írja meg a költő *Turrus eburnea* című művét, melyben így szól: „Elefántcsonttorony, Művészet, / Én is boldog rabod vagyok. / Ha kitagad, kiver az élet, / Fehér tetőd felém ragog / Elefántcsonttorony, Művészet. / Örök hajlék, be jó tebenned, / Örök szökőkutad csobog. / Lemossuk ott a földi szennyet, / Mi álmodók, mi alkotók. / Örök hajlék, be jó tebenned / S be fáj leszállani közetek / Gondok, napok, élet, halál, / Rossz emberek, bús hangyavár, / Hol sár a hó, a szépség vétek, / Rossz emberek, bús hangyavár, / Be fáj leszállani közetek!” Ez: a „hallgatás tornya”, a „nagy Üvegház” későbbi lírájának is — nem elemzett — sajátos világa. Tulajdonképpen a jelzett időponttól akarva-akaratlanul szinte párhuzamos poétikai világnak lehetünk tanúi a két művészre figyelve. Bizonyosság erre a hasonló időkezelésű *A Nagy üvegház* című vers s a *Tűnődés* című festmény: mindkét mű esetében a lényeges egzisztenciális-poétikai kérdés maga az „idő” (!). Juhász versének megszólalásakor válaszul mintegy magunk elé képzelhetjük Gulácsy festményeit: „Érezted-e, ha csókolnál szerelmes / És boldog éjjel, hogy e percben éppen / Hány ajkat csókol a halál kegyelmes / Kegyetlen ajka, mely rád vár az éjben? / Érezted-e, ha mámor tarka fátyla / Borult szemedre, hogy e pillanatban / Hány kiégett szem néz az éjszakában / És hány revolver hús ravassza csattan? / S érezted-e, ha megalázva, fázva, / Kószáltál, vert eb s vártad a halált már, / Hány csók csattan, kehely cseng s a világnak / Hány hitvány dús parancsol, mint a császár?”

Barátságuk elmélyül, Nagyváradon is gyakran találkoznak: 1909. június 13-án a MIÉNK — a Magyar Impresszionisták és Naturalisták — kiállítást rendezett Nagyváradon, s a holnaposok is fölléptek. A rendezésben, a propagálásban a holnaposok nagy szerepet játszottak. A matinén Bölöni György mondott bevezetőt, szerepelt Dutka Ákos — Dutka, Juhász, Ady és Emőd Tamás verseit szavalta —, Dutka Ákos a *Holnap* és a *MIÉNK* rokon művészi törekvéseiről, Rippl-Rónairól, Perlmutter Izsákról beszélt, végül pedig: „Gulácsy Lajos művészetéről Juhász Gyula eredeti, új szempontokból fejtegette azokat az elemeket, amelyekből Gulácsy modern és egyéni művészete kialakult. A stilizálás jelentőségéről, korunk történeti stílusérzékéről, Gulácsy preraffaelita és rokokó témáiról igen érdekes gondolatokat művészi formában adott elő.” (Matiné az impresszionisták tárlatán. Nagyvárad, 1909. jún. 15.) A következő matinéra június 20-án kerül sor, ezt — a beszámoló szerint — „Juhász Gyula, a kiváló költő nyitotta meg... jelezve a művészettörténeti esemény jelentőségét. Azt fejtegette, hogy az első vidéki város Nagyvárad, ahol megértő emberek tudatában él, mily szép és nagy jelentősége van annak, hogy a modern művészi törekvések oly nagy alakjait, mint Ady Endre, Rippl-Rónai József, Gulácsy Lajos, együtt ünnepelheti a megértők pár száz főnyi tábora.” (Irodalmi ünnep a MIÉNK tárlatán. Nagyvárad, 1909. jún. 22.) A matinén szerepelt még Gulácsy, aki *Kopott freskók* címmel egy XIII. századbéli idillt olvasott föl, Rafael Irma és Mezey Zsiga zeneszámokkal szerepeltek, végül Ady három új versét olvasták föl nagy sikerrel. A beszámoló csak az *Anti Krisztus útját* említi cím szerint.³ Nem véletlen, hogy a jelzett matinékon éppen Juhász az, aki Gulácsyról szól, nemcsak a hasonló gondolkodás köti össze őket, hanem az is, amiről már szóltunk: Juhász gyakran szól festőkhöz, festők nevében (*Giorgone*, 1909., *Tiziánnak*, 1918.), sőt magát is festőnek állítja: *Io sono pittore*, szívesen ír beszámolókat, publicisztikát is festőkről, neki is mintája Botticelli, Michelangelo, Velasques, Watteau, Gauguin, „szűz rokonaként”

emlegeti Gulácsy lelki atyját, Beato Angelicót, azaz Fra Angelicót (*Gioconda*, 1910.), Fra Filippo Lippit, Giottót gyakran formálja meg, s tudjuk, hogy ez idő tájt Gulácsynak is éppen az említettek jelentenek mintát, hogy Giottóban fedezi fel a lélek tükröztetésének szándékát, a „belső látás” törvényét, Giottót hívja segítségül, amikor megfogalmazza feladatát: lélekben visszatérni az igazi szépséghez. Egyként jellemzi mindkettejüket, a költőt és festőt egyaránt a rezignált elfordulás a világtól, melyhez követhető alapot a preraffaeliták törekvései jelentettek. Nem véletlenül fogalmazza meg Eisler Mihály, hogy „Gulácsy az első magyar művész, az egyébként más problémákkal küzdő Csontváry mellett, ki a valóság ábrázolását radikálisan elhagyta, és egy lelki világ kivetítésébe fogott. Képei álomlátások, álruhát öltött jövevényei az öntudatlannak, mitikus színvallomások egy soha teljesen meg nem fogható belső univerzumból. Ha fest, a dolgok mögé nyúl, és spirituális jelentőségüket keresi.”⁴

Gulácsynál is összeolvad irodalom, festészet és zene, Shakespeare, Dante, Hugo, Flaubert ugyanúgy a világban való rejtőzködést jelentik számára, mint választott „álnevei”, beöltöztései — mindezek a jelen elutasításaként fogalmazódnak meg. Germanus Gyulától tudjuk — többek között —, hogy Gulácsy gyakran öltözött be a szó szoros értelmében is: hol Szent Lajosnak, hol egyszerűen csak középkori lovagnak. Szép példa erre az, amikor volt osztálytársa, Germanus Gyula véletlenül meglátja Firenzében: „Lassan ballagtam a szűk utcákon, gyakran zsákutcába kerültem, és vissza kellett fordulnom. Az egyik utca kereszteződésénél gyerekek hangos lármája zavart meg. Rikoltoztak, nevetgéltek. Egy furcsanyurga, különös embert követtek: szűk harisnyanadrágba volt bújtatva lábszára, csak combjain buggyosodott ki, és dereka puffos ujjú mellénybe volt szorítva. Fején struccotollas kalapot lengetett a szellő, oldaláról törszerű kard lógott le. Mintha egy múzeumbeli festményből lépett volna ki a firenzei utcára, vagy éjszakai álarcosbálból csak most tántorogna haza. Én meggyorsítottam lépteimet, hogy szemtől szembe láthassam. Meghökkenem, mintha a múlt életre kelt volna, és felkiáltottam: — Lajos! Az ördög bűjt beléd!” A harisnyanadrágos „maskara” valóban Gulácsy volt, akit nem zavartak az értetlenkedő gyerekek, mint mondta: „...bolondnak tartanak itt is, de nem bántanak. Azt hiszik, tréfálok, pedig halálosan komoly dolog ez. Én a múltban élek, ők ebben a fontoskodó jelenben.”⁵ Juhász Gyula is gyakran ölt magára verseiben maszkot, megírja a téboly verseit (*Széchenyi, Tompa*), régi figurákban kelti magát új életre (*Mercutio dala, A föltámadt Lázár, Odysseus búcsúzik*). Mindkettejükről elmondhatók Oscar Wilde szavai: „Az ember legkevésbé önmaga, ha saját személyében beszél. Adjatok neki álarcot és az igazat fogja mondani.”⁶ Mindketten fölveszik — hol idézőjelesen, hol valóságosan — a Watteau-kabátkát, mint Gulácsy *A bolond és a katona* című képén, vagy Juhász a „Hol Watteau tája ring a tóban” kezdetű *Milliard kisasszony* — 1908 — és *Watteau* — 1909 — című versében, s nem véletlenül lesz közös figurájuk Ophélie, Eugénie Grandet, Salome vagy éppen Bovaryné. Mindkettejüket vonzza a bohóc, a clown, pierrot felülthető figurája, a rokokó világa, ami persze — a korszakot szemlélve — nem található különösnek, hiszen a hoffmanni játékosság, a fantasztkumkeresés, Oscar Wilde, Maeterlinck hatása ott érezhető Ambrus Zoltán, Szini Gyula és mások munkásságában is. Juhász Gyula oeuvre-jében erre példa lehet a *Menüett* és a *Rokokó*, de ami igazán megkülönbözteti őket a kortársaktól, amiben igazán sajátosan egyek lehetnek, az az, hogy a kortársakkal szemben — kik Gulácsyban csak a devianst látták, értékelték vagy épp utasították el (értékelté Erdei Viktor, Balázs Béla, Bródy Sándor, Kosztolányi, Karinthy, Cholnoky László), addig Juhász Gyula valóban „találkozott” vele és benne azzal a kortárs művésszel — s innen az életre szóló művészbarátság —, aki a talajvesztettség, a magányérzet, a csonkaságtudat, a „széthulló világ” képze, a művészi kifejezhetetlenség elől menekülve új dimenziókat keres, s valamiféle — általános művészeti-poétikai elvet követve — a *varázslásban* véli fölfedezni a lehetséges szabadulásmódot. Láthatunk hasonló tendenciát a 19. század derekán is már, ez mégis más, s külön más, amit Gulácsy képvisel, hiszen

ő komolyan veszi a „játékot”, azaz nem egyszerűen jelmezként fogja fel az „arany középkort”, hanem megpróbálja megélni: beöltözései legalábbis ezt bizonyítják. Ezzel magyarázható, hogy Gulácsy számára nincsenek művészi ágak, csak *művészet* létezik — ha tetszik, ismét a Gesamtkunstwerk szellemét igazolandó —, hogy csak az „istenülés vágya” — a múlt, a szerelmek, az emlékek — szent számára, a halál, a melankólia, a magány érzete fogalmazódik meg minden alkotmányában, a gyerekkorban s a „kert” motívuma is a maga hármasságában szerepel: az édenkert, a szerelem kertje és a sírkert — a hagyományoknak megfelelően — együtt-egyszerre formálódnak meg festményein, de ugyanezt látjuk Juhász Gyula verseiben is: a feltámadásból való kirekesztettség élménye, az égi és a földi szerelem azonosíthatóságának kényszeredett megfogalmazhatósága a Juhász-i verset is majdhogynem szürrealistává teszi (*Az építőmester éneke, Az elefántcsonttorony, A hallgatás tornyában, Feltámadás, Profán litánia* stb.). Ez az az időszak, amikor Gulácsy, a festő megteremti a maga külön világát, elkezd festeni képeit Nakonxipánról, a Hold és köztünk lévő országról, s e világot a maga módján halálosan komolyan veszi, valós világgént kezeli. Ezt érezhette meg költőtársa-barátja: Juhász Gyula, amikor lelki közösségük bizonyóságként ekkor, tehát 1909-ben barátjának ajánlotta három évvel korábbi versét, *Az áloévirág* címűt: „A kert ölen sötétlik, mint a bánat / Az áloé, a száz évben nyitó. / Rejtelmesen csobog a kerti tó, / Tükrén az első csillag fénye bágyad. // Sötét, magas apáca árnya lebben, / Az angelusztól megcsendül a táj, / A jázminoknak dús illata fáj, / porladó álmok nyílnak ki a kertben. // S a bús klarissza, ráboruló éjben, / Elmélázgat az áloélevelén, / Melynek virágát látta még a gyermek. // S mely egykor — de néki soha, soha! — / Szirmát is bontja, illatát is ontja / Jövendő ifjúságnak, szerelemnek.” Juhász kitűnő érzékkel meglátta, hogy valamilyen formában „mesemondók voltak a Raffaello előtti művészek is, akik néha kezdetleges eszközökkel, képzelettel, mégis meggyőző erővel tudták elmesélni képeiken a Bibliából, a legendákból vagy a való életből merített mondanivalókat.”⁷ Ezért nem véletlen, hogy Bölöni György oly nagy szeretettel emlékezik meg a festőről: „Gulácsyval nagyon összeharagkozott Juhász, és az álomlátó, feminin lelkű festő, aki alig élte a földi élet realitásait, mert annyira lekötötte Nakonxipánnak nevezett képzelt világa, amiről folyton mesélt, amit állandóan rajzolt, festetgetett, s aminek világát maga teremtette fantáziás alakokkal benépesítette, a törekeny nőies, szelíd, az egyéniségét lírájában felolvasztó Juhászban találta meg a maga mását, rokonát, aminthogy Juhász is Gulácsyban a magáét. Heteken át együtt volt elválaszthatatlanul a két barát. Juhász méltányolta Gulácsy álomvizióinak finom művészetét, de még inkább az igazán ritka bájjal megáldott embert. Tetszett neki ez a művészi játék, és nem volt aztán Gulácsynak megértőbb, ragaszkodóbb és hódolóbb értékelője, mint ő. A nagyváradi nyári éjszakákban két árnyékként imbolygó, romantikus figura rótt a Hársfa-sor alatt az utat, vagy valósággal andalgott a Bunyitaligetben, egymás szellemétől megigézve: kora legigézesebb piktólikusa, Gulácsy Lajos, és az akkor már költészetében a csillagok felé szálló Juhász Gyula.”⁸

A talán legkorábbi dokumentumértékű említése e világnak éppen Bölöni nevéhez fűződik, ő írja 1906. augusztus 30-án Párizsból: „Kedves Gulácsy fiú... mit csinál maga ott magyar Na'Conxypanban?” E fantasztikus mesevilág úgy forrt össze Gulácsy nevével, mint Csontváryé a cédrusokkal és Egyré a Balatonnal. Lyka Károly még róla írott cikkének címéül is ezt adta: „Na'Conxypan festője”, jellemzésül pedig ezt írta: „Na'Conxypan egy város neve, mely túl fekszik minden geográfián, túl a földgömbön, testetlen asztrál lények lakják, felfoszlott formájúak, sápadt színük csak éppen dereng, cselekvésük erély nélkül való imbolygás. Némelyik színné vált illatnak hat... Ott nincs erő, nincs akarat, nincs semmiféle mérhetőség. Mint felesleges lom, ki van belőle vetve a gondolkodásnak ama sínje, amit mi a földön logikának nevezünk...”⁹ „Gulácsynak csakugyan szüksége volt Na'Conxypanra — magyarázza Szabadi Judit —, mint egy olyan megnevezhetőségre, mely legitimitást ad különcködésének. Bohókás agyszüleményei beterelhetőkké váltak egy valóságtól —

de a káprázattól is! — merőben eltérő koordináta-rendszerű világba, melyet Na'Conxypannak keresztelt el, és Na'Conxypan lakói számára mindazt a szabálytalanságot megengedte, illetve természetükké tette, amely miatt ő maga a józanok szemében gyakran komikussá vált. ... Egy valóságos boschi univerzum elevenedik meg ezekben a szövegekben, úgyhogy a Na'Conxypan-i írások talán még festészetéhez képest is újdonsággal szolgálnak. A rajzok egyébként sem tudják átfogni ennek a »különös különítvénynek« — ahogyan Gulácsy saját országát többek között elnevezte — valamennyi sajátosságát, mivel az ország alkotmányának, államigazgatásának, gazdálkodási formájának, nyelvének, pénznemének, igazságszolgáltatásának stb. az ismertetését csak a verbális kifejezőmód közvetíthette.”¹⁰

Amikor — úgymond — végleg bezárulnak Gulácsy mögött az idegklinika kapui, hogy közel egy évtizeden keresztül — 1932-ben bekövetkezett haláláig — a világtól elzárva, végtelen magányban éljen, Juhász Gyula kétszer is megidézi barátja szellemét. 1925. február elsején a *Magyarságban* *A szépség betegének* nevezi, örületét szentté avatja. Az írás szellemét érzékeltetendő álljon itt néhány rövid részlet: „*Angyali lélek egy szatír testében*: ez volt az első gondolatom, amikor fiatalságomban legelőször találkoztam Gulácsy Lajossal. ... Bevezető előadást tartottam róla az ünnepélyes megnyitáson, amelyre ő a dán királyfi kosztümjében és karddal oldalán akart megjelenni, én mint a korai reneszánsz és kései barokk köztünk járó szellemét üdvözöltem. Ő mosolygott, kedveskedett, és egy hosszú elbeszélést olvasott föl Nakonxipánról, amelyet a közönség nagy része ámulva és bámulva hallgatott. ... Gulácsy igazi tragédiája, amely elől a téboly lárvája mögé menekült: egy tiszta művész egy tisztára művészietlen korba született bele, és megpróbálta azt a maga számára elviselhetővé tenni, sőt a maga képére és hasonlatosságára szépíteni. Túlságosan gyöngé és gyöngéd volt ehhez, és túlságosan erőszakos és kíméletlen a kor, hogy ez sikerülhessen. Így menekült lassan, de biztosan egy másik dimenzióba innen, a halál életéből az élet halálába: az örületbe. De mint Oféliáé, az ő tébolya is szép volt. Dalolva merült el az örvénybe és virágokat hintett a habok közé.”¹¹ *Gulácsy Lajosnak* című versében is hasonló világnak lehetünk tanúi, mintha még irigyelné is barátját a költő azért, hogy nem kell a való világot élnie:

*„Lajos, elér-e hozzád még a hangom,
Mely úgy remeg, mint nyárfák estelen,
Ha rajtuk ring az alkonyi harangszó
S rájuk ragyog a csillagszerelem,
Elér-e hozzád hangom, a szívedhez,
E nagy, bíbor virághoz, mely beteg
És az agyadhoz, mely — ó drága serleg! —
Gyász és nyomor borával telve meg!
Elér-e hozzád hangom, a naiv, bús
Juhászkolomp a végtelen teren,
És fölver-e egy percre álmaidbul,
Melyekben nincs már többé értelem?*

*Ó értelem! Hogy tudja ezt a többi,
A kalmár, bőrzés, a kalóz, betyár,
Csak okosan, csak adni, venni, ölni,
Törvényesen, míg az idő lejár.
Csak enni, nőszni és álmodni néha,
De óvakodva, mert itt élni kell,
Potom a szépség és művésze léha,
Csak egy a mentség, egy csak: a siker!*

Lajos, emlékszel, amikor először
Kerített össze minket alkalom,
A boldogságos, békés délelőttön
Gauguinnek száz lázálma a falon?
A sárga fényben a kövér banánok
S a sárga tájon barna emberek,
Az elveszett Éden, mely fájva-fájón
Bennünk zokog, ujjong, ragyog, remeg.
S a furcsa bálvány, szent fából faragva,
Mosolya sír és bánata mosoly,
Őnarcképem! — mondottad és a zajban
Kacajod bongott, mint ha szél dobol!

Lajos, emlékszel Váradon, tavasszal
A kis csapszékben, hol Watteau lakott,
Lerajzoltál, vén márkit, vaskalappal,
S tegnapi látta már a holnapot.
A Köröst néztük és láttuk Velencét,
A kávéházban Goethe ült velünk,
Esengtük Grandet Eugenia szerelmét,
A csillagot kerestük, amely letűnt.

A csillagot kerestük... merre is vagy,
Hisz még nem hullottál az éjbe le,
Még ég fölötted estenden a villany,
Még mérik, lázad nő, vagy süllyed-e?
Lajos, hiszen mi voltunk már azóta
Ott is, tudod, nem mondom, fáj a szó...
Ahol ketyeg a lélek, mint az óra,
De nem mutat időt, irtóztató.

Te ott maradtál, hallom, jobb neked már,
Mint ez a másik, józan, gaz pokol,
Hol gond, ital, nő, robot és a seft vár,
S a legszebb vágy legrútábban lakol.
Te ott maradtál: téren és időn túl
Sétálsz a kertben, csillag s híd alatt,
Nem hallasz már ugatni szűkülő bút
S nem látod a halált, amint arat,
A mosolyt, melyet festett Lionardo,
Nem látod a nőt, — csöndesen halad
Agyadban, mint a Léthe, mint az Arno,
Az örök semmi a vak nap alatt.

Nincsen remény s te nem tudod. Szelíden
És finoman — hiszen művész vagy, Lajos —
Babrálsz a párnán ujjaiddal. Az Isten
Legyen irgalmas. Ő csodálatos
Szent, tiszta művész, Giotto jó utóda,
Alázatos, hű, tőled nem kíván
Már e planéta semmit és a holdba
Nakonxipán vár már, Nakonxipán.

Íme, az irodalomtörténeti pillanat. Juhász e versétől kezdve egy motívum indul költői vándorútjára. Weöres Sándor 1944-ben lel rá a *Medusa* című kötetében, ekkor írja meg *Dalok NaConxy Panból* című húsz darabból — négy sorosból — álló művét, melyet majd a rázáruló csöndet követő, 1956-ban közölt *A hallgatás tornya* című könyvében jelentet meg újra. E mozzanatok egyszerre utalnak vissza Gulácsyra és Juhászra is, hiszen az „elefánt-csonttorony” motívumának igazi korábbi hazai „kiaknázója” Juhász volt, gondoljunk csak épp *A hallgatás tornyában* című versére vagy a következőkre: *Építőmester éneke*, *Turris eburnea*, *Fohászokodás*, *Az elrejtező*, *Az élet hegyén*, *A magány*, *Az én magányom*, *Flaubert emlékének*, *Fidiász a népnek*. A Weöres-vers abban az időszakban születik, amikor számos más „utaztató” műve. Ekkor írja *A célről* című versében: „Nem kell ismernem célokat / mert céloim ismer engem.” Rákos Péter írja erről az időszakról: „Bármilyen rejtett műhelytitkai vannak is, látszatra megejtő gondatlansággal versel, akárcsak Kosztolányi Britannica, akinek Néró, a féltékeny fivér, csodálattal elegy irigységgel mondja: »Minden igéd mintegy a hallgatás tornyából lép ki, mindenkit megtevesztve, sápadtan és jelentősen.«”¹² A vers tehát akkor íródik, amikor a *Kínai templom*, amely azonban csak „egyik példája csupán azoknak a távoli tájaknak, régmúlt koroknak, ahová a költő szívesen látogat el képzeletében. Mások, 'Altwien' vagy maláji ábrándképek, újszövetségi apokrifek és ómagyar nyelvemlékek világába vezet, megjelenik költészetében Médea és a Minotaurus, Etiópia és a norvég fjordok, a cseremisznép-költészet és Na Conxy Pan rejtelmes szigete, a tudunkkal Gulácsy Lajos lázas elméjében fogant vízió. A hit és az imádság őszinteséggel átforrósodott és ugyanakkor kecsesen profanizált világa is úgy bukkan fel lírája összképében, mint átváltozásainak egyik lehetősége és színtere, s éppígy a pogány bukolika, mely a földi élet örömeinek dicséretét zengi, a villonian, vagy ha úgy tetszik, rictusian nyers, naturalista hangvétellű költemények is. Minden szerepébe becsületesen beletett valamit önmagából, de egyikben sem adta önmagát. »Csak kerete vagy magadnak« — írta egyik egysorosában.”¹³

Weöres verse, a *Dalok NaConxy Panból* az automatikus írásmódot mutató szürrealisztikus képzetársításaival egyértelműen visszautat a szürrealizmusba. átcsúszó szimbolizmusra, mely Gulácsyt jellemezte:¹⁴

*Hová repültök, háromélű kardok,
forróságtokra mely ég szele fűtt,
e jeltelen világon mit akartok,
míg ajzott hűrként pendül a Tejút?*

...
*Hosszú, függélyes, szűk fémcsőben éltem
és csúsztam benne fejjel lefelé
mindig gyorsabban — s hasztalan reméltem,
hogy kiérek az igazság elé.*

Egészen konkrétan is megidézi a szöveg a Gulácsy prózájából ismert mesevárost:

*Szép városodban révedezve jártam,
aztán a Hét Harangvirág Terén
lehelletédnek szobránál megálltam
s homlokod titka átömlött belém.*

Hogy a vers utolsó darabjában a költőre ekkor oly jellemző székszis és *A vers születésének* gondolata is megfogalmazódhassék:

*E vers is balóság, akár az álmod.
Az élet: szív és kés egy szín alatt.
Szemeddel az egész tengert halászod
s horoggal mit fogsz? Egynéhány halat.*

1970-ben íródott, s a *Szegény Yorick* záróverseként jelent meg Kormos István műve, a *Nakonxipánban hull a hó*. A harminczakaszos vers a teremtés-teremtődés folyamatát fogalmazza meg Gulácsy utaló játékosággal és iróniával:

*Se házam széke asztalom
Surabajában vásált gyöngyöm
foszlott magasnyakú pullóver
fekszem könyéken puszta földön*

*de semmi vész gyerekeim
sajnálnotok fölösleges
világokat varázsolok
amikor akarom*

*szemem hunyom s belső faláról
elém nyüzsög Nakonxipán
orrom előtt datolya kókusz
zeppelinforma marcipán*

...
*Nakonxipánban hull a hó
csibéim nem hülyéskedek
datolyán pálmán kókuszon
zöld hópihék fehértenek*

A vers befejezése pedig — nem véletlenül — emlékeztet a Weöres-vers zárására is, példázva egyúttal azt, hogy a közös motívum hasonló költői magatartásformát alakít ki, amely hatással van szükségszerűen a vers megformálódására-strukturálódására is:

*hát szappanbuborék-havam
kiszámolós játékom lettél
Nakonxipánom szigetem
vertem gyomorszájon magam*

*poharamban a jég elolvadt
meleg megmondommi a szóda
aki nem ismer még jöhet
jelentkezzen az idióta*

*de gyorsan mert szemem nyitom
nincs-ajtóm pedig kulcsra zárom
hajnali félnégy csak elalszom
ha isten is akarja álmom*

A versről idézzük a legautentikusabbat, magát a költőt, azt a szövegét, amely 1977. április 24-én hangzott el a televízióban a „Csak a derű óráit számolom” (sic!) című műsorban: „A vers címe plágium persze, hiszen Gulácsy adta ezt a címet egyik képének. *Nakonxipánban hull a hó* — azt hiszem, ez a legszebb magyar képcím. Nakonxipánt nagyon régen olvastam én, diákkoromban Juhász Gyula versében, abban, amit Gulácsy Lajoshoz, barátjához, vagyis már csak barátja emlékéhez írt. Akkor bukkant fel előttem ez a Nakonxipán szó. Gulácsy-képet akkor nem láttam még, sőt akkor sem, amikor Weöres Sándornak *Dalok Nakonxipánból* című gyönyörű versét olvastam. Aztán úgy adódott, hogy az ostrom alatt a mellettünk levő ház kigyulladt. Egész nap égett a ház. Mi a pincében csak arra vigyáztunk, hogy ne

terjedjen át a tűz a mi házunkba. A két háznak a pincéjét nagy vasajtó kötötte össze. Mi vizet locsoltunk egész nap a vasajtóra, s a tűz nem jött át. De évekkkel később Keleti Artúrtól, Gulácsy Lajos barátjától megtudtam, hogy abban a házban (egy orvos lakásában) negyven Gulácsy-kép égett meg a falon. Olyan képek, amikről reprodukció sincs, fénykép sincs. Gulácsy saját álomvilágában élt, Nakonxipánban, és én úgy éreztem, hogy ott a falon Nakonxipánból sok minden megégett. Ezért a saját életembe loptam át nemcsak a Gulácsy-kép címét, egész Nakonxipánját is. Ez jelenik meg a szerelmeimre emlékező öregkori versemben. A verset egyébként Fodor András lakásában írtam. A családjá a Balatonon nyaralt, nyugodtan írhattam, egyedül voltam. Bandi hazajött éjjel, látta, hogy a szobában dolgozom, hogy verset írok. Ő a tanúja, hogy valóban fél négykor fejeztem be az írást.”¹⁵ Az idézett szöveg abban a kötetben látott napvilágot, amelyet az a Nagy Gáspár válogatott és szerkesztett, akinek első könyve éppen Kormos István szerkesztésében jelent meg, s mint látható, Nagy Gáspár nem lett hűtlen mesteréhez, mint ahogy a másik vállalt elődhöz, Weöres Sándorhoz sem. Ezt bizonyítják idevonatkozó versei is.

Nagy Gáspár *Jézusos felelhajtvá* című művét Kormosnak ajánlja „a győri halpiac tövébe”, *A tél elé* című versében nem nevesíti, hanem egy utalással kelti életre, amely utalás így mintegy hidat alkot egy jellegzetes hagyományban. A verszárás így hangzik:

*ha ekkora télre az út elhívott
parázsból lehet a csizmad,
hiszen az égést és a megfagyást
lebirtad s kibírnád*

*fejed mégis födetlen maradt,
bár felöltözködtél csudamód —
angyalpihék sörényeden;
„NAKONXIPÁNBAN HULL A HÓ”*

Kibiztosított beszéd című kötetében kétszer is találkozunk Kormos-utalással. Az egyikben — Verböczy Antalnak írott „levelében” — a már ismert utalással él: „de táncoljunk vissza a kemencéhez kérem, amiért is e levél: hogy ama *péklapátra* vonatkozó axiómái mint maximák azóta állnak s e péklapátra K. I. a költő azaz Kormos úr hamisítatlan nullás lisztel előleget vagy foglalót adott ezt írván: »de odaér verseivel, ahová akar« és ebben is igaza és bejött lapja lett mint odaát Nakonxipánban ahol agyonnyeri magát pókeren angyalai hozzák a vidám táviratdörmögést” (*Epistola-féle*). A másik vers pedig akkor szólal meg, amikor már e léten túli Nakonxipánban kereste fel Kormos Istvánt nem egy azon költők közül, kiket Nagy Gáspár is megbecsült odafigyelésével. A fikció szerint e szöveget Nagy Gáspár csak lejegyezte *K. I. sűgása nyomán*, amely szerint „szidatokat érte hogy be- / intésem még túlon túl korai / de szivem ingyenben cipelték / Korniss úr magyar *Pásztorai* / s fizettetek dúsán utánam / — akárcsak kisírsolt égbeli intés — / óriás költők kopogtak nálam / Nagy Laci Jékely Illyés” (*Halálon túl*).

De felhangzik a motívum, s a hozzá kapcsolódható költői magatartásforma a vidékiség, a szegediség, a Juhász Gyula-i örökség vállalásának megformálásában is, mint az 1945-ös születésű Petri Csathó Ferenc *Itt maradni* című versében, amely a *Gazdátlan hajók* című, 1979-ben Szegeden megjelent költői antológia nyitódarabja.¹⁶

*Itt maradni.
Leülni Juhász Gyula asztalához.
Sóhajok hídja alatt
ugyanabban a harangszóban;
levelet írni Nakonxipánba*

ugyanazon a kórházi ágyon;
ittmaradni;
őrizni Dózsa fejét,
Annával,
aki nincsen többé.

Úgy látszik, a költői-emberi teljesség felé törekvés egyik jellegzetesen huszadik századi, modern útja Gulácsyt követve, a látott példák szerint Nakonxipánba is vezethet. Ha közülünk is bárki az említett művészeket látszana követni e Nakonxipán felé vezető úton, annak nem kívánhatok mást, mint jó utat!

JEGYZETEK

1. Vö. Juhász Gyula Összes Művei. 5. 1898—1917. Prózai írások. Szerk. Péter László. *Akadémiai*, 1968. 124., 110., ill. 602.
2. Magyar László: „Amikor én írtam, a véremmel írtam.” Három látogatás az ötvenéves Juhász Gyulánál. *Délmagyarország*, 1933. ápr. 16. 15—16. (A kiemelés tőlem. Sz. L. S.)
3. A beszámolót idézi Ilia Mihály: Szegediek a holnaposok között. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, Tomus XXIV. Szeged, 1987. 44—45.
4. Eisler Mihály: Gulácsy Lajos. *Magyar Művészet*, 1933. 65—70.
5. Germanus Gyula: Osztyáltársam, Gulácsy Lajos. *Magyar Nemzet*, 1964. szept. 13. 12.
6. Idézi Szabadi Judit: Gulácsy Lajos: A virágünnep vége. Előszó. *Szépirodalmi*, 1989. 10.
7. Szij Béla: Gulácsy Lajos. *Corvina*, 1989. 36.
8. Bölöni György: Nemzedékről nemzedékre. *Szépirodalmi*, 1966. 406—407.
9. Idézi Szabadi Judit: i. m. 21.
10. Uo. 22.
11. Juhász Gyula Összes Művei. 7. Prózai írások. 1923—1926. Szerk. Péter László. Sajtó alá rend. Ilia Mihály. *Akadémiai*, 1969. 173—174.
12. Rákos Péter: Az irodalom igaza. *Madách*, 1987. 202—203.
13. Uo.
14. Gulácsy szimbolizmusáról: A szimbolizmus enciklopédiája. Szabadi Judit utószavával. *Corvina*, 1984. 344.
15. Kormos István: A vasmozsár törője alatt. Összegyűjtött prózai írások. Vál. és szerk. Nagy Gáspár. *Szépirodalmi*, 1982. 191—192.
16. Gazdátlan hajók. Szegeden élő fiatal költők antológiája. Szerk. Szigeti Lajos (Sándor). Előszó: Ilia Mihály. Szeged, 1979.
17. E tanulmány előadásformában elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeum „Költő, mű, szerep” című konferenciáján Budapesten, 1992. január 16-án.

Regény Csiki-módra

KÉSEI LEVÉL CSIKI LÁSZLÓNAK
A „TITKOS FEGYVEREK” ÜGYÉBEN

„... Következményeket fogok törni az igazság bányáiban,
amíg csak meggebedek.”

Lászlóffy Aladár

Kedves László!

Valamikor, induló költő voltál, amikor méricskélttem szavaidat, strófaidat. Elégedetlenül, mert átlag feletti tehetségedhez mérten. Aztán sorra jöttek köteteid: novella, dráma, regény, újra vers — közben otthonról hazatelepedés. Közegváltások és tragédiák. S egyszer csak megteremtetted, vagy inkább világra hoztad ezt a munkát. Milyen rég lehettél terhes vele! Esmélésed óta? Előző írói nyomok szerint is: hordoztad. Most, hogy átítat a *Titkos fegyverek* (Magvető, 1988) fogva tartó, jótékony varázsa, hajlok arra gondolni: vajon nem azért volt-e minden eddigi emberi-írói kálváriád, hányódtatásod, hogy ez, így, egyszer megszülethessen? Kegyetlen a fogalmazás? Méltánytalan többi szellemi gyermekeddel szemben? Lehet. Elfogulttá tesz ez a regényed, amely most évek múltán újraolvasáskor még erőteljesebben hat, mint először.

Immár négy éve annak, hogy megjelent. Számomra most válik még szembetűnőbbé, értékét növeli, hogy a közelmúlt hatalmas történelmi változásai előtt keletkezett. 1988-ban élénk visszhangot keltett, értő elemzéseket olvashattunk róla. Mégis, úgy érzem, hogy most, generális változások után és közepette (s újabb, kiváló regényeid után is) — közelebb a majdani utókorhoz — érdemes visszatérni e hitem szerint nem mulandó műhöz. Óhatatlan visszautalásokkal, idézve kollégák kitűnő meglátásait, úgy vélem, még mindig van keresni ösztökélő, nyugtalanító titka a *Titkos fegyverek*nek.

Mi az?

A történet?

Önmagában is lehetne fő vonzerő. Megeleveníti, „megszemélyesíti mintegy a trianoni békekötés és az ötvenes évek közötti magyar történelmet”¹ — romániai magyar történelmet. A második világháború után a hajdani kántortanítónő menekülésre kényszerül kisfiával egy erdélyi kis faluból. Kitelepítés veszélye is fenyegeti — német neve miatt —, meg a helyi káplán ellen folytatott perbe is belekeveredik. Állandó zaklatásoknak van kitéve az egyedülálló, szép, megélhetés nélkül maradt asszony. Férje, a fiú apja hadifogoly volt, majd egy távoli építőtelepen dolgozik, Gyergyószentmiklós közelében. Gyakorlatilag elhagyta családját. A fiatal tanítónő egyetlen támasza — miután saját rokonai Magyarországon élnek, az apai nagyanya pedig elzárkózik előle — a volt jegyző, a kis termetű Jenő, aki reménytelenül szerelmes belé. Ő menti fiával együtt Bukarestbe, a nyugdíjas francia mérnök: Jules bácsi lakásába, mert itt él saját anyja, Mária néni, a „ribanc”, akinek ő zabigyerke, s aki „Előbb nerckeppet viselt követségi fogadásokon, aztán kapott egy trafikot.” Korábban e házhoz került cselédként, Székelyföldről Mária nőtestvére: Róza néni.

Ebbe a közegbe kerül a könyv főszereplője és elbeszélője, a tizéves Tibi. Itt keresgeti, emésztli az idegen világ, s embereinek titkait, itt álmodozik, emlékezik falujára, apjára — mignem Jules bácsi halála, alapvető fordulatok után anyjával együtt visszatérnek oda, ahonnan elindultak.

Szintén jogos érdeklődést kelthet. 1954 nyara Bukarestben. Itt, bár csak egy városi bér-lakás szobáiban, padlásterén járunk, időnként a trafikban, utcán — mégis, mint egzotikus szigetre, begyűlnek az eltűnő és keletkező rendszer jellegzetes díszletei, alakjai. Jules mőszió — valamikor a ház, most a lakás ura — feltehetően fiatal korában települt át, az első világháború után, a francia—román barátság jegyében, diplomáciai közvetítőként. Erre a múltra, s a '45 után külföldre távozó Mihály királlyal való kapcsolatra a regény idején már csak a megkopott, hervadó hajdani udvarhölgyek szertartásos csütörtöki kávézásai emlékeztetnek. Mint ahogy a román királyság korabeli életet, a volt párizsi úr életmódját csupán a bútorok, perszazőnyek, ezüstök, márkás porcelánok őrzik; padlásról előkerült frakkok, naponta illatos fürdők, időnként csokorra kötött lyoni nyakkendő, s a lakásban szertekőszáló számi macskák. A múltnak ezek közé a maradványai közé jön cselédnek Róza néni, feleségnek Mária néni. Később helyet kap Ducu bácsi is, a román úr, akinek a hírhedt Doftánán verhettek ki a fogait, s rejtőznie kell. Felbukkan a vasművésztől emléke is, már átfestett fényképként. Hirt kapunk a nagy természetátalakító vállalkozásokról: az emberáldozatok tömegét eltüntető, rettegett Duna-csatornáról; hatalmas gát építéséről, amely megfordítja a patak folyását, tönkreteszi a jól működő csángó vízi fűrészmalmokat. Tibi apja is a gátnál dolgozik, e kor teremtette bizarr társaságban: volt főjegyzővel, egyéb értelmiségiekkel, s a megszüntetett gyergyószentmiklósi bordélyház ide került hölgyeivel. Az elhagyni kényszerült falu égő emléke egy hazug per, amelyben a káplánt elsóáldozó kislányok megrontásával vádolják. S az a Sanyi doktor szolgáltatja ehhez a hamis igazolványokat, aki titkon a hegyi munkásokat gyógyítja; s belehal a bűnét elkésve jóvá tenni próbáló igyekezetébe. Hirt kapunk a fenyegetéssel nem sikerülő, de csellel mégis létrehozott szövetkezetekről Székelyföldön; s arról is, hogy a csel szerzőjét — aki éppen Tibi apja — milyen eltökélt, néma kegyetlenséggel büntetik földijei. Egy bukaresti augusztus 23-i felvonulás, népiünnepély kaval-kádja mintegy betetőzi, összegezi a körképet. Ekkor — s a magyar futballválogatott világ-bajnoki vereségének évében — derül ki az is, hogy a híres román futballkapus: Radu II., akinek edzéseit naponta érdeklődve nézi Tibi a padlásablakból, titkos megfigyelőként is működik, Ducu bácsit tartja szemmel.

Kis román panoptikum 1920—1954? Igaz, de nem egészen, nem így. Az elmondottak mind benne rejlenek a regényben, de felsorakoztatásuk rekonstrukció eredménye. A mozaikdarabok összeillesztésénél több, élesszemű és avatott kollégám munkáját összegeztem csupán, akik kikövetkeztetésekkel egészítették, azonosították adatszerűvé a mű lényegéhez tartozóan elmosódó, jelzésszerű utalásait.² A mű lényegéhez az tartozik, hogy mindez kevéssé adatszerűen, bizonyos, fontos homályossággal, latens módra található meg benne.

A szereplők

lennének a titok hordozói? Felbukkanásuk módja hasonló a jelzett politikai történe-sekéhez. Annál inkább, mert valamennyi magánéletet közvetlenül átsző, átmetsz ennek az időszaknak rendszert változtató fordulata. Konkrét, de jelképesnek is tekinthető Jenő bácsi határ által kettévágott faluja, ahol „...budira már idegenbe jártam. ...Néztem a konyha-kertet. Annak is más országban volt egyharmada.”

Mint az emlékek és történések egymásba bogozódó szálainál, úgy a lakásban össze-gyűlő, élményekben, emlékekben megjelenő emberek együttese is tarka egyveleget mutat. Egymástól földrajzilag, társadalmilag, szellemileg távol eső férfiak, nők, gyerekek kerülnek egymás mellé — már ebben az összesodródásban is képviselve közelmúltjuk sorsfordító önkényeit. Egy részük megjelenítésénél mintegy meghatározó is a marionettszerűség. Az apró, púderos udvarhölgyek úgy festenek, mint „selyemből varrott babák, melyekből ki-látszik a rózsaszínű férc”. — „Lehet, hogy azért fogyott ki a rizs az üzletekből, s talán az

összes lisztet ők kenték a két királyt látott arcukra.” — vélekedik Tibi. Jules bácsi szintén bábszerű „finomka ráncai”-val az „úriasan apró tokáján”; csendes, óraműszerű szokásaival, délutáni szunyókálásaival, „Ő maga is selyemből és porcelánból készült szinte”. „Ráillett egy cukortartóra, kibirta volna ott mozdulatlanul, hogy akár fejénél fogva felemeljék és kikanalazzák alóla az édességet.” A szomszéd lakásból átjáró román játszótárs: Gogu, akitől a nyelvet, közelebről „a demokráciát, az asztalt és a nemi szerveket” tanulja, sörbetet szopogatva — ugyancsak egy-egy ismétlődő gesztusával válik emlékezetessé. Megcsodálja merészségét, amint klottgatyáját letolva a „kerek padlásszobaablakon is kimeresztette fehéren maradt fenekét, ha az utca túloldalán valamelyik udvarhölgy kinézett az ablakon”.

A regény főalakjaira is kiterjed ez a sajátos diszletszerűség. Pontosabban: szerepükben, jellegükben váltakozik a fantomszerű tünemény és élő, cselekvő lény hatása. Találón állapítja meg Alföldy Jenő, hogy Csiki László a személyiségmegkettőzés vagy sokszorozás szakembereként mutatkozik. Hozzátenném: a regényfigurák mintegy sorsuk, helyzetük, szemléiségük, kényszerpályáik zavara kivetítéseként jelennek meg ilyen kettősen. Ennek egyik kirívó példája az, amikor többször különös kettészeltségük látványa jelenik meg Tibi előtt. „...így látszott, a kávé tálca kettőbe vágja Mária nénit: mintha saját felsőtestét hozná be az eédőbe, a Megejtett Búbanat avagy az Ismeretlen Anya mellszobrát.” Hasonló kétféle-ségben tűnik fel Róza néni is adott pillanatban; Ducu úr fejét mintha szája vágta volna kettőbe: kalauz- és bohócarcra; a villamos utasai is olyanok az ablakban, mint album fényképei. A bukaresti ház lakóinak viselkedését is alapvetően két részre osztja előbb a hallgatás, majda hirtelen megindul beszédözön, a monológok sora. A „némaságból kimenekültek, mint egy égő cirkusból, különféle álruhákban, és a levegőn ráégett arcukra a maszk.” A cirkusz, álruha, maszk állandó, változatos jelenléte a szokatlan sorsszerepjátás kényszeréből akad. A kislány legsúlyosabban az anya és apa képének átváltozásai érintik. A hányattaások során az eszményt esendőnek, a biztonság forrását gyámoltalannak kell megismerni. De a legteljesebb páfordulás Jenő bácsié, őt éri a legváratlanabb meghökkenés. Ő, akiek kisebbségérzete ellenében legfőbb menedéke volt nemzeti büszkesége, a tudat, hogy „sei lófők voltak és mezezsírral kenték a sebeiket” — meglett férfiként értesül anyjától: valdi apja a román prefektus volt. Ez a tény visszamenőleg visszajára fordítja, bohócságálás:üresíti mindazt a büszkélkedést, amelyet addig legszentebbnek vélt.

A kettőségek egybevágnak az ábrázolásmód egészét jellemző vonásokkal. Azzal a kettőséggel, amelyet a regény interpretátorai más-más oldalról láttatnak, s különféleképpen neveznek meg. „Reális” és „fantasztikus”, „közeli” és mégis „egzotikus” a figurálarajza Hima Gabriella szerint; „színlapszerű” majd „távlat és fénytörés” segítségével jellemezett alakokat látunk Csapody Miklós észrevétele nyomán; hol eposzi világnak, hol panotikumnak vagyunk nézői — figyelmeztet Zimonyi Zoltán. Zimonyi fogalmazza meg így az elbeszélásmód specifikumát: Csiki László nem leemel a tükröt a valóságról, hanem újbb tükröt helyez rá. Az eredmény, az olvasói élmény egyik jó látélete: „A történet a figurákn át hatja át a regényt.” (Villányi László)

Minezen túl (és mindezen belül is) — ahogy szintén minden kritikában különböző súllyal fenerül — a kulcs a titkos fegyvereket fürkésző hős és narrátor, és az író egyedi kapcsolata mindkettőjükkel.

Tibi: a téves főszereplő-narrátor

Hoz vezetnek a szálak. Ő az, aki lát és láttat. Az ő szemében tükröződnek az alakok, az események, a színhelyek úgy, ahogy itt megismerjük. Az ő személyére, „szemüvegjére” utalnak felsorolt kettőségek, nagyítások—kicsinyítések; eszményítések—torzítások, „mitizálások és mítoszrombolások”, néhol „békaperspektíva”, vagy „halszemlencsével” láttatás (Alföldy Jenő kitűnő megjelölése).⁵

Ki ez a fiú? Joggal gyanúsítható azzal, hogy az író gyermekkori énjének alteregója. Szinte túlságosan is közvetlen bizonyíték erre az író saját kijelentése: Bukarestben volt tízévesen akkor, „néhány hónap egyetlen tankönyvvel”⁶ (ezt a tankönyvet is megtalálhatjuk a regényben). Mégis: sokkal kevesebb és sokkal több, főként szövevényesebb, rafináltabb és egyszerűbb a kapcsolat az író Csiki László és a Tibi nevű kisfiú között. A *Titikos fegyverek* elemzőinek érzékeny megállapításai lényegükben egybehangzóak: változókéony, de gyerekoptikán át láttat az író; annak a szemével, aki „éli, de nem tudja” világát, mintegy elérési korban van; fiú, aki a férfi tudatával rendezi élményeit; koraérett, aki önálló tapasztalatait szegezi szembe a felnőttmagyarázatokkal. (Csapody M., Zimonyi Z., Villáyi L., Hima G.)⁷ Ugyanakkor ez a fiú azonos is, nem is az íróval; hiszen az emlékezésein belül a stilizálás, az „írói világteremtés” játssza a főszerepet (Alföldy J.). Azaz: elbeszélő és aős nem azonos — figyelmeztet Zimonyi —, a látszat ellenére különböznek. Kettejük eltérése a nézőpont finom időbeli elmozdításaként jelenik meg: ami a hősnek jelenkor, az az íbe-szélőnek múlt.

Mіндеzen belül néhány sarkalatosnak látott pontot emelek ki. Azt, hogy a találó megfigyelések legtöbbje paradoxonszerű. Amint az az igen fontosnak vélt észrevétel (Alföldy Jenőé), mely szerint én és nem én külön is válik, össze is mosódik az író alkotta naráció-technikában. Másfelől azt, ami különös eredménye a más-más oldalról jellemzett látatás-módnak. Eszerint az író, miközben az események, figurák felszínére tekint, azt tükrözi, aközben távlati segítségével *alájuk* tekint (Csapody), illetve *kivülről, felülről* képe: megpillantani (Alföldy). Továbbegészíteném: nemcsak a jelenségek alá tekint, hanem *nőgójuk és mélyeikbe* is; nemcsak *kivülről, felülről* lát, hanem *belülről* is — éppen a maga „afinált naivitásával”. A *Titikos fegyverek* narrátorának szeme többszögű tükör, láthatatlau kaleidoszkópszerű, prizma jellegű. Egyszerű, mint a légy szeme. S ehhez ösztön-közélemben is rokon.

E látásmód kulcsa: Tibi személye. A tízéves fiú, aki az író különleges teremtménye. Ízig-vérig életeli, lírai-epikai hiteli — miközben rejtett művészi bravúrok hordozja. Fiúgyerek ő, kicsi még, éretlen, tudatlan — de itt és most, a szemünk láttára nő, érik, tapasztal. Nem mindennapi körülmények, fizikai és szellemi terhelések között. A regény tkinthető próbatételek szakadatlan sorozatának: a férfiszerepre készülők fokozatainak. (Sásztvay Tünde „becsületpróbáló” jelzője igen helyénvaló,⁸ de még erőteljesebben aláhúzható.) Ősi: népmesei, mitikus mintákkal rokon, igen sajátos változatban. Egyféle szerkező, eszmei középpont az apánál tett látogatás a hegyen. Akart-akaratlan „beavatási szertrrás” ez, éppen nem szakrális, hanem többszörösen szentségtörő határátlépések soraként. De nemcsak ez, hanem az idegen város, lakás új és új találkozásai, váratlan helyzetei, s aár még a legköznapibb mozzanatok (például a fürdés problémái); akár a felnőttek rázúdó monológjai is próbatételek. Rendhagyó feltételek között fel kell találnia magát, meg ell állnia a helyét. Többször gyerek létére férfiként kell(ene) megmutatkoznia. (Róza női idétlen nőiessége nem kisebb megpróbáltatás, mint anyja gyámoltalan hozzáfordulása a afikban). Tibi így a regény folyamán újra meg újra gyerek és felnőtt, fiú és férfi *között* van, s ezt a köztességet felfokozza apátlanságának élménye, a találkozási kísérlet kudarc. Jellemző módon éppen e csalódásteli kirándulás nyomán fogalmazza meg, milyének is a férfiak? S paradoxonszerűen ez a „férfi”-kép tipikusan a gyermek alkotta, szépített világ, amelyben ott a készülők férfi is, aki dacosan szembeszegül a kiábrándulással. Eszerint a férfiak mind bátrak, nem függnek semmitől. „...magukban járnak, de mindenki köszc mindenkinek. Egyebet nemigen beszélnek. Úgyis tudnak mindent.”

Felnőtt- és gyerekviszonylatok között mozog: mutál a mű egésze, a kétfélelénőségét egy harmadik, művészi szinten villództatva, mesterien. Kiváló írói cselnek bizonyul. Így például Tibi, aki térben, időben, lehetőségeiben igen körülhatárolt közegben mozog, e vibráló önarcképén és környezettükörözésén keresztül távolságok, tág esélyek megjelátője lesz.

Hordozója egy helyzetnek, amely jelenvalóságában feltorlódott múlt; előzmények összepréselődése. Tibi maga is megtestesült „következmény”, egy sor történelmi, etnikai, politikai konzekvencia folytatása, elviselője. Az okok, „titkos fegyverek” fürkészesével, megértésigényével: leendő tudatosítója. Az idegenbe cseppent gyerek fogékonyságával, feszült figyelmével, éber életösztönével, élénk képzeletével nemcsak a tudott, látott, hallott — hanem a nem tudott, nem látott, nem hallott; a pusztán sejtett, kikövetkeztetni próbált külső-belső történések, tények, furcsaságok érzékeny nyomonkövetője. A hallottakat kiegészíti az elhallgatottakkal; a kimondottakat a kimondatlanokkal. Nem pusztán azért, mert az akart-akaratlan hallgatóság, lesekedés mindig jelen van e különös együttélésben. Még inkább az érintetlenség animális szimatai okán. Szagok és érintések, viszolygások és vonzások, simogatások és elhúzódások tudatelőtes csápjaival is tájékozódik.

Így míg a felnőtteket gyermekmódon tükrözi, s a gyereket, önmagát is a felnőttek szemével láttatja — mindkét módot idézőjelbe teteti. Tibi szemébe vetődik világa — s világába ő maga, lefegyverző „közvetlenséggel”, mely láthatlan áttételeket sűrít. Ez a valódi gyerek/kvázi-gyerek, valódi alteregó/kvázi-alteregó nézőpont speciális, Csiki-féle elbeszélésépítikai eszköztár kulcsa lesz. Esetlegesen, szeszélyesen, lazán kezeli az élményeket, de csupán lát szólag. Valójában ugyancsak szigorú, szorongóan feszült figyelem, önvédelmi készenlét áll résen. Tényekre világítása egyszerre lesz éles és homályos, fátylakon áttetsző. Érzékelése nyers és éteri. Felfogása pátozt nélkülöző, mégis, azt meg nem tagadó. Tárgyait, embereit eltávolítja és beközelíti, mint fegyver a célpontot. Az író kikovácsolja e rejtegető, rejtőködő, bujkáló világ speciális megőrzésére képes eszköztárat.

Apa és fiú

Az elmondottakat jól példázhatja egy — önmagában is mesteri — rész, az apánál tett látogatás. A gyerekvilág apró, pontos részletképeiből téveszthetetlenül egyedi kortükörkép áll elő.

Az anya elszánja magát, elindítja fiát, hogy személyesen találkozzon apjával; aki talán magánál tarthatná a nyárra, hogy megismerje, felvállalja alig látott, gyanakodva kezelt gyermekét. Sors, sőt sorsok döntője az út. De főként a fiú szémszögéből, az ő számára az. Látható és láthatatlan várákozás, rákészülés előzi meg az indulást. Körültekintő megfontolással, szegénységüktől telken: az eladott komódból pepita kiskabátot kap, bársony párnahuzatból lesz útszékja, benne kolbász, mind a büszkeség jele: lám, megvan mindenük. A beavatás ünnepélyességére utal az apától ittmaradt nyakkendő. Szekéren viszik a szomszédék, akik Moldovába járnak krumpfíért bort cserélni, átcsémpészni.

Szokatlan, a többi fiútól kinevetett viseletben; kialvatlanul, az izgalomtól sűrű tyúkuudvari pisilni járkálás után kezdődik el az út, amely egyre növekvő próbatételek sorozata. Ide-oda görgő hordók közt egyensúlyozva utazik, kifeszített karókkal kell távol tartania ezeket magától. Erőfeszítései közben teli torokból káromkodik, „akár egy igazi férfi”. Úgy száll le „síkosra izzadva”, mintha most született volna meg, újra „mintha görcsben vonagló izmok akarnának kilökní valahová”. S a fizikum próbája után sorra következnek a testi-lelki megmérettetések. Már a szekeresektől búcsúzza is hatásos, „történelmi” mondatokat fogalmaz: felnőtt szándék gyerekes bájjal. Mocsáron, nádon át, porosan, kimerülten baktat — üvegszilánk nyoma sajog talpában. Barakkok tetején meztelen napozó asszonyok közé érkezik, igazi, nehéz puskával löni tanul — alvás helyett; félig értett veszedelemből menekül futva. Kézről kézre adják, mint gazdátlan tárgyat, hosszan várákozik malterostalicskán, kispadon, amelyből szálla megy a combjába. De a legnagyobb próbatétel az, amikor végre — már végképp kitikkadtn, elgyengülve, éhesen, elbátortalanodva, félálomba merülve — megjelenik az apa — és találkozásuk nem több néhány mondatnál. „Őcsi”-nek szólítja, s hazaküldi nyomban az oly rég idekészülő gyereket. A balszerencse

fatális tetőzéseként éppen a várt nagy pillanat előtt, eltört verébtójas pottyán pepita kabátjára, s ott bűzlik. „...csak mosolyogtam rajta, mint a bölcс felnőttek” — mondja. Igen, az erejét meghaladó élmények tömege kényszerű bölcс felnőttségre érleli.

Semmiség, villanásnyi csupán maga a viszontlátás, amiért elindult, készült, szorongott, próbákat állt ki. S holott hamar kiderül: hiábavaló volt a nagy nekiszántság, mégis, nyomban menti illúziója morzsáit, bár gyerekesen, de már sejtett férfimód: cigarettákat kér apjától, s hajnalig, a szekeret várva, ezeket szívja — miközben boldogan gondol vissza a „csodálatos délután”-ra.

Meghiúsult a vállalkozás, de a próbákat kiállta. Nem kiskorúként viselkedik, hanem épülő önérzetét, büszkeségét mutatja fel — ösztönösen-tudatosan vállalva a mintául szolgáló hagyományt. Holott nagyon is tudatában van „poros *kis* kezének”, „megreccsenő *kis* súlyának” — nem sziszeg, mikor megszorítják pattanását, mikor beléme gy a szá lka, tagadja álmoságát, s a késő délutáni kérdésre — „nem vagy te éhes?” — csak így felel: „Van nekünk mindenünk, tessék csak hagyni.”

A fiú férfit formáz.

Egy mozaik: a ringlispil

Mintegy a regényt, a regényvilág egészét szimbolizáló jelenetsor az, amikor Jenő bácsi és Tibi együtt felülnek a körhintára. Szédítő és szédült élmény, öröm és ijedelem. Jellegzetessé teszi az is, hogy egymás mellé kerül a ringlispilt forgató, hatalmas torzszülött Ökörfejű Ion és a kicsinek született Jenő bácsi. Az „elefantiázisos” és „törpe” elrajzolásmódnak (Alföldy Jenő találó kiemelése), közvetlen és közvetett jelentéssíkjainak is megjelenítői.

Jenő bácsi és Ökörfejű Ion között az oly szembetűnő ellentétesség hasonlóságokat takar. Mindketten a társadalom peremén létezönek, hátrányos helyzetűnek tudják magukat, olyannak, akiknek alamizsna a szeretet. Ugyanez egymás iránti rokonszenvük forrása is, a nemzetiségi különbözőség mögötti, mélyebb testvériségérzet. Ionnak az arca az, amit elfed kendővel (kendőzéssel, álarccal a valódit — amelyik mennyiben azonos önmagával?). Elfedi, hogy megkímélje a körhintázókat önnön szörnyűsége látványától. S ez a „szörnyűség” egy ártatlan ember hamis látszata, hisz nem tehet arról, hogy így született, szenvedője csupán saját látzatának. Nem ötle kell félni (ő inkább jószívűen védi, óvja a hintázókat, Jenő bácsit ölében hozza, mikor rosszul lesz), hanem ő az, aki fél. Éles ellentéte a ringlispilen szóban megidéztet, valódi szörnyűségnek: a háborúnak. Párhuzamba állításuk bizarr. „Ökörfejű Ion olyan volt, mint a háború. Egyeseknek csak ingyenlátványosság. De ő is rettegett magától.”

Tibi akkor és úgy pillantja meg kendő nélkül Ion arcát, amikor és ahogyan Jenő bácsi ringlispilforgás közben, kiabálva elétárja anyja sorsának — arcának — átváltozását ráncossá, zokogóvá, kétségbeesetté, a háború idején. Ehhez az elbeszéléshez a körhinta felfokozott sebességéből és pálinkából együttesen meríti a bátorságot. Így idézi meg azt a szédült időt. „Olyan volt a házunk, mint ez a körhinta, semmit sem láttam, forgott velem az egész.” A viszonylatok, értékek félelmes kuszasága jelenik meg egyetlen mozzanatban, a már tragikussá fokozott groteszkben, amikor végül Ion Jenő bácsit négykézlábra állítja, aki így ismételteti századszorra „a padlónak: — Éljen a haza.”

Az egész ringlispilélmény, mint az ott elmondott történet is, telitődik többszörösen, s kimondatlanul — szégyennel. Kifejezése rövid: „Soha többé nem ültünk falóra ketten Jenő bácsival.”

Regény — „Csiki-módra”

Ahogy a szereplők a színhelytől, s mindőjük a látásmódtól; a látásmód pedig a szugesztív, sajátos narrátor-főszereplőtől, annak is a gyerek—felnőtt voltától, „mutalásáttól” elválaszthatatlan, úgy ez a szerves, belső összefüggésrend vonatkozik a *Tiltott fegyve-*

rek konstrukciójának egészére is. A választott tárgy, az adott események éppúgy, mint előadásmódjuk, dramatisztikuságuk, látszólag szeszélyes epizódról epizódra, élményről emlékre váltásaik egyedi, élő egységet alkotnak. A felépítés lényege az önforma megteremtése. Lírai epika — epikai líra ez, amelyen belül az író külön gonddal bánik az érzelmekkel. Író és tárgya, narrátora, története — egy húron pendülnek. Költőien személyes, s ugyanakkor e személyességet tárgyi módon valósítja meg. Olyan hitellel, érzékletességgel hozza közeliünkbe Tibit, hogy szinte pissenését halljuk, leheletét érezzük. S rajta keresztül, elrajzoltóságuktól külön elevenséget nyernek a többiek. Hasonlíthatatlan közeget teremt így: meghittet, mégis kíméletlenül lemeztelenítet. Mindez csak az adott, elhallgatásaiban is közölni képes, hihetetlenül tömör, izes, nagy kollektív múltat hordozó, mégis egyszemélyi varázsú nyelven jöhet létre.

Az egész regény, így, együtt: Csiki-találmány. Egyfelől: meseminta, megfordítva. Jelen vannak a népmesei elemek, felbukkannak a szabályok, csak hogy úgy, amint éppen nem érvényesülnek, csütörtököt mondanak, felrúgták őket. Miként a kiemelt látogatásrészben: a várakozások, elvárások hiábavalóaknak bizonyulnak. Nem teljesülnek be. A helyzet, az élet — más. Ez vonatkozik a regény történelmi expozíciójára — (de már a történetünk előtti időre is, s a regény belső, apró történelmi utalásaira) — egyenként a regényalakok sors-élet-alakulásaira. Riadtan, sebezhetőségükben mutatkoznak az emberek, mintegy „bőrükből”: szokott otthonukból kivetkőzve; hevenyészett feltételek között, mintegy inkognitótételek élve. S a Bukarestben, hegyekben, padláson bujkálások közt a rejtőzködők számára legrejtettebb, a mindig és titkon jelenlevő „sóvár szeretet”.⁹ A háború sokkjai után, a kitelepítések, elhurcolások, építőtelepek, plakátok világában durvaság, közöny, ridegség, legénykedés a viselkedés felülete. A csordultig telt gyengédségvágy eldugott, csak egy-egy elvétett mozzanatban árulja el létét: megismíjtják a gyerek haját, elsíriák magukat. Ezek a „lány részek” mintha a regény közepén megőrzött tartalmakként maradnának fenn. Mintha úgy védéné lágyságukat, lényegüket a könyv megalkotott bőre, miként a tojás lány részeit a tojás héj sommázza. Törekényen, de töretlenül. Tág körű asszociációval együtt idevágó az, amit akkor fogalmaz meg az író, amikor a maga körül székerrudat forgató, akaratlan gyilkosról szól, arról, aki így a körébe belépő kedves komáját öli meg.A mag köré puha gyümölcs nő. Ilyenek vagyunk. Nem szabad hozzánk közeledni, a lány részek veszélyesek.” Ilyen „lány rész” maga a fiú, a fiú-én világával ismerkedése. Benne maga az emberi személyesség jelenik meg, mintegy „a priori”; csiraként hordja magában önértzetet és annak védelmét, magatartásnormák évszázados örökségét. E „lány részek” védelme a tét, erre ke-restetik „titkos fegyver” a gyilkolásközeli, látható és láthatatlan fegyverekkel teli világban.

E művészi burokként — „tojáshéjként” — születik meg az író összetéveszthetetlen, új regényepoetikája, új narrációs karakterjegyekkel. Sajátosságai jelzéséhez segíthetnek távoli párhuzamok. „Titkos birtok” ez, Tibi birtoka, asszociálhatja Alain-Fournier-t, de szembetűnő az éles eltérés: a yers, markáns, földközeli korrajz. Összevethető J. Joyce: *Ifjúkori önarcképe*nek hasonlóval kísérletével, ám a különbözőség akár a magatartás, a kifejezőmód, akár az egész regényszerkezet példázhatja. Bizvást közel hozhatja J. J. Rousseau vallomásainak „Intus et in cute” (belülről és a bőrödben, kívül-belül — mondhatnánk: szőröstül, bőrostül) mottóját, szándékát; a felnövekedésemény sebei, büszkesége, komikuma, fájdalma közös — csak itt többféle szempontból is cseppben tengert hordozva.

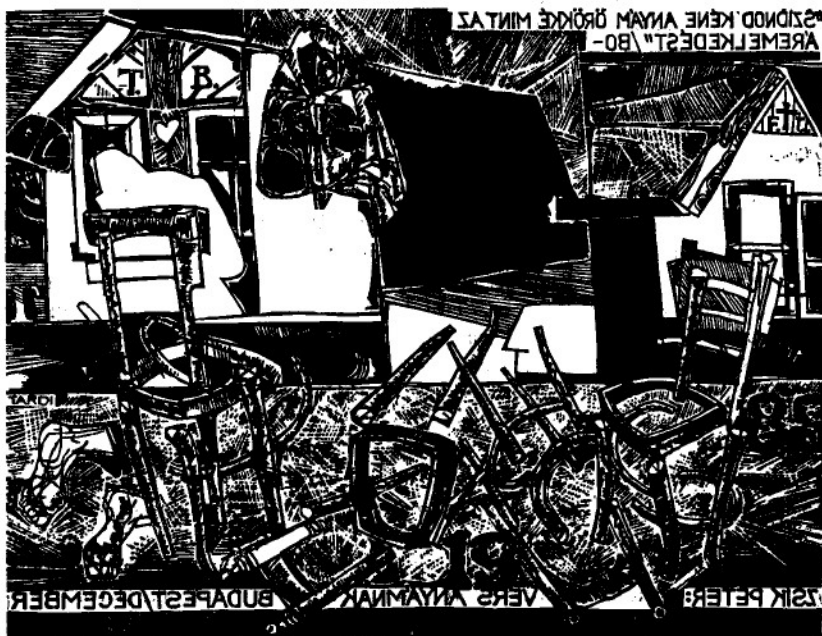
A maga nemében rémeklés ez, s azt a „maga nemét” maga teremtette meg.

Sajátos jelentéssűrítései akár az író által megadott vezérmotívum: a „titkos fegyverek” fonálán is követhetők. Találkozunk itt a szó legszorosabb értelmében titkolt fegyverekkel. A háborúból szerzett, s a harcok után előre beláthatatlan bonyodalmak, életvédelmek miatt eresz alá, pincébe, padlára, kucsába rejtett valódi fegyverekkel, még a gyerekeknel is ott van. Annak is tanúi lehetünk, amint felszínre kerülnek csoportok közösen rejtgetett puskái, lőszerei. („...semmire sem mentünk vele. Dobják el végre... Föladtuk.”) Titkos fegyverek

átvitt értelemben az okok is, a kényszerpályákra terelők. Ezeket kutatja, nyomozza töprengve Tibi. De legtitkosabb és legfontosabb fegyver — egyúttal a legátvittebb értelmű, s legszemélyesebb — a gyerek, a narrátor, egyben az író „szeme”; az, amit tárgyi formában is megjelenít: látcsőként. Tibi „csillagágyú”-nak hívja. Ez maga a látásmód, a művészi megörökítésnek, írói minőségnek az a foka, amelyet Csiki László éppen itt és most hoz világra. A könyv utolsó mondata így többféle értelemben is kulcs: a mozdulat maga kort idéző, katonákat, partizánokat, fegyveres polgárokat valóságból, filmekből; és e regény megírásának szándékát kép foglatatába helyező (miként egy középkori festő saját arcát oltárképe sa-kába csempészi): „Felszedjük a csomagokat, és elindulunk... Karom hajlatába akasztva a távcsövet viszem, akár egy fegyvert.”

JEGYZETEK

1. Zimonyi Zoltán: A megnevezés képessége, Új Írás, 1989/1, 126—128. l.
2. Zimonyi Zoltán: i. h.; Csapody Miklós: Kortárs, 1988/10, 159—161. l.; Hima Gabriella, Alföld, 1989/5, 75—77. l.; Villányi László, Életünk, 1989/12, 1144—1147. l.
3. Alföldy Jenő: Gyerekkori panoptikum, Élet és Irodalom, 1989/8, 11. l.
4. Hima Gabriella, Csapody Miklós, Zimonyi Zoltán, Villányi László i. h. ek.
5. Alföldy Jenő i. h.
6. A kétélű esély. Beszélgetés Csiki Lászlóval (Varga Imre), Életünk, 1989/12.
7. I. h. ek.
8. Császtvay Tünde: Kalandok kora, Új Írás, 1991/2.
9. Alföldy Jenő i. h.

TARDI SÁNDOR METSZETE

Két bolgár költő

BORISZ HRISZTOV

A „másképp mondók” sorába tartozik. 1979-ben (éppen krisztusi korban volt) jelent meg első verseskötete: Esti trombitaszó, 1982-ben a második: Istenemre. Rövid idő alatt kritikusai keresztűz alá került, a mellette s ellene érvelők vitájába (összegezőbb utó- „szekértáborozások” során) inkább az előbbieket „kerekednek felül”. A sorompó lassan emelkedik — minden újnak fogadásakor. Pózózással, manierkedéssel, szónokiassággal, hermetikussággal vádolták-illetik, „mindaz, amit eddig írt, sajnos vitatható, helyenként eszmei pozíciója is homályos” — hangzott el jeles fórumon. A kereszt, a becsületkereszt, a bibliai motívumok pedig még inkább zavarba ejtették az ítéseket. Avval feddik, hogy fülét a szóra becsukta, de be a szemét is, hogy látná a bolgár létet, a való életet.

Tény: addig lírai tabuként kezelt témához fordul, képrendszere szokatlan a (mai) bolgár költészetben. Mondható: intonációra egyközpontú körkörösség is jellemző, a versírás mint téma, a költő szerepének vállalása s kivallása is többszörös nála.

Ám: Borisz Hrisztov szigetjelenség. Úgy hoz újat, hogy le is zár. Képvisel is egy sors nem kedvelte nemzedéket, különerkölcsű is közös érzékenységükben. Harmóniában szét-feszülő költészet az övé, amelyben romantikus színesség modern szkeptikussággal társul. Szeretet csendül, békétlen, lány mosoly. Nem az erkölcsi maximalizmus a végcél, hanem a féltés: a szellemi szegényedés „fájása”. Látja a költő is a mély veszélyt, az iszapodást, az enyészést, az üszkösödést. „Hogyan éljünk tisztességes mimikriben, hogy az ördögfarkak se látsszanak (ki)?” — kérdezheti érthető csüggedéssel, de nála a bibliai szimbólumok is fojtottan szólnak — rianóan. A harmónia vágyának, tudásának és hiányának költészete is Borisz Hrisztové: légi, égi s földi egybeér. A körforgás szünetlen: hogy fejünk Istenhez érjen, majd tücsök házaként világítson. Eggyé olvad, mert egy minden, Isten, ember, szikla, növény, óramutató. A test és a lélek külön egy. A lélek emelkedettsége a testé is: gyönyörű testiség rejtezik soraiban.

Borisz Hrisztov lázadása a megalázottak és a megalázhatatlanok konok szép fejfelszégése. S a tett megbocsátó irgalmassággal is párosul.

Meditatív lenne ez a költészet? Az alkotó belső autonómiája megszenvedett értékítéletekre épül. De nem pusztán vergődik önmértékében, hanem szóval is tesz. Ezt a felelősséget érzi és féli: az ige, a szó jelentőségét. Az emberszentséget. Hrisztovnál nagyság és törpeség, látszólagos jelentéktelenség és nagy fontosság — egyarányú.

A kijelentő mód utáni „ironikus módról”, iróniájáról beszél a költő néhány bolgár méltatója. Nem találtam így fel verseiben (ám prózájában erősen!). Inkább a sajtó, de konok melankóliát érezni ki gondolataiból, a nosztalgiát a tiszta, tétova gyermeki kút-volt, a romlatlanság után: haladjunk hátrafelé — az értékekhez: ez áttételes igazság a ma hivalkodó bitangságára.

Tegezd, te árva, magányos lovag, tegezd a mindenséget, dönts a mezsgyepalánkot.

A sarok a világ zuga, a magányosság mentshelye, de szeglet is, amelyen túl csak a bizonytalanság, az árnyék feketéllése.

A költő megadja a gondolat, az életfelfogás s a megformálás versbeli tisztességét. Teljesítménye: könnyedség és súlyosság, aprólékos sokattudás és (a lenge diadal előtt:) a míveség egysége. Bibelődöm — mondja a költő, rakosgatom a szavakat. Igaz, de szófogadalommal. Igényes a kompozícióra; zenei, nagyon zenei benne minden. Nála paradoxon (itt is lezárva nyit:) a klasszikus verselés túl-nem-túlhaladása.

Jelentős ars poeticájában, az Istenemre c. poémájában szinte búcsúzva vallja, hogy ő a szenvedés fizetett tollnoka nem lesz, a szó hóhérja lenni nem akar. A távolodás miértjére is válasz a nagy vers. Folyóiratokban filmregényeivel találkozni csak újabban valóban. A tojás apja c. regénye 1987-ben jelent meg, utána két himes-mesés kisregénye látott még napvilágot. A „másképp mondók” sorába tartozik így is, most is. A filmgyárban dolgozik. (Pernikben született.)

Ami verset utoljára kezéből kiadott — ez a négysoros nekünk:

*Boldog az, testvérek, ki az embersivatagban
keresztjét maga, jaj, hordozni tudja.
S ki mint édes hírt a szökő vért halkán
s örömmel issza, ha ujját éri a kés útja.*

SZONDI GYÖRGY

BORISZ HRISZTOV

Az élet emléke

*Feküdni föld alatt és emlékezni életedre —
a dús ebédekre meg a lusta-szép esték udvarára,
vagy a téli napokra, amikor a kereveten
valamely könyv mélységes mélyén bóklászgatsz mélázva.*

*Emlékezni arra, hogyan is gyűjtötte össze halálot
a haragvó rokonokat az ájulat konyháján,
hogyan vittek aztán fivéreid keresztül a város
utcáin, lassan, fűvószenekarral, nagy árván.*

*Feküdni a föld alatt és hallani, hogy a csontjaidban
hogyan dolgozik a víz. De boldognak lenni azért, mert egy
távoli unokanővéred eljött kigyomlálni a
füvet körülötted, és hosszan sírdogálni érted.*

*Az asszony meg, akiben végig esztelenül hittél,
másoknak nyit ajtót, másoknak, mert így emberi.
És a szobátokból a suttogás a füledig ér —
súlyos lélegzetük a szemfedődet meglengeti.*

*Dübörögjenek rád, mint hordók, az üres napok itt lenn,
vasárnap meg a kedves nevedet suttogja panaszlón.
És körben narancsszínű legyen a mellétől minden —
e két kerek és nevető narancstól.*

UTASSY JÓZSEF fordítása

Apám sírjának áthelyezése

Nagymesszi falu — kicsike élet...
Egész nap róhatod a sarát.
Kő kő mellett, sírkő sírkő mellett.
És a legvégén ott az apám.
Majd nyugalomban az ásó pendült —
gyertya hunyorgott füstbe veszőn.
És mama könnye csöndbe leperdült:
„Irgalmazz, Istenem... Teremtőm...
Bocsáss meg, mert tudnod csakugyan kell,
hogy éltem én ezalatt —
üres ruhák, szobák felesége,
kölykök, siket szomszéd napra nap.
A ház rozoga. A kecske vad. Sőt!
Nyár suhogatja rád a sarlót —
ebédig túrod a pusztá mezőt,
és mások ajtajával bajlódsz.
És könnyörögsz a domború földhöz,
hogy tejet adjon a vér helyett.
S nem tudod azt, ama sarok mögött
ember vagy toportyán tévelyeg.
Az üres asztalt hön bogarászod —
ágyban a lábad húzod össze.
S a gyerekekkel sorra bejárod
a nagy éjt, küszöbről küszöbre.
Egy kicsi láda — hát ennyit ér-e
minden, amit ígértél vakra —
hogy poharadnak legyenek hitvese,
te meg a könnyeimnek atyja.
Eljöttünk, hogy elvigyünk magunkkal —
a városban megöl a bánat.
De eme zöld vizet ki öntötte
bor helyett ebbe a pohárba?
Mind, ami elszakadt, beföltozzuk —
a fiúk immáron jól vannak...
Megvan-e mindened — nézd, elhoztuk
fésűd, ceruzád, cigarettádat?
Van órád — lélegzik a mutató.
Egy-két dolgot helyezek ide tán...”
S mintha füvet ragad el a folyó —
ládástól tovatűnt az apám.
Sóhajtottam és semmit sem szóltam —
gyerünk, gyűjtsük össze a morzsát.
Ki zokogott üres sírnál szóltan,
kicsoda érti meg az árvát?
Gyertya kialszik — füstöl a kézfej.
Ment mama, vitte őket a szán.
És föl az égig, s túl is az égen
fájdalom fénylett, sírt a határ.

UTASSY JÓZSEF fordítása

Esti trombitaszó

*A nyársaló nap alatt az élet minket forgat,
s a kövektől lábunkat töröljük — mily hevülök.
Ahogy az égről azonban az este lefonnyad,
felveszem trombitám, s a küszöbre kiülök.*

*Eleget bolyongtam e falak között lassan,
mint tört harang korcs kongása, mi vár rám.
Hadd játsszam dalaim, zengjek, omlasszam
a csöndet — s maradjon csak a riadó kiáltás.*

*Hadd robbanjon a forró szélfürgeteg,
s az ajtókat, kapukat ki sarkig tárja.
Hadd induljon újra a föld meg
a tücskök keresztés hada nyomában.*

*Hadd szakítsa zord énekem széjjel
házatok előtt a szögesdrót hálót.
Hadd halljon szomszédom nappal és éjjel,
ki tette csak, hogy eddig semmit se hallott.*

*Akarom, hogy ujjait a tolvaj csak kötözze
össze, s hogy az őr, a csósz szívet cseréljen.
A rozsdásuló szembe peregjen, szökjön be
könyveimből át sok, nagyon sok szépen.*

*Az ünnep, a vásár is legyen még
vendégünk újra — a port hogy lefújja.
Kit az unalom öl meg, úgy szeretném,
nevettében telje végét — halleluja!*

*Miként a vártán, a halott felett
hajnalig álljunk mi őrt.
S hadd mondjam el az alvóknak csendben,
hogy magunk kialudni van még időnk.*

*Kell — trombitálnom kell e kongó estén,
míg fülem távolról meg nem hallja,
hogy ezer messzi kürt szava zúg felém.
Vagy láthatatlan arkangyal harsonahangja.*

SZONDI GYÖRGY fordítása

Félelem

*Lelkét a föld kiadja — erő belőle vesz el.
Ledöntött bika mindenségporondon.
Hentes az ember — taglóval és késsel,
végső földi vígságra jött zordan.*

*Orrát megcsapja, érzi Isten, mily szag reszket
halotté, fűrohadék, pedig éltek.
Nap nyalogatja a füstölgő testet,
de egy csak a nyelv, a seb meg tömérdek.*

*Ha nem holmi bolond ott a sok pásztor,
és költők vezetnék az emberi nyáját,
nem hullott volna az égből lőporzárpor,
lángnyelv se szisszen földi királyságra.*

*S mi sors vár máma a szó mártírjára,
ki világra hozta terhét, szenvedjen —
hogy mogyorószem népeknek hajbókoljon várva
ha elköhintik maguk, féljen, remegjen.*

*Hogy ezer és ezer szó keresztjén éljen,
s hallgasson csak alvaadt csöndben bénán,
mint Jónás a cethal gyomrában mélyen,
mint a bolond kezében síp némán.*

SZONDI GYÖRGY fordítása

Becsületszóra

I.

*Füleimet a szavak előtt, im, reteszre zártam.
Nem akarom, hogy művészetről essék szó e házban —*

*nem akarom, hogy nyafogás közt üzvény nyálas bölcselgést
az Úr neve hajbókolón hiába említettessék.*

*Amikor volt mit mondania, szívem szerint valót,
a nyelvem nem rejtegette szájpaplás alatt a szót,*

*és versekben — csendesen bár — magam-megmentő versben,
miközben kint püföltek, belülről csak zengtem...*

*De most, amíg az értelmemben még világosság van,
elteszem a létrát, amelyen föl az égig hágtam,*

*és a költészet szent templomát elhagyom sietve,
mielőtt kígyók másznak ifjú vállaimon föl-le.*

*Mind, mit eddig énekeltem — íme, eltörlöm.
Két kezemet összekötöm — szám összeöltöm.*

*S rávetem magam az élet hullámára bolondmód,
hogy kipróbáljam, mit valaha az agyam kigondolt.*

*Nem az én fogamnak való dió zseninek lenni;
ha nem jött el a halál eddig házastársul venni,*

*ha nem tudtam máig megácsolni a keresztfámat
szavakból, hogy fölmásszak rá, hogy föltámadjak...*

*Elszakítva ezért minden gyökeremet most,
olyan munkába kezdek, ami hálásabb s méltóbb.*

*Követ hordok majd otthonomhoz, s ontom verejtékem
a gondolatra: hogy húzom ki holnapig, miképpen...*

*Vagy elindulok mezítláb hajlatán fűszálaknak
a bűnös nő után, ki miatt az éden veszett el hajdan.*

*És bilincsének utolsó láncszeméhez kötözve
nézem, hogy szárad ki lelkem fája örökre...*

II.

*A fájdalom vulkánja bennem leülepszik mélyen,
fortyog és füstöl — beforradnak sebeim, száz emlékem.*

*De azt a reggelt már soha el nem felejttem, melyben
tizenkét barát és két Júdás között ébredtem.*

*Közülük egyik vezetni kezdett, s mikor a téren jártunk,
dicséretekkel kente meg fülem, mielőtt elárult.*

*És elveszett, mint a kés a sötétség hüvelyében,
a vonatsínek közötti gyomoknál feketébben.*

*Így esett, hogy az ember, ki evett és mulatott mellettem,
fiatal életem cukrát sóhegygé züllesztette.*

*Farkas volt s én nem lőttem rá — nehogy megölje
golyóm a jó bárányt is, aki tán rejtőzik benne.*

*Csak mint a rászédett Ádám — gázolva könnyeimben
felkiáltottam: „Csupasz vagyok, Uram, nem lehet eléd mennem...*

*Rút sebeimet a tömegnek nem tudom én mutogatni,
mert nem szeretnék, Uram, varjak tanyája lenni...*

*Nem elég-e a világnak annyi nagy kérdés terhe,
hogy azokon túl még az anyémekeket is viselje..."*

*De az áldozat némelykor szabadabb, mint maga a hóhér.
S ahelyett hogy siránkoznék, sorsomon szánakoznék,*

*otthonomba zárva, elhagyva teljesen a világot
lehántottam lassan a sebeket s a szép pikkelyhámot*

*versekké változtattam, s a fát, mit az élet
villáma összeperzselt, belombosítottam levéllel...*

III.

*De most — viszontlátásra, udvari buzgólkodások
s a költészet színpadán ti gladiátor-vívások.*

*Vas vállaidon, vonat, vigyél engem, vigyél,
mint leszakított kart, hol tátong mélység és meredély.*

*Potyogjon utánad rím, névutó, igekötő,
vörös orrlukaidból tűz csapjon ki, perzselő.*

*Érjünk mielőbb a rőt alkonyatig, hol a bolond
vér-szökőkút — a Nap, szondát tart fölibéd, horizont...*

*Mielőtt a halál otromba teste összenyomna,
vagy — miket leírtam — belefutadnék a szavakba,*

*békét kívánok házadnak, költészet, s bízom benne,
van, ki épületed magas falait befejezze.*

*Ám — becsületszóra — bár a lantot félrehajítom,
szálka maradsz te számban, mi fölsebzí szomjas torkom.*

*S utam hűséges társa — fájdalommal gondolok majd
ikonod előtt fényére az éjféli látomásoknak...*

*Ki pedig folytatja majd föl, föl — Isten segítse.
De én úton vagyok már, s futok a múlt elébe.*

*Ahelyett hogy részegednék, dicsőség, a boroddal,
visszafelé indulok én s fejlődöm fordítottan.*

*Visszatérek szép idejéhez a „nem tudom”-nak,
„nem akarom”-nak, „nem bírom”-nak... Végül onnan*

*babusgató kebledre omlok majd, anyaföld,
mint a muslinca, ami élt kicsit, aztán elköltözött...*

IV.

*Tegnap még egyenesen jártam a vizek tetején,
mert a pénz lehúzó terhét nem ismertem én,*

*és mint tátott szájú béka — ceruzával a számban
beszélgetni a csenddel a partra kijártam.*

*De elfeledkezve a szűrős töviskoszorúról
leltem most henyél, és gyönyörbe süppedve kuruttyol.*

*S ki hisz nekem vajon, ha a mézes bődönben ülve
brekegek csak tovább, s nem békanyálba merülve?...*

*A költő nem más, örök mozgó seb, csupasz, meztelen,
a költészet szenvedés és kiáltás óceán-közepén.*

*Am kifizetődő ma a szenvedés nagyon,
ha a száj meg se kukkan és nem serceg a toll...*

*Ha ama piszkos vízben kereszteltek volna, melybe
Pilátus kezét mosta, törölvén a tömegbe,*

*masíroznék a papíron reggeltől estig, számban
rikoltozna a boldogság hars papirtrombitája.*

*De én nem tudok élni szavakkal kötözötten,
a szomjazók poharába nem öntöm könnyem,*

*nem tettetem magam birkának és nem mártírkodok,
mikor testben az egészségtől ma majd kicsattanok,*

*vagy hogy zörögjek, mint a kicsorbult közsörű,
s közben a szerelem vénáján már átvérzik az erő.*

*Megértem a sántát, ha szót fuldoklóként ölel,
a szegényt is megértem, akinek enni kell.*

*A csúnya nőnek a költészet rúzs, kencefice,
az őrültnek — nyíl, értelmébe lő vele bele...*

*Valaha ezért szerettem meg én is a költőt magamban.
De lám, azt látom, száj a szívtől most mind távolabb van.*

*S a kezeimnek is aligha áll jól már e munka,
hogy szavak bakója legyen, a ceruza kínozja.*

V.

*Tigrishez hasonlóan hever a felhő az égen.
De látja a Nap oroszlánfejét, s feltápszkodik szépen.*

*S iramlík a végtelennek, esztelenül áthágja
a horizont madzagját, s lesüllyed a homályba.*

*Így vonulok el most én is a csatatérről
s a kényszerzubbonyt magamra békén magam öltöm föl.*

*Mert hallom, hogyan nyög a föld és látom, hogyan izzad,
térdei a gyötrelmekről tompaszögben szétnyílnak,*

*míg az istenek várakozástól elképedten, elámultan
lesik, hogy méhéből a Költő feje elbukkan...*

*És meglátván, hogyan készíti már a hold sarlóját,
hogy fölbe hajolva elvágja köldökzsínóráját,*

*kucorodik lelkem, lám, a testnek szűk sarkába,
mert a nagy Költőnek nagy hely kell ám, hiába.*

*Füleit úgy kell szétterjesztenie a világba,
hogy el ne kerülje a lét legkisebb suttogása.*

*S ha lábát az óceán kék lavórjába áztatja,
folyton kéznél legyen neki a mennyek nagyharangja.*

*És papírlap is kell majd, írni, sivatagnyi,
a szavak fölött sóhajtozva az igazságot kutatni,*

*hogy patája nyomát meglássa, követhesse,
vagy strucc-fejét, mit a homokba dugott a beste...*

*Fehérszín virágának is fog kelleni a hely még,
amelyet picinyke kezében szorongat a gyermek,*

*ki mint egy csöpp hangya, kitárt szárnyacskákkal kocogot
leendő sírja felé, mely cipőnél szorosabb.*

VI.

*Jó, hogy a halál az emberút utolsó állomása.
Jó, hogy a föld a kapuit minden nap kitarja*

*s a jóemberek végtelen sorjázó sora mellett
a gonosztevők is az öröklét börtönébe süllyednek...*

*Áldott temető, van kenyered mindenki számára,
és meleg ebédlőtermed — pehelytakaró, párna.*

*Mennyi nagyszerű férfiút — fiait isteneknek
ringatott a föld ölében, majd elsöpörte őket.*

*És szívéhez közel férközni nem engedett senkit...
Hallgatnak most a világ termei, hol a könyveket őrzik —*

*szégyen veri őket, hogy a kicsiny ember nem tudja,
hol a kulcs, mi e világnak a zárait nyitja.*

*Pedig ott bújnak, burkolózva titokzatosságba,
a halál és a háborúk okai bizonyára.*

*S a könyvlapok közt szárad talán, rostokol időtlen
egy apró kis füvecske — gyógyszer a rák ellen.*

*Ám mielőtt megfejtenénk írásuk igéjét,
félre kell hajtanunk szavaink fejszójét,*

*és a karddal együtt — el kell ásnunk a tollat,
mellyel verssorokat fűzünk, fülcsiklandókat,*

*de formulákat is rovunk és sötét igéket, zavartan,
akárha tábori postát — világító golyóviharban.*

VII.

*Megértem, hogy ismert mindez, avítt, kései,
avagy egy lelki rabnak, páriának elmélkedései.*

*De azért ismétlem őket, hogy szemünk jól kinyissuk,
s miközben az ősök szó-mezejét kutatjuk,*

*jól olvassuk azt ki, mit a nagy költők már rég
elmondtak előttünk, de sorok közé rejtették.*

*Forduljunk vissza, de ne erőszakkal,
vérünk ragasztójával a földbe ragadtan.*

*Inkább mint a rák, amely a vízalatti mezőket
járva hátrafelé halad s a biztos part felé megy;*

*vagy amint a fűrész járja a maga változatlan
ösvényét — ha végéhez ér, tér vissza nyomban,*

*s gyantától ragadtan is bár, szapora munkát végez,
s lassan-lassan közeledik a fa szívéhez...*

VIII.

*Vas vállaidon, vonat, vigyél engem, vigyél,
mint leszakított kart, hol mélység tátong és meredély.*

*Ha sorsom a magányosság, immár attól se félek,
és tudom, mi vár, amikor a sínek végetérnek.*

*Bár utam mellett pár lépésre dübörög az élet,
nem húznám meg semmiképpen, soha a vészféket.*

*S hogy dicsérjem őt, szavaimat rá én nem herdálom,
mert nem a jó fejőstehén — nekem a mostohám volt,*

*mostoha, ki száraz csecsét előlem elrejtette,
nappal ordítózott velem, s kitakart éjjelente...*

*Fontosabb most, hogy a dombot el ne kerüljem, honnan
valamikor tömött tarisznyával indultam.*

*És hogy azt az isteni vidéket elérjem újra,
ahol szunnyad gyermekkorom csöpp koporsója.*

*Hogy leüljek a partra — a víz visszafelé folyjon —
s ott várjak a vak csapásokra, miket rejt a sorsom.*

*S ha úgy kell majd, megint rimekben beszélhessek,
utolsó cseppig kifejjem tőgyét a költészetnek,*

*nem szócskák után röpködve, üzven sorról sorra,
hanem csak ütésre zengve — miként a hangvilla.*

IX.

*De lám, végre megérkezem, és egy pillanat múlva
a gépektől feketült füvet tiprom majd, nyomulva.*

*Lehanyatlik az én csillagom és felhőkben vész el —
messziek az égi dolgok, a földiek meg a szív közelében.*

*Ezért hát, sors, aki vagy az élet istennője,
tedd most keresztbe a tollat a törre,*

*emeld fel öklöd — inkább, mintsem hogy elrejtéd,
s hogy simogatsz vagy sújtsz majd, gondold meg, jól fontold meg!*

KISS BENEDEK fordítása

HRISZTO FOTEV

— Szeretném meglepni. Amiket felolvasok, idézetek lesznek — nem magamtól. „Hriszto Fotev azon kevés költő közé tartozik, ki ösztönösen élt a 'felelőtlenség' egészségre hasznos dózisával, s aki költői hangját fals színekkel nem szennyezte”. Ki mondhatta, vajon érzi-e?

— Konsztantin Pavlov... Akire bármely nemzeti költészet büszke lehet...

— Ő, igen... De folytatom: „Ha Hriszto Fotev nem most élne, azt gondolnám, hogy személye, alakja az egyik — talán a legvonzóbb — megjelenése a — nagybetűs — Költő legendájának.”

— Ez csak nő lehet.

— Így igaz. Ekaterina Joszifova.

— Igen. Csodálatos költőnő.

— És a kihangsúlyozott, nagybetűs Költőlegenda?... Valóban Ön körül...

— Köszönöm Ekaterinának.

— Megkértem néhány költőt, hogy egy mondatban mondják el, amit Önről gondolnak. Van még — nem árulom el kitől: „Hriszto Fotev? Messzi partokra jutott el — s a kikötőt el se hagyta. Aligha élt lelke akár egy pillanatra is egyetlen teste börtönében.”

— Ez nagyon érdekes és szép, de nem tudok rájönni, ki írhatta.

— Borisz Hrisztov.

— Köszönöm... Sugallatos költő...

— „Hriszto Fotev biztosan érzi a szó ama kényes határát, amin innen az művészet, túl rajta azonban — szép retorika.”

— Igen, ez is szép. De nem jövök rá...

— Marin Georgiev mondta.

— Igen...

— S egy utolsó: „Hriszto Fotev maga választotta komisz osztályrészül, hogy minden volt és eljövendő idő költői keresztjét ma hordozza.” Ez is szép gondolat...

— Szép, csak zavarba hoz...

— Petar Anasztaszov mondta.

— Köszönöm.

A burgaszi költő. A par excellence költő. A bohém. A visszahúzódva szemlélő. A nők (verses) magasztalója. A tenger szerelmese, foglya, mindenese. Akinek verseit már Nagy László fordította, s többen jeles magyar költők, akit leginkább ismertünk mi is. Aki Isztam-

bulban született (1934-ben — de „Burgaszban húztuk meg magunk, menekültek, hajdanán”), aki nyolc verseskötetet adott ki eddig, az elsőt 1961-ben.

Fotev versei biografikusak, meghatározza élete, kijelöli életét. A szünetek is beszédsek. A több -ból, -ből. A hosszúversek, melyeket továbbírhatónak gondolt egykor, s bennük volt „teljes valójában” akkor, de évek teltek, s már nem ugyanaz az ember... maradtak a nem torzó rész-egészek.

Része volt szenvedésben, rejtjeleit maga érthetővé kódolja: a szómögöttségben is, a szóközöttségben, a kicsapó hullám gyökében lapulva — ő, a mindenség rokona. Analitikus és allegorikus könyörület és köszönő ige-szóiban. „Évekig hordozom magamban... az úgynevezett motívumot... a szómagokat, néhány szómagot... amelytől jóformán nincs nap, hogy egy percre újra és újra meg ne hasonuljak, amely meg ne ossza, szét ne hasítsa mindennapi, hétköznapi éneket, léteket...” A szó áhítata. Fenn vagy lenni, nem hisz a középnek. Ha csak ott lehetne, inkább a hallgatás üdvözlégye.

A gyermek megvesztegethetetlen bizalma. Mosolyog a fa. Liturgia a delfinekért. Magunknak valók vagyunk mi mind.

Már felépülőben vagyok halálaimból — mondja a költő. Már álmodik és újra él. „Pedig nem mindig éltem ezelőtt... ami a tempót, a tenni akarást jelenti... s ez minden világnál, a legszebbnél is fontosabb.”

SZONDI GYÖRGY

HRISZTO FOTEV

Uljanának

*... Hogy el ne hagyjalak, de iszonyú is.
És én veszítelek — veszítelek az utcákon
és a vonatokban valami féktelen,
gyönyörű, vad tékozlással. Vonatokon és
utcákon... Magvetője vagyok én a
könnyeidnek... Meghalok ámulatomban.*

Mit is őrizzek meg?

Az őrizhetetlent?

*Hajadat, kezedet vagy pillantásodat
(mit ezüst kulcsokkal lakatra zár a mély)?*

*Hogyan is őljem meg fénylő mozdulatát
gyöngédségemnek, nővérem... A levegő
sűrűl, súlyosul és a csillagok — a te*

szeplőd — magasan vannak a fák fölött.

Gyere, induljunk el az esti utcákon.

És szenteljük nekik a hallgatásunkat...

Ő, olyan vagy te, nővérem, mint az emlék —

ózon — eső után. De te gyönyörű vagy.

Fogd meg a kezem, itt, az emberek között.

Az esti és a messzi emberek között.

A szavak között, amelyek roskadoznak

megbántott szépségük terhe alatt...

Induljunk.

UTASSY JÓZSEF fordítása

Fiamnak

*És elindulunk majd a hegyen.
És eltévedünk az erdőben.
És felidézem nevét
a fáknak és virágoknak,
a füveknek,
madaraknak —
mindeneknek.*

*Mit én nem tudok — légy te gyermek.
És siess. Felejtsd el apádat.
Az öreg erdő beleszonfordít
önmagába, nyelvezetébe —
a nevetésébe.*

*Fölbreszti azután a hét
hosszúszakállas jó törpét.
Csak te gyerek légy — ők is
tiéd lesznek — higgyél nekem, fiam.*

*És menj.
És higgy,
és menj.*

*Fogj kezét a bölcs-öreg fákkal.
Fütyöréssz a mulatságos füvekkel.
A szomorú pitypangokkal táncolj.
Felejtsd el az én tanácsaimat.
Hallgass a könyörületes fűre.
Hallgass a vízre — és menj.
S ébressz fel minden erdei tündért.*

*És menj.
És higgy,
és menj.*

*Amíg csak beestelednek a fák.
És felragyognak-fellobognak a tulipánok.
Csókold meg a törpék kezét
és fogd meg kezét az ösvénynek —
ő elvezet téged hozzám,
s világít majd,
hallgat majd rád...*

*Te mesélj majd. Te légy a Nagy.
Segíts nekem, hogy melléd nőjek.
Én verset fogok írni...*

És neked ajánlom majd.

KISS BENEDEK fordítása

A hullám

PORTRÉKÍSÉRLET

Mikor csipejével a szél a vizet szorítja, a lökés — mozgásának kezdete. A felső víz hangtalan mozgása — pontosabban sikamlása az alsó felett (az pedig elleniramlík) mélységben is erősödik. S mind mélyebben, mélyebben, mélyebben sebességét átveszi — az első repedés pillanatáig... A hullám — csírája szembeágaskodik a levegővel.

S az ég alatt — ezer kilométerre lassan tudatára ébred önmagának, érzi: él, sebességét alakítja az ég alatt acélnál erősebben, zöldebben. S az ég alatt, a csillagok alatt — testük konokul ugyanaz — váratlan szétomolva fölemelkedik, építi izmait, s csontjaiban feltámad a leglenti víz foszfora.

Maga — víz és ég között — a kilencvenedik percben, annyi gyönyörű kudarc után épp ahogy a Hattyú fókuszát átszeli, szert tesz első árnyékára, árnyéka pedig kirajzolja testét, amely... Nem víz vagy ég — ez ő. És hogy hasonlít önmagára! Egyedülálló, s a part felé futásában tragikusan összpontosított.

Mielőtt hegyet szegez s tökéletes geometriáját megleli, tudja, hogy sebességének csúcsa valahol előtte s fölötté van... Emlékszik még a születésére. De repül csak — repül s készül az ugrásra, a pillanatra, mikor lezuhan a szél — s az éj. Akkor csúcsát hirtelen feltűzeli, s a levegő zizegő lemeze alatt metszön felszökik — gyönyörű, ijesztő, egymaga.

Tökéletes, befejezett elejétől végig: kezd fantasztikus premierjét. Mélyen benne dül a sebesség, a hullám magát ragadja — hangja a harsogástól s a levegőtől is remeg. Maga — minden pseudonimja s neve felett. Ki tudná meg. Senki — hogy nyomoritja minden csöppjét egysége nevében. Mozgásában — erejében.

Zöld — az élei pedig izzanak. Magasan félelmem fölött ott messze előttem ütközött — de ne hidd, hogy örökre meghalt — ne hidd. Nem érezted, mondd, hogy arcunkon

valami átsuhant, hogy valami — megnevezhetetlen és gyönyörű — valami, mit soha senki néven nem nevezhet s meg nem ölhet, átsuhant — s a nap szívéét sugárba vonta?

SZONDI GYÖRGY fordítása

* * *

*Milyen szép is vagy te!
Istenem,
Milyen szép is vagy te!*

*Szép a kezed is, milyen szép.
És a lábad is milyen szép.
És a szemed is milyen szép.
És a hajad is milyen szép.*

*Ne gyötörd magadat tovább — szeress engem!
Ne óvakodj — szeress engem!
Szeress engem
a te karod és lábad és szemed
minden erejével, mozdulataik
minden művésziességével,
Higgyél nekik mindörökké — és nem leszel
soha többé butácska, nem — szeress engem!
Ha gonosz is vagy — szeress engem!
Szeress engem!
Az utcákon, azután a lépcsőn,
kiváltképp a lépcsőn vagy szép te.
Ruhában és ruhátlanul, te szüntelen
szép vagy... De legszebb vagy a szobába lépve.*

*A sötétben, ahogyan fésűdet tartod.
És a fésű a hajadba mélyed.
Tele van a hajad ilyenkor szikrával —
ha megérintelek, föl villanok tőled.
Hidd el nekem — igazán gyönyörű vagy.
És igyekezz mindig gyönyörű maradni.
Ne miattam csupán — hanem magad miatt,
a fák, az ablakok, az emberek miatt.
Ne rombold le hamar a te szépségedet
föltékeny gyanakvással — bocsásd meg nekem
valaholi váratlan összerogyásaim —
ne vidd túlzásba, kérlek, a cigarettát.
És ne veszíts el soha — fedezz föl engem,
tölts el mindig gyermeki ámulattal.
Bizonyosodjam meg újra karodban,*

*a lábadban, a szemedben... Szeress engem.
Úgy szeretnék megtartani örökre.
Szeretni téged örökké —
mindörökké.
Milyen lehetetlen is ez... Olyannyira
homokból vagy... És, kérlek, ne mondd nekem,
hogy meg akarsz tartani örökre,
hogy szeretni fogsz örökké,
mindörökké.*

*Milyen szép is vagy te!
Istenem,
milyen szép is vagy te!*

*Szép a kezed is, milyen szép.
És a lábad is milyen szép.
És a szemed is milyen szép.
És a hajad is milyen szép.*

*Milyen szép is vagy te!
Istenem,
mennyire igazi!*

* * *

*Istenemre — mindent megismételnék.
És mindent újra meg újra élnék,
szeretnék, átutaznék, újra szólnék,
meggyónnék, elsírnék,
s kinevetnék.
Én megismételném ezt az egész vad
és rövid de rövid életemet,
azzal a könyörtelen és naivdad
gestussal, mely mégis — mérsékletes.
Nem sajnálom — ahogy ki szoktam állni,
újra kiállnék, kicsi és óriás,
merném dühös lendülettel vigyázni
legsivárabb napom is... Nem vitás.
Hullnék minden eltékozolt napomra
siránkozón, szertartás szerint még,
mint hullt egykor ama Patrokloszra —
Achillész, Péleusz fia —
s rínék.
És ríttam... Magányos és ismeretlen.
És újra. És újra Burgasz ragyog,
hol a szörnyű rémülettől remegtem,
és kiáltottam — én élő vagyok.
Élő vagyok — a restiben kilenckor.
A lumineszkáló tábla alatt...*

Ahol fölébredt hattyú a mozdony...
Én elfogadom lelkesítő, nagy
kockázatát annak, hogy élve éljek,
ne legyek halott Hriszto Fotev soha:
született Isztambulban. Harmincéves.
De bolgár. És Burgasznak
lakosa.

... Színház Burgasznál nincs kegyetlenebb még.
Egyedül élek — mikéntha póluson.
Csupaszabb vagyok az északi szélnél...
Ne hagyj el engem, én kis kórusom.

Kórus:

Hogy sietsz te. Lehetetlen, hogy itt élj
gőgös-névtelen, ki mégis ragyog?
Döntöttél, hogy emlékezel? Hogy ítélj?
— Hinni akarom, hogy élő vagyok.

* * *

Ifjúságom delén ragyogtam akkor.
Vad voltam — aránytalan, gyönyörű.
Könyörtelenül szerettelek — dacból —
s ezer csoda, hogy nem főd még a fű!
Ifjú voltam — szép és valószínűtlen!
Sötét hangodra hollóhódtam én.
Bűnös vagyok — bús emlékedhez hűtlen —
fohászkodom most könyörületért.
Fényes káosszal álmodom, mint akkor...
Nem sejtettem, de fény voltam, derű!
Könyörtelenül szerettelek — dacból!

És sajnálom, hogy nem főd még a fű!

UTASSY JÓZSEF fordítása

A gyakorlati cselekvés esszéi

Csoóri Sándor: Nappali hold

Aláíráspárti vagyok. Ha az ügy és az alkalom hitelesíti, annak is súlya, jelentősége van, ha valaki a névjegyét adja oda. Ennek ellenére kevés alkalmam nyílt arra, hogy gyakoroljam a véleménymondásnak ezt a formáját. Egyrészt vidéki voltom elzárt a jelesebb fővárosi kampányoktól. Másrészt kényességem, finnyásságom visszatartott, hogy nevemet adjam különféle, homályos célú ügyekhez: azt tapasztaltam, hogy a dokumentumokat is, az aláírásokat is sokféleképpen lehet fölhasználni, s akaratlanul olyan későbbi aláírókkal is osztoznom kellene, akikkel talán nem szívesen árulnék egy gyékényen. Így aztán minden elvi egyetértésem ellenére kevés tiltakozásra került rá a nevem. Egyre azonban jól emlékezem. 1980 februárjában a kecskeméti Forrás az ötvenéves Csoóri Sándort a lap élén *Egy nomád értelmiségi* című esszéjének közlésével kívánta köszönteni. A cenzúra azonban a már kiszedett, betördelt írását kivétette a folyóiratból. Öt évig magam is irodalmi folyóirat szerkesztője voltam. Tudom, mit jelent az ilyen önkényes közbeavatkozás. A szerkesztőség eljuttatta hozzám az esszé tördelt levonatát (ma is őrzöm), s eljutott hozzám egy felhívás is. A közbeavatkozást olyan önkényes, jogsértő, irodalomellenes eljárásnak ítéltém, hogy szívesen adtam nevemet a tiltakozáshoz. (Csoóri '78-ban írt esszéje aztán '87-ben, *Készülődés a számadásra* című tanulmánykötetében jelent meg először.)

Új tanulmánykötete zömmel a *Készülődés a számadásra* című könyve, azaz 1987 óta írt esszéit tartalmazza, olyan írásokat, amelyek már megszületésük idején napvilágot láthattak itthon vagy külföldön. (Külhonban, mivel az írások egy része külhoni fölkérésre született; itthon, mivel 1988 óta Csoóri Sándornak végre saját folyóirata van, a Hítel.) Az előszó rokonszenvet ébreszt és meggyőző: Csoóri alighanem itt határolja el magát először nyilvánosan azoktól a háború utáni esztendőktől (és korai, „romantikus” írásaitól), amelyek megtévesztették a tapasztalatlan fiatalembert: „1952 őszén zuhantam le abból az ábrándos magasságból, ahová az ismeretlen szocializmus eszméi emeltek.” Márai Sándor *Halotti beszédével* és Illyés *Egy mondat...*-ával kapcsolatban egy másik írásában is visszatér a magyar irodalomnak a „Hűség és hála” énekeit fogalmazó korszakára: „Ma is elámulok magamon, hogy micsoda farkasvakság és lecsökkentett szellemi élet kellett ahhoz, hogy mindebből a maga idejében semmit se vegyek észre!” Csoóri Sándor későbbi és mai véleményének hitelességét, érvényességét számomra — többek között — ez az önkritikus mérlegelés és szembenézés adja meg.

A gondosan megkomponált, szervesen fölépített, nagyjában az időrendet követő kötet zömmel alkalmi (alkalomra született), elegyes írások gyűjteménye: könyvelőszók, kiállítás-megnyitók, halotti búcsúztatók, interjúk, naplóföljegyzések. Az interjúk talán a legkevésbé vonzóak: a többi írással egybevetve nem sok új gondolatot tartalmaznak. A Csoóri kezéhez leginkább illő prózaműfaj a napló és az egyetlen gondolatot (témát) körbejáró esszé, bár az alkalmi írásokban is mindig találunk egy-egy új, fontos, eredeti (vagy éppenséggel rögeszme-

szerűen visszatérő) gondolatot. Módszere, célja könnyen megismerhető, követhető. Lát-szatra véletlenszerűen, önkényesen kezdi a szál gombolyítását, több oldalról, lóugrásban közelíti témáját; valójában minden lépésében logikai rend, tervszerűség, célszerűség munkál. Önjellemzése pontos: „minden írástomat homályos, belső ösztönzésre kezdem, szívdobog-tató sűgásra, de a folytatásban már aggályos és nehézkes vagyok. Úgy kezdek neki egy nagyobb terjedelmű esszének, mint a hegymászásnak, gondos előkészületek után.” Belső készítés, személyes érintettség nélkül nem vesz tollat a kezébe, ez a személyesség minden írásában jelen van: „én az írást erkölcsi cselekedetnek tartom” — mondja. Ennek a módszer-nek valósággal iskolapéldája, elemezhető, rajzban rögzíthető darabja a Sütő Andrásról szóló portré (*Az elveszített szem fényei*). Hangja mindig higgadt, méltóságteljes, önérzetes. Inkább óvatosan, körültekintően, mint elhamarkodottan, indulatosan fogalmaz. A „rém-képnek is visszataszító” Vörösmarty-soron medítál: A sírt, hol nemzet sülyed el, népek veszik körül? Bizony az autonómiajától, intézményeitől s az anyanemzet nyílt rokonszenvétől „elszakadt” (mit elszakadt! — elszakított, megfosztott!) kisebbségekről nyugodtan írhatná, hogy erre a sorsra jutottak, s mivel a magyarság a nyílt védekezést elmulasztotta, nyugodtan írhatná, hogy a mulasztás a tartását s a maradék jellemét is kikezdte, de ő így fogalmaz: „erre a sorsra juthatnak”, és „ha elmulasztja... könnyen kikezdeheti”. A metaforikus fogal-mazás emlékeztet leginkább Németh László esszéire, de ebben is mértéktartó. A „meta-forákkal labdázgató prózastílust” azért kedveli, mert egyrészt a többértelműség lehetősége rejlik benne, másrészt nyelvünk szellemiségéből és alkatából következik. Ez utóbbit mind-járt egy találó, eredeti metaforával (argumentum ad hominem) világítja meg: a magyar nyelvben „a nyelv hagyományosabb tulajdonságai »természetesebbek« maradtak. Mintha a szavak, az igék egy fokkal nedvesebbek volnának, mint az elvonatkoztatások szárítóján átötyögtetett nyelvek szavai.” S tegyük hozzá: részben ez a nyelv, ez a képes beszéd tartó-sítja ezeket az írásokat, garantálja érvényességüket, jövőjüket, holnapi olvashatóságukat, irodalmi értéküket. Gondolatait mindig tömören, célratorően fogalmazza meg. Írásai tele vannak kulcsmondatokkal, hosszas tünődések végeredményét summázó „tétélekkel”, paradoxonokkal. Például: „Ha igazságtalanul bántják az embert, általában közelebb szo-kott férközni az igazsághoz.” Vagy: „A cselekvő ember ugyanis — épp mert szabad — első-sorban önmagával elégedetlen.” A felszínes kritika leghamarabb a gondolati ismétléseket veszi észre a tanulmányokban, s többnyire ezen lovagol. Csoóri maga is tudatában van annak, hogy folyton visszatér „rég, százszor körberágott csontjaihoz”. A szemrehányás minden mozzanata igaz: „valóban visszatérek”. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy egyfelől a különböző időben és különböző céllal keletkezett írásokban ezek az ismétlések és átfedések természetesen, elkérülhetetlenek, utólag sem kiküszöbölhetők. Másfelől a körülmények, a nehezen változó állapotok is a legfontosabbnak vélt eszmék súlykolására készítik az író-t, a továbbélő múlt „örökös hátrafordulásokra kényszerít bennünket”.

A „szabadság, szerelem” gondolatpár mintájára elmondhatjuk: az esszéíró Csoórit leginkább a politika és az irodalom gondolköze foglalkoztatja. Új kötetében inkább a poli-tika, mint az irodalom. Maga is tudatában van ennek. „Különösen az utolsó másfél évben — írja 1990-ben — egyebet sem öröl az agyam, mint történelmet, hatalmi harcot, közéleti cselekvést, közgazdaságtant, jogi reményeket. Egyszóval: politikát.” Írásai a „gyakorlati cselekvés” esszéi, „megrendelt írások”, melyekkel használni akar, közvetlenül és alakító módon. Ez az érdeklődés persze nem újkeletű nála, a politika indulása első pillanatától fontos volt a számára. Ugyanakkor állandó harcban is állt ezzel a hajlamával. „A politika tehát úgy érdekel, mint valami örökös ellenfél” — mondja. Olyan vonzerő, amely elvonja a verstől, a szépirodalomtól, a művészetektől. Ehhez azt tehetjük hozzá, hogy manapság talán egy fokkal jobban tusakodik ellene, mint korábban. A politikát hol az „időszerűség démon-nának” nevezi, hol „hálóznak”, „zsvivajos életnek” mondja, hol kerítönőhöz hasonlítja: élete „az irodalom árbockosarából kizuhant élet, melyet jó két esztendeje a kerítönői ké-

pességekkel megáldott politika ejtett hatalmába”. Persze Csoóri hiába panaszkodik, hiába mondja, hogy „kényszerűségből politizál”, hiába érzi tehernek a közügyekkel való törődést, hiába mondja, hogy a meg nem írt művekért nem tud fölmentést adni önmagának, mégis vállalja az állandó közszolgálatot, a hasznos munkát, a politikai kézítusát.

És nemcsak korábban is végezte, s nemcsak ma is szívesen teszi, hanem jól is csinálja. De ha közelebbről megnézzük, talán nem is politika már az, amit ő művel. A lelki függetlenséget fontosabbnak mondja a politikai függetlenségénél. A „feszültségteremtő vitákkal is” egyetemes és távlati célokat akar szolgálni: a magyarság megerősödését. Számára a politika nem pártharc. A pártok közötti harc, az olyan politika, amely napi érdekeket, hatalmi torzsalkodást, kizorítódsít szolgál, taszítja. Számára a politika személyes ügy — ha nem volna félreérthető, azt mondanám: költészet —; de nem a költészetet helyettesítő pótszer, hanem a közszolgálatot a líra rangjára emelő megszólalás. Megnyilatkozása mindig ott a leghitelesebb, a legvonzóbb, ahol a politika személyes ügyként foglalkoztatja. Ő a „szellemi politizálást” vállalja, s nem a közvetlen cselekvés, a közvetlen politizálás életformáját. Politizál, de nem politikus. Érdeklék a köz dolgai, de nem a zsurnalizmus, az újságírói fordulatok, a sajtóhiénák szintjén. A kérdést, amibe beleütközik, nem a napi gyakorlati megoldás, hanem az elv irányában vizsgálja, s legszívesebben a kultúrák, az irodalom és a művészet sorsáról elmélkedik. A lengyel „világtanú”, Ryszard Kapuściński példája is azért vonzza, mert a politikáról „mindig a kultúra és a történelem távlatos nyelven beszél”. Nemcsak az esszéírói módszer tekintetében, hanem a feladat és a tartalom remek egységének tanulmányozására is az egyik legkitűnőbb példa a kötetben a Sütő Andrásról szóló írás. Csoóri Sándor talán valóban tehernek érzi ezt az állandó szolgálatot; mi sóhajtva fűzzük hozzá: bárcsak így, ilyen színvonalon, ilyen elmélyültséggel politizálnának „hivatásos” politikusaink.

A kötet első felét három ciklusban az 1982 és 1988 között keletkezett írások töltik meg, második felében — ugyancsak három ciklusban — a rendszerváltozás utáni időben, az 1989—1990—1991-ben keletkezett írásokat találjuk. Az első korszak esszéi pontos és hiteles diagnózist adnak a Kádár-rendszer működéséről, a puha diktatúra, az „elfuserált szocializmus” természetrajzáról, például a külső és a belső cenzúráról. A leleplezés mellett Csoóri látja a rendszer romlását, halálraítéltségét is. Megcsodálhatjuk az író alapos tájékozottságát a huszadik századi európai történelemben (például Trianon kérdésében), és nagy lélektani érzékenységét (például az auschwitzi haláltáborról és a sztálini légerekről, vagy a negyvenöt utáni, „országcsönkítési komplexusokkal megterhelt” magyarságról). Ezekben az esszéekben két központi gondolat tér vissza minduntalan. Az egyik: a nemzeti tudat kopása. A másik: a nemzetiségi kérdés. Csoóri — Illyéssel együtt — tülemlelkedve népiségen és urbanitáson, a magyarság belső megújulását, a nemzeti tudat építését akarja. A magyarság sorsáról szólva okkal borúlátó („A fősorolható gondok élén én a magyarság önvésztesésének századok óta tartó makacs folyamatát látom” — írja kiemelten, önálló bekezdésben); jogosan tölti el rémület az erkölcsi züllés láttán („baj van az egész magyarság lelki-szellemi életével. Hiányzik belőle a tartás, hiányzik a nemzettudat, a veszélytudat, a jövőtudat, csupán a jobbléthez igazodó ösztöne élénk.”) Mélyen igaz: a Trianonban „körülcsipkézett” országban a magyarságnak tudati és morális megújulásra van szüksége: „nincs reform a lelkek megújulása és az erkölcs megújulása nélkül”. A másik gondolat: az országhatárokon túl élő magyar kisebbség helyzete. Fájdalmas és szorongató ezeket a „régii” írásokat, például a Duray-könyv előszavát újraolvasni. Emlékezünk az írórt ért támadásra és a támadóra is. Kit igazolt az írás? Hol van ma a megtámadott, és hol a támadó? Csoóri tudja: az egész magyarság sorsa szempontjából létkérdés a határokon kívüli élő kisebbségeink jövője; létkérdés: hogyan lehet magyarnak megmaradni idegen államban? Tapasztalatai főként erdélyi és felvidéki példákat löktek a szeme elé, holott legalább ennyire fontos volna, s talán még több tanulsággal járna a kárpátaljai, a jugoszláviai, a burgenlandi ma-

gyarság helyzetének alapos ismerete és ismertetése. Hogyan lehetséges, hogy a magyar etnikum erodálódása a legnagyobb mértékű a polgári demokratikus Ausztriában? Miféle hamis révületben ismételték némelyek évtizedekig az ideálisnak mondott, a lenini alapelveken nyugvó titói nemzetiségi politika „eredményeit”? Jugoszláviában tíz év alatt, 1970 és 1980 között több mint tíz százalékkal — ezen belül Horvátországban harminc százalékkal — fogyott a magukat magyarnak vallók száma. S hogy a kisebbségek megvédésének lehetnek a panaszok, a sóhajtozáson kívül másféle lehetőségei is? Hogy ma is vannak, akik azt mondják, amit éveken át hallottunk: ne bolygassuk ezt a kérdést, mert a magyaroknak az utódállamokban csak rosszabb lesz? Hogy a legújabb kori európai történelem a nemzetiségek megvédésére a pusztá beletörődéstől eltérő, másfajta példákat is kínál? Bizony fájdalmas, messzire vezető kérdések ezek, s végig gondolásuk elől ma már nem térhetünk ki. A jugoszlávai öldöklések ismeretében Trianon csődje ma mindennél nyilvánvalóbb, s ez akkor is igaz, ha a nyugati hatalmak ezt a csődöt nem akarják bevallani és tudomásul venni. Csoórit a tanulmányokban érintett kérdésekért annak idején nacionalizmussal, magyarkodással vádolták. Ezek a vádak mára elenyésztek. Mint ahogy azok véleménye sem igazolódott, akik azt mondták, hogy a nemzeti gondolat vállalása nem az irodalom feladata, lejárt, idejétmúlt, anakronisztikus cél. Éppen Csoóri írásai bizonyítják az ellenkezőjét.

A rendszerváltozás utáni időben keletkezett esszéi új kérdéseket tárgyalnak, és új vádakot, új támadásokat érleltek meg. Az esszéíró számára ez az ingoványosabb talaj. Összeomlott nálunk az állampárt és a pártállam, egész Kelet-Európában recsegnek-ropognak a létező szocializmus eresztékei, részeire szakad a szovjet állam. „Könnyű” volt igazának tudatában támadni a proletárdiktatúra gyakorlatát, intézményeit, a szovjet haláltáborokat az ellenzék hadállásaiból, segíteni a bomlás folyamatát, ha csak kifizegyverekkel is, ha csak futóárokban is. De mára megváltozott a szituáció. Most jön a nehezebbje. Mit mond a politizáló író, ha győz a rendszerváltozás, ha a hatalom birtokosa lesz, ha a szabad parlamenti választásokon győzelmet aratott párt van mögötte? A Mécs Imrénének írt válaszlevélben nyíltan föltárja gondolatait. Egyfelől önmaga is érzékeli a fordulatot, a változást, egy korszak lezárulását, s tudja, hogy a hatalmon belül nehezebb beszélni, megszólalni. Másfelől ma sem vállalja a közvetlen politizálást, ha lehet, a korábbinál is higgadtabban és mértéktartóbban nyúl közéleti kérdésekhez, viszont ma is vállalja az ellenzék „ösjógát”, sejtjeiben ma is ott él a tapasztalat, „hogyminden jó író ellenzéki”, „az írónak... továbbra is ellenzékié kell viselkednie, de már nem hatalompolitikai értelemben”. Ebben a helyzetben a korábbi korszak központi problémái mellett (és részben helyett) a kultúra általános és egyetemes kérdései kerülnek előtérbe. Kultúrafogalma roppant egyszerű és rokonszenves: „Hisz mi más a kultúra, mint a végzet, mint a balsors ellenfele? Mi más, mint a mindenkori édenekből kiűzött ember tapasztalata, óhaja, igénye és dacos eredetisége? Az a bizonyos többletképességünk, amellyel saját magunkból teremthetjük meg azt a másvalakit, aki különb nálunk.” Okkal félti jövőjét, megmaradását, tisztaságát.

Talán az egész kötet egyik legjelentősebb, legeredetibb írása a címadó *Nappali hold*. Az esszé 1990. július 1-től 31-ig Esztergomban, a világnak hátat fordítva írt, de a nagyvilág kérdéseire mégis roppant érzékenyen reagáló napló. Szerkezeti töredezettsége ellenére gondolatilag egységes, szervesen fölépített, kibontott írás. Nagyszerű gondolati teljesítmény. Többnyire a közvetlen környezetből, a szemléleti valóságból indul ki, hogy egy-egy fontos elméleti kérdésig és a leszűrt következtetésig eljusson. Hol a politika természetével foglalkozik, hol a zsidóság és az asszimiláció kérdését érinti, hol a világkor pontos érzékelését és leírását adja, hol önéletrajzi töredékek jutnak eszébe. A naplóban okos gondolatokat találunk a politikai mozgalmak párttá szerveződéséről, a mai festészeti törekvésekről, az ihletettség helyetti ötletességről, hajdani pápai tanáráról, az elfeledett kitűnő festőről, A. Tóth Sándorról, a posztmodern versekről, Keményfi Béla pokoljárásáról, Orbán Ottó köl-

tészetéről és sok más fontos vagy kevésbé fontos írói és emberi gondról. A nyári hónap tünődéseit így summázza: „A választások után az íróknak is választaniuk kell: vagy gyakorló politikusok, azaz képviselők lesznek, vagy a szellemi élet munkásai.” Utolsó játszmáit is elveszítheti, ha valaki egyszerre akar írni és politizálni. Ő választott és döntött: a szellemi élet munkása akar lenni, írónak akar megmaradni. Nem az irodalmat akarja „átpolitizálni”, hanem „esztétizálni kell a politikát, amennyire lehet”. Nem mond le ellenzéki szerepéről, de abban az értelemben ellenzéki, hogy „az igazi költészet, az igazi irodalom mindig szembe- szegülés az igaztalan étellel, s ugyanakkor a legforróbb vágyakozás is az igazságra.”

E korszak írásai mellé is kell két hiányjelet tennünk. Csoóri kifejezi a rendszerváltozással járó aggodalmait, beszél a jelen feladatairól, látja a veszélyt, hogy vannak demokraták, akik nem tudtak igazi hazafiakká válni, védi a nemzet gondolatát, a nemzeti érzést, a hazafisághoz való jogot, hangoztatja, hogy a jelen alapvető kérdése: „igazi nemzeté tudunk-e válni?” Ugyanakkor mindez eléggé általánosságban fogalmazódik meg, s homályban marad a legfontosabb kérdés: mit kezdünk a szabadságunkkal? Nincs elég fölkészült, fiatal értelmiségünk, amely a nemzet öntudatosodását, a nemzet lelki egységét akarná és vállalná. A „nép” nem tud, nem akar élni a szabadsággal, a vezetők nem igénylik a magát szabadnak tudó értelmiségiek segítségét. Számos pozícióban a pártállam dédelgetettjei, haszonélvezői élnek tovább alkalmazkodva, de meg nem változva. Becsüljük-e Mohács óta ismét visszanyert szabadságunkat? Hogyan gazdálkodik mai lehetőségeivel a nemzet? Ismerjük-e a tovább élő, hamis illúziókat: „jobb volt régen”? Értjük-e a független ország kockázatát (most mindenért magunk vagyunk felelősek), vagy ma is csak a viszonylagos jólét megteremtése érdekli az embereket? Mit jelent megszállók nélkül élni? A nemzeti öntudat megteremtése, a nemzet szolgálata-e a cél, vagy a győzelem a pártküzdelmekben, a hatalom megszerzése és birtoklása?

A másik hiányjel ugyanilyen fájdalmas: minden gondunkkal, egész jövőnkkel magunkra vagyunk utalva. Ahogy a Nyugat nem ismeri el felelősségét a trianoni békediktátum abszurditásáért és következményeiért, azonképpen ma is magunkra hagy jelenlegi politikai és gazdasági gondjainkkal. Pedig lehetnek Csoórinak nyugat-európai és amerikai tapasztalatai. Látta a demokráciát, a sajtószabadságot, a jóléti társadalom kockázatát. De kár tapasztalatoskodni. Sokkal súlyosabb dolgokról is szó van. Nyugat felelőssége nagyobb ennél. Egyetlen példa: ha a Nyugat nem ajánozta volna körül hősként Ceausescu, mert kimaradt Csehszlovákia megszállásából, és nem szakított Izraellel, aligha merészkedett volna olyan messzire a nemzetiségek megnyomorításában. S ez — mutatis mutandis — a magyarság sorsproblémáira ma is érvényes. Európától, Nyugattól elszakíthatatlanok vagyunk, de ez többnyire egyoldalú szerelem: Európa feje soha nem fáj értünk, ma sem azonosul létproblémáinkkal, s ez jelenlegi helyzetünk és jövőnk fontos meghatározója.

Még két megjegyzés.

Az egyik. Immár több év távlatából elmondhatjuk, hogy az idő többnyire Csoóri gondolatait igazolta. Bár pályatársai között is egyre gyarapszik azoknak az íróknak a száma, akik hiába jártak Erdélyben, hiába találtak a jugoszláviai magyarság sorsproblémáival, műveikben ezeknek az élményeknek semmi nyoma. Elteszik a díjakat, a közéletből való kivonulásról tesznek hangzatos nyilatkozatot (s természetesen ezzel egy időben változatlanul jelen vannak a pénzosztó kuratóriumokban és két-három folyóirat szerkesztőségében). Ma is vannak, akik a magyar és a kisebbségi szótól kiütést kapnak, s ha valaki tizenöt millió magyarról beszél, a rendszerváltozás után is — akárcsak Illyés esetében — nacionalizmust emlegetnek. S teszik ezt gyakran ugyanazok, akik a hivatalos állam képviselőjében huszonöt éven át ítéleztek, s teszik most a politikai ellenzék oldalán.

A másik. Csoóri Sándor ma is sokkal közelebb van képzel, rangos ellenfeleihez, mint sokan szeretnék vagy gondolnák. A *Nappali holddal* egy időben forgattam és olvastam el Konrád György *Az újjászületés melankóliája* című tanulmánykötetét. Konrád esszéi nagy-

jából a Csoóri-esszékkel azonos időben keletkeztek. Írásaiban Csoóri többször név szerint is hivatkozik Konrád Györgyre és kapcsolatukra. De nem csupán ezek az utalások, nem csupán a két kötet műfaji rokonsága, az írások időbeli azonossága köti össze a két könyv tanulmányait, hanem a gondolati érintkezés több szála is. Egyetlen kérdést említek példaként: Csoóri Konráddal teljesen azonosan ítéli meg a városi élet fontosságát. Konrád a „lakható városról”, a szabad polgárok társulásának nagyszerűségéről medítál, Csoóri pedig azt mondja a városról, hogy az „az emberi képzelet és vállalkozás nagyarányú színhelye”.

Amíg a közhiedelemben a kortársi szellemi élet két szélső pólusára helyezett két jelentős gondolkodó eszmerendszerében ilyen érintkezési pontokat találunk, talán reménykedhetünk a szabad véleménynyilvánítás, a párbeszéd, az egymásra figyelés, a termékeny gondolatcsere lehetőségében és szépségében. *(Püski, 1991.)*

TÜSKÉS TIBOR

Márai Sándor: Föld, föld!...

Márai Sándor életútját már ismerjük: 1900-ban született Kassán, 1918 után több utazást tett Nyugat-Európában, 1928-ban tért vissza Magyarországra, s lett részese a hazai szellemi életnek. A harmincas évek egyik legsikeresebb írója; Budapest ostromakor Leányfalun húzta meg magát, 1945 után újra írni kezd, ám 1948-ban az emigrálásra kényszerült. Ezt követően már nem is tért vissza Magyarországra — noha mindvégig magyar írónak tudta magát. 1989 februárjában az elmagányosodástól szenvedve öngyilkos lett. Művei emigrációja idején nem jelentek meg Magyarországon — életműsorozatát tavaly kezdte kiadni az Akadémiai és a Helikon Könyvkiadó. Az életrajz után így az életművét is megismerhetjük, odahelyezhetjük, ahová való: a század legnagyobb magyar írói: Krúdy, Móricz, Babits, Kosztolányi, Németh László és Illyés Gyula életműve mellé. Munkásságáról hosszú évtizedekig nem írtak Magyarországon, most gyors egymásutánban jelennek meg róla könyvek, cikkek, tanulmányok — mintha csak a kényszerű hallgatást igyekeznének pótolni az irodalomtörténészek. Ennél is fontosabb azonban, hogy az új sorozat révén művei is hozzáférhetővé válnak a hazai olvasók számára. Az életműsorozatban legfontosabb munkái közül már megjelent *Naplóinak* három kötete, s a munkásságát talán leginkább reprezentáló műve: az *Egy polgár vallomásai*. A tavalyi könyvhéten melléjük került a *Föld, föld!...* című emlékezéskötete is.

Formailag ez a mű a 43—44—45-ös *Napló* párja. A *Napló* apró, pontos és fegyelmezett feljegyzések füzére, ez a visszaemlékezés 1972-ben íródott, és az 1944—48 közötti időszak történéseit mutatja be: a leányfalusi visszahúzódást, az orosz csapatok bevonulását és tevékenységét, a szerző Budapestre való visszatérését, első külföldi útját, aztán az emigrációra való készülődését. Nem jelen idejű tehát ez az írás — ennyiben különbözik a *Naplótól*. S különbözik abban is, hogy annak fegyelmezettisével szemben a szabad áramlás jellemzi. A kronologikus rendben történő emlékezés ugyan megteremti a mű szerkezetét, mégis azt mondhatjuk: emlékek, eszmefuttatások szabad leírása jellemzi ezt a munkát, az egyes részletek önálló életre kelnek, s időnként szinte elburjánzanak. A naplóírás fegyelme teljesen eltűnt, a részletek uralják a könyvet. Érdekes módon ez nem válik kárára a műnek: vélhetően azért, mert irodalmunk egyik legnagyobb gondolkodója és stílisztája áll mögötte. Az emlékezés — szemben a *Napló* írójával — többlettudással is megajándékozta: látja, ismeri a történelmivé váló események végkifejletét, kifutását: a távlat érvényesíti szavait. Ennek kap-

csán mindenképpen meg kell jegyezni: Naplójának egyetlen sora sem vesztette el hitelét, inkább arról van szó, hogy a *Föld, föld!*... szerzője a történések és a megírás időpontja közötti időszak eseményeit is felhasználta véleménye kialakításához.

A *Föld, föld!*... című emlékezésfüzér első nagy tömbje az 1944-ben Magyarországra érkező szovjet csapatok tevékenységének megítélésével, mentalitásának elemzésével foglalkozik. Jellemző történet: az egyik orosz katona *burzsuj*nak tartja Márait, mert a „lelkében őriz valamit”. „A szovjet rendszer — hamarosan megtudtam — éppen ezt akarta elvenni tőlem, amit a »lelkemben őriztem« — teszi hozzá a szerző. „A német hadsereg szervezeti és technikai erő volt; ez a keleti hadsereg inkább úgy hatott, mintha valamilyen biológiai erő... öntött volna hadi alakzatot”. Ez az erő mechanizálta magát, s a világ egyik leghatalmasabb erejévé vált. „Hitlernek nagy tévedése volt, amikor... lebecsülték az orosz, a szovjet hatalmat” — mondja. S ismét csak hozzátész ehhez egy megjegyzést: „De lehet, hogy éppen ilyen tévedés a jövőben, amikor — valószínűleg megint hamis értesülések alapján — túlbecsülik a szovjet hatalmat.” Aligha tévedés azt állítani, hogy e megjegyzés mögött már az 1945 utáni tapasztalatok húzódnak meg, valóságtartalmát pedig éppen az utóbbi évek szovjetunióbeli történései igazolják.

A kötet második része a szerző Budapestre való visszatérésének körülményeit és a háború utáni Budapest életét mutatja be. Közben megidézi ennek az időszaknak a légkörét is, a tagadhatatlan és mindenféle manipulációs szándékoktól mentes „megújódásélményt”. Márai persze nem tud — és nem is akar — kilépni az irodalomból; a saját és Kosztolányi Dezső elpusztult háza kapcsán hosszú, áradó kitérőt tesz: a magyar irodalomról és Kosztolányiról ír hosszan és szárnyalva. „A költők voltak azok, akik a legelőből később hazát csináltak. Mindig a költők csinálnak hazát a legelőből” — mondja. Másutt pedig a harmincas évek nagy írónemzedékéről szólva megjegyzi: „Nemcsak írtak, gyönyörűségből, hanem olvastak is szuszogva. Minden korban, minden megközelíthető nyelven olvastak. Fordítottak németből perzsa kádenciákat, angoltól kínai lírát... Mindent »műveltek«, mert fel kellett tölteni a magyar nyelvet a szükségesen túl a felesleges szavakkal. Tudták, hogy a feleslegessel kezdődik az Irodalom. És az Irodalommal kezdődik a nemzet”. A „kitérő” a magyar irodalom legszebb oldalaihoz tartozik, helye van minden, irodalmunk karakterével foglalkozó antológiában.

Am hiába a megújódás, a társadalommal való együttlélegzés, a magyar politika balra sodródása idején Márait is támadások érik: Lukács György éles kritikával illeti újonnan megjelent regényét, később egyik munkája zúzdába kerül. Az író ismét érzi a légkör változását: felkészül az emigrálásra. Búcsúképpen körbejárja Budapestet. „Mehettem egyenesen előre, ki a Ligetbe. Vagy irányt válthattam, és elindulhattam az Oktogonon át a Duna-part felé, hogy onnan, az egyik új hídon át, Budára menjek. Mindennek nem volt akadály. Csak éppen nem volt *értelme*, mert nem tudtam többé, merre menjek, hiszen minden útirány ugyanoda vezetett: egy térfogatba, ahol nincs szabadság. Ahol minden utcasarkon ugyanaz a buktató uralkodott: az erőszak és a család.”

Talán a fenti rövid idézet is jelzi az író ítéletének és stílusának pontosságát. Éppen látásmódja, említett kitérőinek, megjegyzéseinek gondolatgazdagsága emeli Márai Sándor emlékezéskötetét irodalmunk egyik kiemelkedő munkájává. Sokaknak kellene megismerniük... (*Akadémiai—Helikon*, 1991.)

FÜZI LÁSZLÓ

Márai Sándor: Béke Ithakában

„Három életforma van: az ulysseusi,
a jézusi és a fausti. A többi adóalany.”

(Márai Sándor)

A Naplóból (1945—1957) vett bejegyzés különösen azért érdekes — jellemzően márais tömörsége és eleganciája mellett —, mert mintegy utólag beteljesítve, ő is megírja a maga Ulysses- és Jézus-regényét. A Faust-téma érintetlenül hagyásában leginkább azt kell látnunk, benne olyan archetipus testesül meg, mely a 20. században már nem kelthető életre. A *Béke Ithakában* 1952-ből való, a *Harminc ezüstpéNZ* 1983-ból, az idézett Napló-részlet pedig 1949-ből.

Márainak az Ulysses regény megírásakor nemcsak azzal a nehézséggel kell számolnia, melyet Joyce műve jelentett, hanem az akkor már négy éve emigrációban élő írónak függetleníteni kellett a maga hontalanságát hőstől. Márai ügyesen „vitorlázott” a Skyllák és a Charybdisek között, elkerülve a regény témája hordozta veszélyeket. Alapötletét így fogalmazza meg a regény Utóénekeiben: „Az emberiség öntudata soha nem fogadta el az Odysseia idillikus befejezését. A XXIV. ének, a békekötés nagy himnusa nem fejezhette be ezt a szenvedélyes mesét. Az olvasó — minden korban — érezte, hogy Ulysses nem találhatott végleges otthont a hazatérés idilljében. A Költő — vagy a költők — szándéka érzékelhető: Ulyssesnek még új utakat jósol.”

Márai ezáltal nem kizárólag a századunkban oly kedves mitológiák újraelméselésének nagy vonalához kapcsolódik, többet tesz ennél, újraértelmezi, szabadon „átírja” a hagyományt. Ettől és az előadásmódtól lesz igaz-vérig modern regény a *Béke Ithakában*. Hármán beszélnek el Ulysses történetét — felesége, Pénélopé, közös fiuk, Télemakhosz, és Kirkétől származó fia, Télegonos. A „történet” azonos, mégis ahány elbeszélő, annyi nézőpont, s végső soron: annyi történet. Egymás után olvasva e visszaemlékezéseket, az elbeszélők hitelessége (ha van ilyen) ütközik egymással. Márai azonban az elbeszéléseket önmagukban is bizonytalanná, kétséssé, kikezdehetővé teszi. Ahogy a regényegészen belül is érvényesül a keretbe foglalás — szerkesztés —, úgy ez a családtagok szövegeiben is megtalálható. Az emlékezések keretét abban a sajátosságban lehet megfogalmazni, ami az emlékezés mint tevékenység teljességet és el nem ért teljességet felismerő kettőse között feszül. A beszámoló (visszaemlékezések) kezdetén nem merül fel a tudósítóban az a kétely, hogy mindaz, amit elbeszél, nem az igazság (maga a történet), hanem annak csupán egy része. Szegedy-Maszácz Mihály Márairól írt monográfiájában a regényről szólva kiemeli az emlékezéseket lezáró — „azt hiszem, ilyen volt, vagy ilyesféle” — fordulatot, s bennük a „refrényszerű ismétlésre” hívja fel a figyelmet. Ez a zárás tehát annak az emlékezői folyamatnak is a végpontja, melyben az elbeszélő eljut saját inkompetenciájának felismeréséig.

Ez a sokszorosan elbizonytalanított történetmondás az egymásnak ellentmondó elbeszélők sajátossága mellett kevésbé látványos vonása a műnek. Nem kezelhetőek e visszaemlékezések egymeműen — tartalmi szempontból. Ulysses alakja, cselekedetei, emléke mindhárom elbeszélő számára más miatt fontos. Ebből következően más természetűek maguk a visszaemlékezések is. Pénélopé és Télemakhosz egyaránt legendaoszlátók kívánnak lenni. „Viselt dolgaimról, családjunk történetéről sajnos túl sok szó esett már a világban. Utolsó időkben többször felkértek, mondjam el az igazat, és írjam meg emlékeim.” — magyarázza a feleség a maga indítékait. Télemakhosz az „elhatároztam, hogy a vádaskodások végére járok” szándékával teszi meg emlékezéseit. Télegonos szemszögéből Ulysses figurája egy lehetséges legenda (kialakuló legenda) alanya. Kirké, aki eltitkolja fia elől apja létezését (Télegonos története éppen ezzel a titokkal terhes), maga oldja fel a homályt: „Menj a világba, fiúl! Keresd meg

az apádat!” Jól szembesíthetően állnak előttünk a visszaemlékezések. Pénélope nemcsak abban különbözik a két fiútól, hogy számára valóságos figura Ulysses, s nem többnyire a trójai háborúból érkező hírekből ismerős, hanem férje szándékolt leértékelésére is vállalkozik. Nem kerülhető meg egy ilyen regény kapcsán az a kérdés sem — mennyit és mennyire képesek felfogni az elbeszélők a hős, Ulysses alakjából. Nem tükörképe inkább önmaguknak mindaz, amit elmondanak, mint Ulyssesnek? Ki kerül közelebb, kinek sikerül többet megsejteni a titokból, egy emberből, egy személyiségből, a Fényhozóból?

Télemakhosz sejt meg ebből a varázsból a legtöbbet, ő fogalmazza meg: Ulysses ember volt, akinek sorsa a legtöbb. Az emlékezészárások — erre már utaltunk — mégis bizonytalanok. Az idézet variációi csak a családi viszonyoknak megfelelően módosulnak. „Most mindent elmondtam róla. Vagy legalábbis mindent, amit én tudok. Azt hiszem, ilyen volt, vagy ilyesféle. De a valóságban nem tudhatom, milyen volt — mert én csak a fia voltam.” (Márai Sándor: *Béke Ithakában. Regény három énekben; első kiadás: 1952, London; második kiadás: 1978, München, Griff; harmadik kiadás: Akadémiai—Helikon, 1991.*)

Márai Sándor: Csutora

Keserűen fakad ki Naplójában Márai, amikor megküldik neki a Csutora cseh kiadásának egy példányát. A fordítás számára érthetetlen és ellenőrizhetetlen, de a címlapon meglát egy szörnycetét, ami a drótszőrű foxterrier és a klozetkefe közötti átmenetben ábrázolja a „hőst”, pedig derülnek ki: Csutora puli, legalábbis korcs puli, akinek külsejét és belsejét igyekezett írójá hűségezen rögzíteni. Mivé alakul mások képzeletében e négylábú, és micsoda „félelmes félreértés van minden szóban, mellyel az ember az emberhez fordul?” — boszszankodik.

A szerző óvja olvasóját bevezetője végén: „kutyatörténet következik”. A kutyaregény az író életében — ez Márai félelme — a papucshúzás és a vasárnap. Ám, ha nagyon odafigyel a világgal most ismerkedő pulira, aki nem tudja még, mi van az ajtó mögött, tapasztalás hiányában minden apróságot a legnagyobb figyelemmel kísér, akinek, ezért is, nincs más álláspontja sem — akkor talán az emberről is többet tud meg.

A hiányérzet vetette jobb híján karácsonyra a kutyát. A finom irónia, mely lappang, az ünneppel, a feleséggel, és talán a világgal szemben „snorrka”-ként (jelentéktelen ajándék, csaknem sértő arra nézve, aki kapja) talál és fizet rá Csutorára az Állatkertben.

A címszereplő hősként lép elő a kutyatelep gondozójának ágya alól, fellépése már-már színpadias. Az író kabátzsebében vándorol a szerkesztőségen — ahol jó sajtója van! — és bolton át leendő otthona felé, s a karácsonyfa alatt ő lesz az ünnep dísze. Csutora mindenkori jelenléte azonban félig eltakar valami mást. Biztos esetvonásokkal pontos, nem nagyon hízelgő képet kapunk Krisztináról, a budai városrészeiről. Nem az emberektől fordul el, amikor a puliról ír. A tablón feltűnik csaknem minden családtag, szomszéd, ismerős.

„Az ember vagy ír, vagy kutyát nevel”, a kettő nem egyeztethető össze, ha mégis, akkor a fegyelmet megtartó, időre figyelő író egyre rosszabbat rögzít. És egyre behatódobban figyel a világgal ismerkedő, tájékozatlan kutya ballépéseit, ez az újfajta nézőpont izgalmas. Mi van a tapasztaláson, a megszokotton, a bevált megfigyeléseken túl vagy innen? A „kisvilág”, amit megír, még korban is megegyezik Kosztolányi Édes Annájának színterével. Csutora és a mi látóterünkben felbukkanó és eltűnő alakok azonosak. A szerző iróniája, mely a könyvet jellemzi, feltűnt a csaknem szomszéd Kosztolányinak is, aki a történet négylábú és kétlábú szereplőit egyaránt jól ismerte, és jóindulattal figyelmeztette íróársát, „mert a könyvnek híre ment a környéken — nem olvasták, de hallottak róla —, és nem lehetetlen, hogy vala-

melyik „regényhős” egy napon lesben áll és hátba szúr egy hegyes reszelővel.” Hozzáteszi, jó lenne, ha egy időre vidékre utazna.

Nincs kis téma, nincs nagy téma, csak téma van. Éppen ezért, a kisvilág pontos megfigyelése éppoly érdemesnek tűnhet a megörökítésre, mint egy vulkán vagy Napóleon. A kutya szaglászik „buzgón ír leveleket egyes meghitt fatörzsek tövébe, s átnézi itt-ott egy utcáron a napi postát”, mindent egyformán kitüntetett figyelemmel vizsgál. Bonyolult és szövevényes kapcsolat fűzi az emberhez a kutyát, kényelmetlen pórázon, de megtakarítva számára a mindennapi harcot. „Nemcsak az ember szerződött az Istennel, hanem a kutya is az emberrel” — mondja Márai. De a történet bizonyítja azt is, ember és ember kudarcos kapcsolatán kívül létezik másfajta kudarc is: ember és kutya között.

Csutorának barátai és ellenségei vannak a lakáson kívüli „nagyvilágban”. Telkes úr és Zsombolya úr, a két kibékíthetetlen ellenfél, a kutya barátai. Zsombolya úr, a házmester pedig az az ember, akihez Kosztolányi Dezső egy időben gyakran beült. E furcsa beszélgetésnek lett az eredménye az Édes Anna.

Az ellenségek, csaknem egész Krisztina. A szomszéd utcában dühödten ugató véreb, a környék rágalmozó és lesajnáló közvéleménye, a Márai-lakás melletti, folyosó végében lakó „negyvennyolcasok”. Az „igazi olvasókönyvbe illő anya—leány” páros, a két idős hölgy, akik a legtöbbet szenvedtek a kutyától. „Törékenyek” és „nyúlszívűek”, akikkel szemben a fiatalság fölényét érzi Csutora. Akik minden elképzelhető rosszat terjesztenek gazdáról, kutyáról egyaránt. Egyikőjüknek utánakap a puli, így az úr — a regény végig távolságtartó harmadik személyben ad elő — kénytelen egy délután tiszteletét tenni a hölgyeknél. A kicsiny lakásban tökéletes tájékozatlanságban élnek egérfogók, befőttek és almaszagú bútorok között, mintha eszméletüket még mindig a szabadságharc balsikere foglalkoztatná — s titokban tépést készítenének a kápolnai csata sebesültjeinek. A találkozó sikertelen.

Akárcsak a kutyapszichológus kísérletei, kit a kutya kisebb lázadásai után fogad a hölgy. Az analízisben felmerül sokféle lehetőség, az Oedipusz-komplexumtól a „szeretlek, de megtörlek” szándékáig, mely kutya és gazda kölcsönös megtagadásáig visz, ez pedig a végállomás. A történetet valóságos kis dráma zárja le, a postás, Teréz (a cseléd), a hölgy és végül az úr megharapása. Az úr pusztá kézzel védekezik. Vér fröcsköl, öklétől kutyafogak törnek. A harcban nincs győztes, nincs vesztes. Az összecsapás utáni mozdulatlanságban órákig néznek egymással farkasszemet.

Annak, ami történt, nincs neve. Nem illettek egymáshoz, talán csak ennyi. A kutya szemeiben könny csillog, s ebben a színpadias pillanatban ígéri meg az író, hogy nem lesz utód. Csutora elmegy, eltűnik. Az utód pedig — mint az utolsó oldalakon és egy másik könyvben megtudjuk — Jimmy King, a finn spitz kutya lesz. A korcs puli mozdulatai, jelleme még fel-felrémlenek a szelíd, engedelmes, előkelő új szerzemény mellett. Márai „...gyanít valamit, hogy minden harapás ellenére Csutora sötét emléke mégis kedvesebb neki, mint a jóságos és szépséges Jimmy King erényei. Mert amint halad az életben, botorkálva és tévedések árán, kezdi megtanulni, hogy általában nem a szépet, a jót és az erényeset szeretjük — hanem mindazt, ami elnyomott, tökéletlen, ingerült, és vicsorogva perelő, mindazt, ami nem az erény s a beleegyezés, hanem a hiba és a lázadás. Sovány tanulság ez, olvasó — de megkerülni sem az életben, sem a művészetben nem lehet, s mindig megér egy ebmarást.” Márai gyanít valamit. (Bp. Akadémiai—Helikon, 1991.)

(Márai Sándor: Csutora — első kiadás: 1932. Pantheon; második kiadás: 1940. Révai; harmadik kiadás: Bp. Akadémiai—Helikon, 1991.)

BOD TAMÁS

Hévízi Ottó—Csuhai István: Szilénosz-gyakorlatok

Ritka dolog, hogy fiatal kritikusok, esszéírók írásait kötetben olvashatjuk, hiszen ellentétben költő és prózaíró kortársaikkal, számukra ritkán adatik meg ez a lehetőség. A *Szilénosz-gyakorlatok* címmel közreadott „négykezes” az 1991-es tavaszi könyvvásár egyik legérdekesebb kiadványának ígérkezett más szempontból is. A szegedi bölcsészkar egykori hallgatói ugyanis egy sok tehetséges esztétát felvonultató generáció képviselői, ezért a kötetet megelőző várakozás a két szerzőn kívül nemzedéküknek is szólt. Vajon mennyi frissességet tudnak hozni az olykor sablonos, megfáradt magyar elméletírás szigetére? E sziget ugyanis gyakran szolgál szellemi párbajok színteréül a magyar közéletben, ám ezekből a küzdelmekből egy lényeges tényező, a közönség, a háttérben maradó olvasó nem élvez, és sokszor nem ért semmit. E zátonyokkal övezett területen tehát sokkal inkább a párbeszéd (harc)modora a kívánatos, mint a párviadalé.

Csuhaiék beszédmódja a dialógusra épül. Az olvasó 6+4 közelebről meg nem határozott műfajú írást tart a kezében, számtalan érdekes cím és alcím vezet a első lapokhoz. A kötet elején rábukkan arra a szójegyzékre, mely az írásokban legalább két alkalommal előforduló szavakat gyűjti egybe. A szerzőpáros a szövegek explicit jelentése elé odaillesztette ezt az implicit tartalmakat hordozó szótárt. Hévíziék ezzel a módszerrel megteremtették egy olyan játék lehetőségét, melyet nevezünk el szómágiának. A szógyűjtemény előre vetít, és utólag magyaráz, attól függően, hogy a szavak vagy a mondatok között kutatunk. Ha egymagában áll a szó, számos tulajdonságára felfigyelhetünk, ami a mondatokban elveszik. Példaként vegyük a tizenkétszer előforduló *határ* szót, mely Hévizinél az eszkatologikus kettős határt: saját pusztulását és a végétéleket jelenti, Csuheinál: egy zongoraművész (Glenn Gould) saját határain túllépve együtt él azzal, amit olyan körülményekkel csinál. A szavak csupaszsága a szövegek faggatására készíti bennünket, átlépésre a szavak lehetőségeiből a megfogalmazás valóságába. A szómágia mégis elsősorban játék, kedvcsináló a szavakat magukba foglaló szövegek megismerésére.

Hévízi Ottó első két írása (*Az oktalan történet*, *Még és mégsem*) a klasszikus esszé nyomait magán viselve egyetlen történetből bont ki örök emberi dilemmákat: Cirénei Simon történetéből a szenvedés méltóságát, Ezdrás próféta életéből az idő kikezdzhetetlen realitását. A kaffai parabola mintájára a történetek tanulságai fonákjukról, vagyis ideológiáktól mentesen jelennek meg. A Hamlet-variációk ugyanezt a gyakorlatot folytatják. A számtalan Hamlet-értelmezés mellé felsorakozik még egy: a szuverén tette, a reális ítéltre törő Hamleté, aki megbolygatja ezzel a színlelés világának értékeit. Két „recenzió-esszé” következik ezután, melyek vegyes műfajúsága nehéz nyelvezetet, kevésbé gördülékeny gondolatmeneteket eredményezett. A *Létezésszakemberek — haláltanoncok* című írás a Mauzóleum-antológia, a *Másként kezdett hermeneutika* című szöveg Bacsó Béla: A megértés művészete — a művészet megértése c. kötete ismerete nélkül aligha érthető. Ez a két írás kissé idegen mind az előtte, mind az utána következő munkáktól, műfaját és nyelvezetét tekintve, ezért nem szerencsés beválogatásuk a kötetbe. A Nappali Ház című folyóirat belső borítóján megjelent, és a kötetben utolsó Hévízi-írás enyhít e kívülálláson, hiszen a hermeneutikus hagyomány és Szilénosz elfeledett bölcsessége a témája. Mindaz, ami a precízen megfogalmazott tanulmányok szövegein oly nehezen szüremkedik át, e rövid írásban egyszerűen és tisztán tűnik fel. Szilénosz lényéről szinte mindent elmond például a következő mondattal: „Ismerete tehát a vigasz-szatócsbolt teljes kínálatát, mindazt, amiből csak egyetlenegy választathatunk, hogy hitet kovácsolva belőle, felfoghatóvá tegyük a felfoghatatlant.”

Az idő megfoghatatlan varázsa foglalkoztatja Csuhai Istvánt, aki négy írásának a *Milyen az idő?* összefoglaló címet adta. Az első (*A megszólítható macska*) egy Kafka-szöveginterpretáció, a párbeszéd, az értés és megértés tárgykörét vizsgálja. Az idézett Kafka-levél segítségével jut el a szerző az írás legfőbb tanulságához: „Megérteni csak az tud, akit már rávezetett a megértésre a másik, s így kölcsönösen létrejött az a nyelv, amit mindkét fél birtokol, s amely mindkét irányban működtethető.” Hogy e párbeszéd folyamatos legyen, a beszélő feleknek egységes beszédmódhoz kell tartaniuk magukat. A *Változatok az operára, opuszám kettő* című írás nagy szuggesztivitást és szakértelmet tükröz, ám a szöveg az imént említett beszédmód hiányában nehezen közvetíti szerzője mondanivalóját. Csuhai mindent el akar mondani arról, ami őt az operához köti, s e szándék kissé parttalan szövegfolyamat eredményezett. Persze, mint az írás címe is tükrözi, nem meghatározott műfajjal van dolgunk, hanem egy több felvonásból álló vallomással, mely az opera világát a próza eszközeivel igyekszik megjeleníteni. „Legyen mindaz, ami itt következik, nyitány: ismétlésekkel, kitérőkkel, a motívumok hol kevésbé feltűnő, hol erőteljesebb megjelenítésével — a folytatás nélkül.” Ám mindaz, ami következik, nem áll össze egységes színpadképpé. Az írásban Csuhai elszomorítónak tartja például, hogy nincs kortárs zenei életünknek olyan nagyszerű kritikus, mint Csáth Géza volt a század elején. A szerző ezután egyik kitérőjében kritikai fejtegetésekbe kezd a Don Giovanni 1985-ös lemezfelvétele kapcsán, melyet Karajan dirigált. Nevek és adatok felsorolásába kezd annak bizonyítására, hogy a felvétel minden tekintetben megfelel az opera követelményeinek. Briliáns műismerete és szakértelme ellenére saját jelzői egybegyűjtésével igyekszik e felvétel nagyszerűségét bizonyítani, ami kissé meghaladott módszer.

Sokkal biztatóbb az előbbi folytatásaként olvasandó *Milyen az idő?* A szerző irodalmi nyomozásairól ad ismertetőt a témához illő aprólékos adatfeltárással. A dátumok, idézetek, sőt a művekben szereplő tárgyak is kijelölnek egy helyet az időben, mely közelébe csak akkor juthatunk, ha mindent elkövetünk a körülmények pontos feltárása érdekében.

A két szerző legfőbb dilemmája, hogy meddig terjedhet a megismerés hatalma, néhány megválaszolható részkérdéssel lett világosabb e kötetben. E megtalált bizonyosságok fölött érzett örömtől válnak élvezetessé ezek a „gyakorlatok”. Hévízi Ottó és Csuhai István köteté ezért az utóbbi évek egyik legérdekesebb dialógusa, mely szerzők és olvasó között jött létre. (*Széphalom Könyvműhely, 1991.*)

SZINCSONK GYÖRGY

Kamillába mártott vatta

Beke László Erdély Miklósról

ROBINSON ÁCSLÁDÁJA

KURDY FEHÉR JÁNOS: *Robinsoni metaforával kezdeném: Olyan korszakban élünk, amely hirtelen méregtengerré vált. És ebben a méregtengerben váratlanul tűnt fel egy „sziget”, amely nem más, mint a felelősségtudat önmagunk és környezetünk iránt. Itt ért partot Erdély „ácsládája”, s úgy fest, hogy ebben az ácsládában minden benne van, ami az elkövetkező korszak művésztéinek felépítéséhez kell. Mi van ebben a ládában?*

BEKE LÁSZLÓ: Közben azon gondolkodom, hogy miért van kérdésednek környezetvédelmi aspektusa. Ha az Erdély-életművet környezetbe kell beállítanom, kicsit zavarban vagyok. Nem így ismertem meg Erdély Miklóst, mint aki a környezettel szemben alkotja meg az életművét. Igaz, ha visszamegyünk a háború előtti-alatti időszakra, ott zsidó származása miatt valóban körbevette egy méregtenger. Arról sem tudok sokat, amit az '50-es években csinált. De az egész későbbi tevékenységét szívesen nézném más aspektusból. Bár elismerem, hogy az élete utolsó 5-6 évében pontosan ezzel a terrénummal nézett szembe. Voltak olyan felolvasásai, művei, amelyek kifejezetten a világ elkorcsosulására vonatkoztak. Szóval nagyon felemás választ sikerült adnom.

„SEJTÉS ÉS RONTÁS”

— *Erdély megpróbált az ismeretelméleti kiindulópontokon változtatni. Valamit egészen másként felvetni.*

— *Neki volt is egy elmélete erre, amit költőien fogalmazott meg: „A fejlettebb sűg.” Ennek az elméletcsíranak van néhány változata. Pl. felhasználta a freudi álomelméletet, miszerint a későbbi álom magyarázza a korábit. Persze itt már megjelenik egy probléma, hogy a kronológiai egymásutániség mennyire jelenthet fejlődést, fejlettebb állapotot. De ez most már nagyon jellemző Erdély Miklós munkamódszerére: egy szinte bizarr képet alkalmaz, mint módszertani elvet. A sűgás motívumát, amely kifejezetten művészi motívum nála. Egyik korai happeningjében, a Dirac a mozipéztár előttben, a résztvevők sorban állnak és egymásnak adják át az információkat. Vagy Altorjai Sándorral közös akciójában, Altorjai kiállításának megnyitójaként, neki sűgött Altorjai egy kiáltványt mondatról mondatra, s ő ezt fennhangon ismételte meg. A filmjei is hasonlóképpen értelmezhetők, vagy mint álomrekonstrukciók vagy álominterpretációk; a későbbi magyarázza a korábit. Ez módszertani elvvé vált nála.*

— *Pl. a Vonatút című filmjében az időelcsúsztatásra építette a művet.*

— Igen. Az egy roppant érdekes dolog, mert ennek a filmnek az ideje — tehát nem a reális idő, hanem a reális időhöz viszonyított filmidő — összetett szerkezet. Egyszerre két irányból működik: hátulról előre és fordítva is. Azt mondja róla Erdély, hogy ez olyan film, amely egyszerre emlékezik és jósol. Hivatkozhatom még az örvényféreg-hasonlatra is. („Az örvényféreg mikor társát megette, elveszítette emlékezetét.”)

— *Weizsäcker, Heidegger és Heisenberg szépről alkotott véleményéről írt egy tanulmányt, amelyben azt írja, hogy bizonyos korszakok mindig más és más területen tudták kifejezni önmagukat. Pl. volt a festészetnek egy korszaka, ott, azon a területen jelent meg a progresszió. Erdély szintén sokat foglalkozott a fizikai relativizmussal: Heisenberggel, Einsteinnel, a Gödel-tétellel, vagy a modern tudományelméletek közül Paul Feyerabenddel. Mit jelentett számára a fizikai relativizmus?*

— Ha Feyerabenddel kezdem, akkor nekem az az érzésem, hogy Erdély Miklós nem egy tudományelméleti teóriát fejtett ki vele kapcsolatban, hanem egy bizonyos, magyarul is megjelent cikkére reflektált. Erre a cikkre én hívtam fel a figyelmét. A Világosságban jelent meg *Altrichter Ferenc* interpretációjában, és abban számára a legvonzóbb az „*anarchista ismeretelmélet*” fogalma volt, amelyet Feyerabend „*dadaista ismeretelméletnek*” is nevezett. Tehát Erdély fölkapott egy radikális és szép gondolatot, s azt ő a maga számára kibővítette. Hasonlóan járt el néhány más kérdéssel kapcsolatban is.

Ilyen volt a szemiotika is, vagy pl. a gráfelmélet. Az egész gondolkodói struktúrája olyan volt, hogy szívesen beleépített egy újonnan megismert gondolatot, vagy a mástól származó gondolat köré saját konstrukciót épített fel, amiben mindig az volt az előremutató, hogy tele volt váratlan fordulatokkal írásának a metodikai része. Erdély írásai, előadásai nagyon sokban a meglepő kijelentései, váratlan fordulatai miatt hatottak. A meglepő fordulat annyit jelent retorikailag, hogy ott mindig örök támadnak, és ezekben a *beszédűrökben* vagy gondolati *űrökben* tud meggyökerezni nagyon sok termékeny gondolat. Mindezt metaforikusan értem, s ez jól jellemzi Erdély művészeti nézeteit. Például a híres *Marley-i téziseket*. Egy sereg fizikust is meg kellene említenem, de ahelyett, hogy az ő nézeteinek helyes interpretációján rágódnék, Erdély egy akcióján keresztül szeretném szemléltetni gondolkodó stratégiáját.

A Ganz-Mávagban tartott egyik akciójában a filmvászonon különböző érintéseket lehetett látni (különböző talált filmanyagokból), s hozzájuk különböző idézeteket lehetett hallani: Einsteintől, Schrödingertől és másoktól. A filmet egy óriási fehér papírtölcsérbe vetítették, sőt néha Erdély szájába, míg a szentenciákat egy fehér ruhába öltözött cigánylány olvasta fel — aki egy indiai táncosnőt helyettesített, és a szöveget alig értette. Erdély ebből a *rontott* beszédből, a fizikaelmélet és a filozófia néhány téziséből hozott fel új összefüggéseket. Erdély nagyon szívesen *rontott* el dolgokat, és szándékosan kikezdettt konvencionális sztereotípiákat. Hasonló volt a viszonya például a népművészethez is. Ilyen volt például a *Réginé* című festménye, amelyben elrontott folklorisztikus elemeket helyezett el: ilyen maga a cím is, amely egy félreértett dallamfoszlányból keletkezett, ugyanúgy, mint a tulipánok és egyéb más motívumok. Csak a felületes szemlélőt érdekelhette, hogy ő ironikusan közeledik a magyar népművészethez: mindennek az ismeretelméleti lényege a felejtés mechanizmusából adódó jelentésmódosulás. Ezt a festményét emlékezetből még egyszer megfestette. Jogában állt volna még egyszer lemásolni ezt a képet, de

nem, ő emlékezetből „rontotta” ezt a festményt. A kiállításán azt kérte, hogy ezt a két képet tegyék egymás mellé, hiszen a művészettörténészek ritkán mernek majdnem egyforma műveket egymás mellé tenni.

A GONDOLATISÁG SZÉPSÉGE ÉS A SZÉPSÉG GONDOLATISÁGA

— *Úgy tűnik, Erdély munkáiban minduntalan visszatér a relativizmus gondolata. Ezen a ponton szeretném, ha áttérnénk Erdély két, kvázi művészet-szemléleti nézetére, melyeket a Veled készített Egyenrangú interjúbán fejt ki, nevezetesen a gondolat szépségére és a szépség gondolatiságára. A gondolat szépsége szerintem a konceptuális korszakának poétikáját jelképezi, míg a szépség gondolatisága egy új, a szépségre érzékenyebb — a halála miatt be nem fejezett — korszak meghatározó gondolatisága. E két korszak ismeretelméletéről és előzményeiről kérdeznék.*

— Nem merném határozottan kijelenteni, hogy a „szépség gondolatisága”, és a „gondolatiság szépsége” két külön korszakra vonatkozik. Pontosán kellene idézni, hogy hogy volt ez az interjúbán. De úgy emlékszem, hogy ez a szembeállítás sokkal inkább a beszédszituációból és a velem való konfrontációból született meg. Engem állandóan piszkált amiatt, hogy mindent a fogalmi síkra próbálok átvinni. Persze igaza volt, hiszen mint művészettörténésznek, legfontosabb munkaeszközöm egyike a verbalitás. Fogalmakkal kell rögzítenem egy olyan dolgot, amelyet lehetetlen fogalmakkal rögzíteni. Nyilvánvaló, hogy Erdély egyúttal a művészetelmélet egyik legfontosabb problémáját is említi itt, amelyet akár *Szent Ágostonig*, vagy még tovább, a görögökig vissza lehet vezetni. Másrészt pedig, mint konkrétumra mégis emlékszem, hogy ez az egész gondolatkör a festészeti munkásságában különösen előtérbe került, de nem feltétlenül a „gondolatiság szépsége” rovására. Őt, különösen a legutolsó időszakban, olyan festészet foglalkoztatta, amelyben tulajdonképpen az absztrakt művészet meghaladásáról van szó, és amely mégsem az expresszív érzékiség. Persze nagyon nehéz erről beszélni, mert megint a fogalmiságról van szó. Ráadásul szépen kellene fogalmazni, hogy a fogalmiság szépségének jegyében folyjék ez a beszélgetés. Mindenesetre olyan festészetről volt szó, amelyben az érzékileg megjelenő elemek, a formává alakuló festékfoltok, lenyomatok, ecsetvonások valamiféle éteri tisztaságban jelennek meg. De nem úgy, mint a hagyományos absztrakt festészet sok változatában, hogy látsz mindenféle látványosságtól elvonatkoztatott formát, és azt kell megállapítani, hogy ezek a formák önmagukat, és csakis azokat jelentik. Erdélynél olyan elemekről volt szó, amelyek a szellem egyfajta magasabbrendű gondolkodó állapotát jelentették.

— *Pl. a „gyök mínusz egy” ($\sqrt{-1}$) megfejtése?*

— Nem egészen, mert ez a problémakörnek csupán egy változata, amikor matematikai absztrakciók válnak festőivé. Ezt Erdély meg is fogalmazta oly módon, hogy a matematikát és a természettudományokat általában festőivé akarja tenni. Egy kicsit *Duchamp*-ra is utalva, aki a geometriának akart kölcsönözni nem geometriai tulajdonságokat, pl. a szomorúságot, és ebben egy jó adag ironia is van. Ebben a matematikai „leágazásban” rejlik Erdély egyik régi, legalább a '70-es évek elejére visszamenő törekvése is, hogy az elméleti tudományokban — főleg a matematikában és az elméleti fizikában — fölfedezze a kreativitást, a szépséget és az esztétikumot. Ez a törekvés is a gondolatiság szépségére irányult, ahol az olyan grandiózus gondolatok, mint például az idő-

ről és a térről alkotott elképzelések, meg a *fekete lyuk* problémaköre, művészi teljesítményként kerülnek értékelésre. De térjünk vissza az utolsó festészeti problémához, ahol a „szépség gondolatisága”, tehát az elv megfordítása merül föl. Ez pedig megint csak visszavezethető a '70-es évek elejére vagy közepére és a montázselméletre, melynek alapján új típusú montázsokkal kísérletezett. Erre példa *Az ember nem tökéletes* című sorozata. Ezek a törekvései a klasszikus montázs jelentéstechnikájának meghaladását célozták, hiszen egészen más típusú az a montázs, amelyben egy emberfejet összekötünk egy növény szárával, és az Erdély által javasolt montázs, ahol egy négyszögletes indigófelület került kapcsolatba egy homályos fénykép felületével. Ő itt Malevicstre és a malevicsi *szupremáciára* hivatkozott, s az általa keresett „szépség gondolatisága” analógiájára. Erdély ugyanakkor meg akarta haladni a tiszta felület metafizikai súlyát. Ez nem egyszerűen az üres vászon problémája. A malevicsi „homogén” felület és a megoldozatlan vászon üressége között fényévnyi távolság van. Mert Malevicznál a homogenitás olyan telítettségű, hogy egy metafizikai világot hordoz magában. És valahogy így gondolhatta Erdély Miklós is ezt, amikor a szépség gondolatiságáról beszélt.

ILLETÉKESSÉG

— *Én nemcsak a festményeiben, hanem az előadásainak a szövegében is felfedeztem ezt a két utat, s a szépség gondolatisága, úgy éreztem, etikai vonatkozással is rendelkezik, amelyet ő Optimista előadásában úgy fogalmaz meg, hogy az ember illetékessége mindenre, ami vele kapcsolatban áll, kiterjed. Úgy gondolom, hogy egyre több erkölcsi és humán vonatkozású réteggel telítődtek előadásai és akciói.*

— Én nem tudom, hogy mit jelent az pontosan, hogy „humánus”, mert nem tudom, hogy ez Erdély művészetében mennyire kulcsfontosságú terminus. Ha úgy fogalmazunk, hogy az emberre mint olyanra vonatkoztatás, akkor talán értem a kérdést. A *humanizmus* és a *humánus* jelző már a '60-as években is borzasztóan lejáratta magát. Én nem akarok ebbe belemenni, zavarba jövek tőle. Ahogy annak idején hallottuk, hogy még Picasso a *Koreai mészárlás* című festményében az emberiség sorsán érzett felindultságában nagy, baloldali polgári művészként tiltakozott, ennek az interpretációnak iszonyatosan fals volt a csengése. Ezért az az avantgardista generáció, amelyhez véleményem szerint Erdély Miklós is tartozott, a humanizmus fogalmát mindenestől kidobta. Anynyira fertőzött volt ez a szó mindenféle ráaggatott jelentéstől, hogy semmire nem lehetett használni. Viszont Erdély rengeteg javaslatot tett az emberiség „ügyével” kapcsolatban, tulajdonképpen egy új humanizmus jegyében. Rendkívül intenzíven foglalkoztatta őt a teremtés gondolata, az univerzum működése, s azon belül az ember helye. Egy viszonylag korai művében, a *Szolidaritási akcióban*, amit a Varsói Foksal Galériában állított ki, egy grandiózus spekuláció bontakozik ki, amelyet valamilyen „*humán matematika*” műfajába lehetne sorolni. A mindenkori háborúk és a politikai gondolkodás statisztikai természetéről, és ezáltal az egyén statisztikai alapon való manipulálásáról. Ennek az elvnek a visszájára fordítása javaslatlétel az emberiség összefogására.

— *Ha mindenki csak két másik embernek adja át az információt, akkor az 32* lépésben az egész emberiség tudomására hozható.*

— Igen, pontosan. Akár az *Optimista* előadásában, akár más elképzeléseiben valóban megjelennek a '70-es évek végétől kezdve mindenfajta konceptuá-

lisnak is tekinthető projektek arra nézve, hogy a társadalomnak vagy az emberiségnek mit kellene csinálnia, hogy elkerülje a katasztrófát. Ide tartoznak azon elképzelések, hogy mi lenne akkor, ha az egyes államokban a legokosabb emberekre bízna az állam irányítását. Ilyen értelemben az emberiség problémái valóban egyre jobban foglalkoztatják. Ilyen volt az *Indigó-csoporttal* tett közös felhívása a békeharcra, de én óvakodnék attól, hogy ezt humanizmusnak nevezzük. Még ennél is jobban foglalkoztatta az Ember és az Isten kapcsolata. Az „*illetékesség*” szó szövegkörnyezetét alaposan meg kellene vizsgálni. Ha azt hallom, hogy „*miben illetékes az ember*”, akkor azonnal fel kell tennem azt a kérdést is, hogy „*miben illetékes az Isten*”. Hol van a kettejük érintkezési felülete, ha illetékességről van szó? Miben illetékes egy ügyvéd, miben illetékes egy magánember, miben egy etikáról szabadon gondolkodó filozófus és egy hatalommal rendelkező katonai személyiség? Az Erdélyt egész életében foglalkoztató nagy kérdés szerintem az Isten és az ember viszonya. A beszélgetésünk azzal kezdődött, hogy Te, aki nem ismerted Erdélyt, milyen vezérfonalon viheted végig az interpretációdát. Én, aki a '60-as évek végén ismertem meg őt, egy jó évtizeden át elsősorban mint avantgarde művészt próbáltam megközelíteni, mégpedig személyes oldalról, és csak ezután kezdtem sejteni, hogy a megőzélítés érvényesebb, ha őt vallási oldalról közelítjük meg, és a zsidóság és a kereszténység közötti helyzetében vizsgáljuk. Ez a lényegbevágó módszertani kérdés. Az Isten—ember viszony nagyobb fényt vet a munkáira, mintha az évtizedet, a vele együtt megélt kortárs szemével vizsgálnám. Mert akkor elsősorban arra emlékeznék vissza, hogy milyen körülmények között született a mű, mi volt a véleményem róla, mi volt Erdély véleménye róla, és így tovább. Megpróbálnám rekonstruálni a környezetet. Így viszont ráillesztek egy szerintem mindenképpen adekvát szűrőt, amely kiugrat egy sereg rejtett összefüggést.

— *Isten—ember, vagy pedig zsidóság—kereszténység?*

— Egyre megy. Úgy vélem, hogy Erdély tulajdonképpen gyerekkorától kezdve hányódott a zsidóság és a kereszténység javaslatai között, és lett közben egyre szuverénebb szellemiség egyéniség. A klasszikus teológiai értelemben a zsidóság és a kereszténység között kibékíthetetlen ellentétek vannak. Ebből adódott Erdély rengeteg dilemmája és rengeteg műve. Ezek a problémák Isten és ember kapcsolatára, és különösen Krisztusra vonatkoznak. Erdély mindig hangsúlyozta, hogy ő Krisztus-hívó zsidó családból származik. Erről szól például a *Kalcedóni zsinat* című munkája is, mely egyszersmind arról elmélkedik, hogy a világ statisztikailag véletlen. Olyan kevés valószínűséggel létrejött konstrukció, hogy ott már gyanakodni lehet, hogy mesterségesen hozták létre, azaz Isten teremtette a világot.

— *Az Isten—ember viszony és az avantgarde magatartás hogyan hozható össze?*

— Erről pillanatnyilag nem tudnék felelősséggel beszélni, de példákat tudok említeni. Miklós elmesélt néhány történetet, melyekből az derült ki, hogy ő egyrészt lázadt édesapja ellen (aki egy sajátos teológiai rendszert épített fel), másrészt a családi tradíció ellen is. Amikor a család a hagyományos zsidó ünnepeken összeült, az ő megjelenése provokációnak tűnt, ami tipikusan avantgardista magatartás.

— *Tudomásom szerint a családban megvolt a spiritiszta hagyomány is, amely pedig a teológiához képest frivolnak nevezhető.*

— Az én vallási meggyőződéseim szerint nem frivol, hanem tilos manipuláció. Erdély Miklós amennyire tanult a spiritizmusból, olyan mértékben kritikusan

is fordult vele szembe. Vizsgálta többek között a happening és a spiritiszta szeánsz kapcsolatát — ez már önmagában egyfajta kritika vagy provokáció. Az általa levezetett spiritizmus-interpretáció még erősebb kritika, ugyanakkor avantgardista szellemi konstrukció. Felhasználta a múlt század eleji spiritiszta fotókat. Ezeket a fényképeken látható az *ektoplazma*, amely más néven materializáció, azaz valami szellemi entitásnak az anyagban való megjelenése a médium által. Ez a nyúlós anyag állítólag különféle testnyílásokon, a fülön, az orron áramlott ki. A kiadás műszóval: *emanáció*. Ez őt nagyon sokat foglalkoztatta. A zsidó implikáció itt válik roppant érdekessé. Erdély rámutatott, hogy ezek a fényképek hamisítványok, az ektoplazmát libazsírba mártott vattával hamisították. A libazsír pedig kóser anyag. Tehát a zsidók „*bele vannak keverve a csalásba*”. Ide tartozik a megismerkedésünk után nem sokkal nekem átadott műve, egy libazsírba mártott vatta, amit ő egy dossziében összerendezett papírcsomag közé szánt azzal az instrukcióval, hogy: „*Ne izolálj!*” Ebben benne van a diszkrimináció. A kamillába mártott vatta pedig, amit az Altorjai-kiállítás megnyitóján használt, a gyógyítást jelenti. Mindezeket azért mondom el, mert nagyon jól példák az ő gondolati és materiális kapcsolásaira. Kifejezetten művészeti technikák ezek.

AVANTGARDE — ÚJ SZENZIBILITÁS

— *Térjünk oda vissza, hogy mit jelentett Erdély számára az avantgarde magatartás és az avantgarde mozgalom?*

— Az egyik legegyszerűbben megragadható síkja a már említett provokatív fellépés mint művészi megnyilvánulás. Avantgardista tettnek értékelhető minden frappáns, provokatív fellépése vagy szóbeli megnyilvánulása. Volt Erdélynek néhány erkölcsi imperatívusa, amely arra vonatkozott, hogy az avantgardista művésznek mit szabad és mit nem szabad csinálnia. Néhány a híres tabui közül — melyek elsősorban a filmművészetre vonatkoznak: nem szabad foglalkozni régi fényképekkel, folklórral, kisgyerekekkel. Az avantgardistának Erdély Miklós véleménye szerint másképpen kell gondolkodnia, más oldalról kell megközelítenie a dolgokat, össze nem illő elemeket kell összehoznia és a másságot keresnie.

— *Nem egy demarkációs vonal volt nála az avantgarde, ami a jó művészetet a rossztól elválasztotta?*

— Nem hiszem. És még kevésbé hiszem azt, hogy élesen elkülönítette volna az avantgarde és a hagyományos művészeket. Rengeteg kedvenc példája volt a klasszikus alkotók között, ő maga is egy bizonyos korszakában operanékesnek készült. Hihetetlenül szerette *Szónyi* festészetét. Ezeket az alkotókat nem az avantgardista mentalitásuk miatt szerette. De ő olyan tulajdonságokat fedezte fel ezeknek a művészeknek, amelyek mások előtt rejtve maradtak. És ebben megint egy avantgardista attitűd rejlik szerintem.

— *Egyik írásodban említetted, hogy Erdély problematikus viszonyban volt az új festészettel.*

— Véleményem szerint ez az egész „új szenzibilitás” és „új festészet” Magyarországon úgy, ahogy van, problematikus. Az új szenzibilitás fogalmát *Hegyi Loránd* a legheterogénebb művészegyeniségekre alkalmazta. (*Korniss Dezsőre* például ugyanúgy, mint *Nádler Istvánra* vagy *Hajas Tiborra*.) Erdély festészetében valóban megjelenik egy új érzékenységre törekvés, de másként, mint a magyar teóriában vagy a gyakorlatban. Erdély festészeti fejlődése szer-

vesen következett A FAFEJ és az INDIGÓ gyakorlatokból. Rengeteg olyan gyakorlatot csináltak, hogy a papíron másképpen kell dolgozni, és ebből jöttek ki számára a kompozíciós és dekompozíciós elemek, amelyeket fokozatosan átvitt a vászonra is. Így hozott létre expresszív és lírai felületeket, de ezek abból származnak, hogy a papíron hagyott festéknyomot, mint hibát meg kell szüntetni. Ez jellegzetesen *konceptualista* festészet. Itt nem arról van szó, hogy expresszív stílusban kell egy kompozíciót csinálni, amely tulajdonképpen az összes többi magyar új festőre jellemző volt.

MI MARADT?

— *Az életmű nagyon szerteágazó; képzőművészet, irodalom, film, „pedagógiai munkásság”. Te melyiket tartod leginkább kidolgozotttnak?*

— Nagyon nehéz erre mit mondani. Kidolgozotttnak kell tekintenem a költészetét, minimum azon a szinten, ahogy az megjelent a *Kollapszus orv.* című kötetében. Kidolgozott a filmművészete abban az értelemben, ahogy az *Álomrekonstrukciók*, a *Verzió* és a *Tavaszi kivégzés* megjelenik. Rengeteg „kerek egész” műve van. De mivel meghalt, egy sereg kérdés nem érlelődhetett ki benne. Például a festészeti probléma is megszakadt nála.

— *A hagyaték feldolgozásának milyen problémái vannak?*

— Kizárólag csak problémái vannak. Egy hagyaték feldolgozásához véleményem szerint annyi idő kell, mint amennyi idő alatt létrehozták. A képzőművészeti életműve, azon belül a festményei és a grafikai munkái viszonylag jól dokumentálva, restaurálva megvannak. De rengeteg olyan terület van, amihez még hozzá sem lehetett nyúlni, például a hatalmas levelezése, a fotói, amelyek bizonytalan státusúak abból a szempontból is, hogy a munkákat gyakorlatilag sohasem ő csinálta — tehát nem ő tartotta a fényképezőgépet. Rengeteg kézírata maradt fenn, de a feldolgozásában alig tartunk valahol, mert borzalmas mennyiségű és rengeteg olvasati problémát vet fel. Van líra, próza, előadásszövegek, s rengeteg olyan írás, amiről nehéz eldönteni, hogy naplőfeljegyzés vagy valami más. Állást kellene foglalni vele kapcsolatban, ha az emberben nem lenne mérhetetlenül nagy erkölcsi gátlás, hogy milyen mértékben szabad ebbe „bele-nyúlni”.

— *Mennyire él ma az életmű?*

— Hát él. (Nevetés.) Ha én Démiurgosz lennék és egy csapással, egyik napról a másikra publikussá tudnám tenni a műveit, akkor fantasztikus helyzet jönne létre, s akkor talán társadalmi mértékű revelációt okozna. Inkább azt hiszem, hogy szép csendesen be fog épülni a magyar irodalom, a magyar képzőművészet és a filmművészet nagyjai közé. Az avantgardista művészek, az utánuk jövő, mondjuk, két generáció egyfolytában róla beszél, és rengeteg vonalat visznek tovább, amit Erdély Miklós jelölt ki számukra. Az irodalmárok között is van egy csapat, aki mindent elkövet azért, hogy munkáit ismertté tegye.

— *Köszönöm a beszélgetést!*

Budapest, 1990. májusa